Andre Maurois

yaşama sanatı

kalkınış düşünce

4. baskı

ANDRE MAUROIS

Fransız yazar. Asıl adı Emile Uerzog'dur (1885-1067). Caen Üniversitesinde edebiyat öğrenimi gördü. Normandiya'da ailesinin fabrikasını yönetti. Eserlerini 1918'den itibaren yayımlamaya başladı. 1938'de Fransız Akademisi'ne seçildi. II. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve ABD'de yaşadı. 1946'da Fransa'ya döndü. Maurois'in Anglosakson dünyasına karşı duyduğu hayranlık eserlerine yansıdı. Genellikle Fransız aile hayatını tasvir etti. Romanların yanı sıra, tarih ve biyografi alanında da eserler verdi. Türkçeye çevrilen başlıca eserleri: Aile *Çevresi, Amerika Birleşik Devletleri Tarihi, Cephe Sohbetleri, Disraeli'nin Hayatı, Duygular ve Âdetler, İklimler, Voltaire: Hayatı ve Eserleri, Yaşama Sanatı* ve *Sonbahar Ehilleri.*

kaknüs yayınları: 6
düşünce serisi: 4

ısbn: 978-975-94832-2-7
yayıncı sertifika no: 11216

1. basım; ekim 1997, istanbul
4. basım; 2017, istanbul

kitabın adı: yaşama sanatı
yazarı: andre maurois
türkçesi: hamdi özak

düzelti: merve turan
teknik hazırlık-kapak: ahmet bilal türk
baskı-cilt: alemdar ofset

kaknüs yayınları
kızkulesi yayıncılık ve tanıtım hiz.
merkez: mimar sinan mah., selami ali efendi cad., no: 5, üsküdar, istanbul
tel: (0 216) 341 08 65 - 492 59 74/75 faks: 334 61 48
kitap@kaknus.com.tr
dağıtım: çatalçeşme sk., defne han, no: 27/3, cağaloğlu, istanbul
tel: (0 212) 520 49 27 faks: 520 49 28
satis@kaknus.com.tr

www.kaknus.com.tr /kaknusyayinevi

ANDRE MAUROIS

YAŞAMA SANATI

Hayatın Küçük Felsefesi

Türkçesi:
Hamdi Özak

İçindekiler

1 BÖLÜM • Düşünme Sanatı 7
Kâinat ve Düşünce 9
Vücut ile Düşünmek 13
Kelimelerle Düşünmek 15
Mantık ve Muhakeme 19
Descartes Metodu (Kartezyen Metot) 23
Deneysel (Tecrübi) Metot 29
Deneyimin Eksiklikleri 33
Düşünce ve Aksiyon 39

2 BÖLÜM • Sevme Sanatı 45
Sevme Sanatı 47
Sevgi Konusunun Seçilmesi 49
Aşkın Doğması 53
Kendini Sevdirmek 57
Kur Yapmak 61
Usandırmamak 69
Arzunun Kutsallaştırılması 75

3 BÖLÜM • Çalışma Sanatı 79
Çalışma Sanatı 81
Çalışma "Tarifnâmeleri" 83

Çalışma Yardımcıları 91
El işi ve Kafa İşi - Ev Kadını 97
Öğrencinin Çalışması 103
Okuma Sanatı 107
Sanatçının Çalışması 111
Dinleme Sanatı 115
Sonuç Olarak 119

4 BÖLÜM • Yönetme Sanatı 121
Yönetme Sanatı ya da Kumanda Etme Sanatı 123
Başkan Nasıl Seçilir? 125
Başkanın Karakteri 131
Başkanın Zekâsı 137
Kumanda Etme Sanatı 141
Hükûmeti İdare Etme Sanatı 147
Başkanın Hakları ve Görevleri 153

5 BÖLÜM • Yaşlanma Sanatı 157
Yaşlanma Sanatı 159
Gölge Çizgisi 161
İhtiyarlığın Doğal Hâli 165
İhtiyarlığın Dertleri 169
İhtiyarlamamak Mümkün Mü? 177
İyi İhtiyarlamak Mümkün Mü? 181
İyi İhtiyarlamanın İki Farklı Yolu 187

6 BÖLÜM • Ölme Sanatı 191

7 BÖLÜM • Birkaç Gence Mektup 197

Düşünme Sanatı

Kâinat ve Düşünce

Gözlerimi çalışma odamın penceresine çeviriyorum. Bir an için düşüncelerim cama resmedilmiş gibi duran görüntüsünün karşılaşıyor. Balkon parmaklıklarının geometrik görüntüsünün ötesinde, korunun yeşil dalgalarını, Paris sabahlarına özgü mavimsi bir sis içinde görüyorum. Ufukta, sıra sıra yükselen tepeler ve yamaçları koyu renkli ağaçlarla kaplanmış Valerien Tepesi üstündeki bir hastane, etrafını serviler kuşatmış bir Floransa manastırını hatırlatıyor. Şeffaf bulutların kol gezdiği soluk gökyüzünden kırlangıç sürüleri geçiyor. Çok uzakta, Versailles taraflarında, uçaklar homurdanarak dönüyor. Bu uçaklar, insanın aklına savaş, bombardıman, geceyi yırtan alarm düdükleri gibi düşünceler getiriyor... Artık ağaçları görmez, kuşları işitmez oluyorum. Bir medeniyetin ölümünü, Roma İmparatorluğu'nun sonunu, Cezayir kıyılarında bulunan ve miladın üçüncü yüzyılına doğru, zengin ve sevimli bir ülkeyken yüz yıl sonra ıssız ve yürekler acısı bir harabeye dönen o küçük kenti düşünüyorum. Bir gün Avrupa başşehirlerinin de nasıl birer birer harabe olabileceğini düşlüyorum.

Hayalime kâinatın yalnız bugünkü manzaraları değil, aynı zamanda uzak ülkelerin, eski olayların görüntüleri de konu oluyor. Ruhum, âdeta bir küçük iç dünyaki, koca dış âlem, onun içinde yer ve zaman bakımından sınırlanmadan akisler yapıyor. Filozoflar, kendi varlığımızda taşıdığımız bu küçük kâinat modeline bazen mikrokozmos dediler. Ve içinde yaşadığımız, anlamak ve değiştirmek istediğimiz koca âleme makrokozmos adını verdiler. Orta Çağ'da yaşamış bir simyacı: "Ruh, makrokozmosun içinde saklı her şeyi, meleklere layık bir kudretle kavrıyor." diye yazmıştı. Daha doğrusu şu ki, ruh bu şeyleri kavramaya çalışıyor ve bahçedeki cam küre üzerine gökyüzünün ve çiçeklerin aksedişi gibi, dış âlem de şekli bozularak içimize yansıyor.

Hayalimin son derece karışık olmasının sebebi; burada her şeyin, düşünce konusunun da, aynanın da, mikrokozmosun da, makrokozmosun da devamlı hareket hâlinde olmasıdır. Gerçi, az çok belirgin gibi görünen bir görüntü yok değildir. Mesela şu parmaklık, şu yapraklar, şu tepelerin ve kuşların görüntüsü... Fakat eskilere dair hatıralarım, geleceğe dair tasavvur ve muhakemelerimin hepsi, içimdeki denizin dalgalarına tabi olarak değişip duruyor. Bilgisizliklerim, ihtiraslarım, hatalarım ve unutkanlıklarım, eşyanın şeklini bozuyor. Zaten an geçmiyor ki eşya, yeni bir şekil alıp değişmesin. Koca kâinat, gözlerimizin önünde, şekilleri silik ve çizgileri sürekli hareket hâlinde olan bir harita gibi duruyor. Bununla beraber her an değişen bu harita üzerinde kendimize bir yön belirlememiz lazım!

Tamamıyla berrak bir şekilde düşünmek istersek uzun süre beklemeye ve sonu gelmez bir araştırmaya ihtiyacımız olacaktır. Fakat bir yandan da davranmak, harekete geçmek zorunluluğu bizi sıkıştırmaktadır. Örneğin, çocuklarımız günden güne soluyor. Acaba hastalık nerede? Vücudu mu, yoksa ruhu

mu hasta? Bunu kime danışmalıyız? Tıp bilimi ne kadar değerlidir? Gerçek bir bilim midir? Bütün bu problemleri çözebilmek, koca bir ömür ister, ama ne yapmalı? Bunlara cevap vermek lazım, çünkü hastamız ölecek...

Dış dünyayı iyiden iyiye araştırabilmek için vakit yok. Hemen başvurabileceğimiz tek çare, ruhumuzun dış dünyadan alarak bize aksettirdiği küçük ve bulanık bir görünümdür.

İnsanın, sembollerle görüntüleri kaynaştırarak, davranışlarının gerçek eşya üzerindeki etkilerini tahmin etmek için yapılan çalışmaya düşünce diyoruz. Her düşünce bir davranış taslağıdır. İşte hayatımızın tablosu bu taslağa göre ve üzerinde bazı düzeltmeler yapılarak çizilecektir. İyi davranabilmek için, Pascal'ın dediği gibi, iyi düşünmeye çalışmamız gerekir. Acaba iyi düşünmek ne demek? Bu, içimizdeki küçük dünya modelinden, dışarıdaki hakikat âleminin, iktidarımız ölçüsünde doğru bir aksini çıkarabilmektir. Eğer, benliğimizin mikrokozmosundaki kanunlar, dış âlemin (makrokozmosun) kanunlarına aşağı yukarı uyuyorsa; eğer elimizdeki harita, gitmemiz gereken yerleri az çok belli ediyorsa, o zaman ihtiyaçlarımıza, isteklerimize, yahut çekindiğimiz şeylere en uygun davranışları yapabilmek için umudumuz olacaktır.

Acaba, insanın düşüncelerine yön verebilmesi için birtakım yollar yok mudur ki onlara uygun hareket ettiğimizde şahıslar ve eşya arasında kendimize kolaylıkla yol bulabilelim. Kâinatın belirli bir haritasını çizmek, bu haritaya göre belirli gayeler doğrultusunda giderek istenilen limana varmak mümkün müdür?

Vücut ile Düşünmek

Öyle görülüyor ki dış âleme en iyi uyabilen düşünceler, canlı varlıklarda ilham veya alışkanlık şeklinde yerleşmiş olanlardır. Örneğin bir kedi, üstü öteberi dolu bir masa üzerine sıçrar, görünüşte hiçbir gayret sarfetmeden, hiçbir şeyi kırmadan, hiçbir vazoya dokunmadan, zarafetle oraya yerleşir. Böylesi bir davranışlar bütünü, harcanacak çabanın doğru kullanılmasını, iniş noktasının santimi santimine hesaplanmasını gerektirir. Fakat burada ne seçim ne de hesaplama bilinçli olmuştur. Kedi, kaslarıyla ve gözleriyle düşünmüştür. O anda masanın görünümünden hareketle vücuduyla yapacağı hareketleri zihninde kurmuştur ve bu hareket görünümleri de ona ayaklarının, sırtının ve kafasının her an alması gereken durumu canlandırmıştır.

Aynen bunun gibi, bir tenis oyuncusu, bir futbolcu, bir eskrimci, bir akrobat da vücuduyla düşünür. Bir eskrimci, hiçbir zaman kendi kendine "İşte rakibim iki saldırı yapıyor, sonra geri çekiliyor, şu hâlde ben de ona iki saldırıyla ve bir vuruşla karşılık vermeliyim." diyecek zamanı bulamaz. Bu yüzden o meçiyle ve parmaklarıyla düşünür. Ben de gençliğimde jimnastik yaparken barfiks veya paralel üzerindeki herhangi bir egzersizi gerçekleştirebilmem için, egzersizi tam bir doğrulukla zihnimde canlandırmam gerekirdi. Gövdemin sallanışını, gidip gelişini görürsem, sallanma genişliğini önceden doğru olarak ölçebilirsem, zihnimdeki bu bekleyiş sırasında, atılımın güç alabilmesi için

pazularımı kasmam veya bacaklarımı kendime doğru kaldırmam gereken o saniyenin yüzde birini doğru olarak yakalayabilirsem, bu hareketler bana, sihirli bir el dokunmuş gibi, çok kolay gelirdi. Fakat eğer bu görüntüler dizisinde incecik bir çatlak bulunursa, birkaç milimetrelik yeri karanlıkta kalırsa, hareket uyumu hemen bozulur ve egzersizi başarmam imkansızlaşırdı.

Bir heykeltıraşı, bir baldırın yuvarlağını biraz daha yontmaya yönelten şey düşünmek değildir. Karşısındaki modele dikilmiş gözleriyle, heykeli okşayan parmakları arasında doğrudan doğruya bir bağ kurulmuştur. Jimnastikçi gibi, iyi bir işçi de, sanatçı da vücuduyla düşünür. Hatta bazı canlılar başkalarının vücutlarıyla düşünmeyi bile öğrenmişlerdir. Sürü içinde yaşayan bir hayvan, sürüsüyle düşünür. Koyunlar veya atlar, ortaklaşa korkuya kapıldıkları zaman, kaçışmaya başladıklarında her hayvan sürüyü takip eder. Bu da korkulan şeyin anlaşılıp bilinmesinden değil, fakat o hayvan soyunun en derin duyguları arasına yerleşmiş bir deneyim ile sürüden ayrılan hayvanın düşman eline düşeceğini öğrenmiş bulunmasındandır. Bu hayvanlar gibi, ilkel yaşayış içinde kalmış insanlar, çocuklar, kalabalıklar da kendilerine gelen ilhama ve vücuttan gelen düşüncelere karşı son derece duyarlıdırlar.

Bir gemide kaptana emanet edilmiş, Atlantik Okyanusu'nu tek başına geçen, dört beş yaşlarında bir çocuk görmüştüm. Nasıl oluyordu da bu küçük adam, kendine karşı sevgi duyanlarla, kendisinden sıkılanları fark ediyordu. Hiçbir olgun adam, bu küçük insan kadar emin bir bilgiye sahip olamazdı. Sevilmesi uygun olanları seviyor, uzak durulması gerekenlerden de uzak duruyordu. Şüphesiz bizim göremediğimiz bazı belirtiler onun davranışlarına yön veriyordu. Bir kavgadan sonra barışan sevgililere dikkat ediniz, birdenbire bir iç çekiş, bir gülümseme belirir, bakışlar karşılaşır, iki beden birbirine yaklaşır. Artık birbirlerinin kolları arasındadırlar. Böylece, uzun uzadıya konuşmalarla yapılan bir barışmadan daha sağlam bir şekilde anlaşmış olurlar.

Kelimelerle Düşünmek

Görülüyor ki davranışlarımızı şaşılacak bir doğrulukla yöneten bir bedensel düşünce vardır. Fakat bunun etkinlik alanı çok geniş değildir. Köstebek, ayaklarıyla oldukça iyi düşünür ama ayaklarından ötesini düşünemez. Köstebek, yuvasının çimenlikler ve bahçeler üstünde meydana getirdiği, güzel olmayan toprak kümelerini bilmediği gibi, ne bahçıvanın kızgınlığına ne de bu kızgınlığın kötü neticelerine akıl erdirebilir. Bir uçak pilotu, iniş sırasında onu yönetecek ve tehlikesizce yere inmesini sağlayacak yanlışsız reflekslere sahiptir. Fakat hiç kuşkusuz uçak, pilotun elleri tarafından icat edilmemiştir.

Bir memleketin maliyesini idare eden devlet adamı, vücudu ile düşünemez. Hatta jimnastikçi gibi, yapacağı hareketlerin şekillerini de düşünemez; çünkü hatırlaması gereken şekillerin sayısı pek çoktur. Eğer, milyonlarca insanın ekonomik durumunu düzeltmesi gerekiyorsa, devlet adamı kendi kendine: "Gördüğüm ve tanıdığım falan tüccar, filan köylü için, fakirliğini bildiğim filan işsiz amele için çalışıyorum." diyemez. Düşüncesini hızlandırmak için, insanlar, tarlalar, evler

ve işlerden oluşmuş hakiki şekiller yerine misaller kullanmak zorunda kalır ki bu misaller ve işaretler "kelimeler"dir.

Elleriyle düşünen bir adam, ağır cisimleri yerden kaldırır, bir işçi tuğlaları taşır, bir hokkabaz topları döndürür ve bir jimnastikçi bedenini kaldırır. Kelimelerle düşünen adama gelince, onun yerinden oynattığı şey birtakım sesler ve işaretlerdir. Böylelikle iş kolaylaşır. Örneğin, sabahleyin bir oteldesiniz. Zili çalar ve gelen garsona "çay" dersiniz. Birkaç dakika sonra sanki bir masaldaymışsınız gibi, önünüze tepsi içinde bir fincan, bir tabak, bir kaşık, ekmek, süt, reçel, çaydanlık ve sıcak su gelir. Bütün bu şeylerin size bu şekilde verilebilmesi için gerekli olan işlerin ne kadar karışık olduğunu bir kere düşününüz!

Bu çayı sizin için yetiştiren Çinlileri, onu taşıyan İngiliz gemisini, kaptan ve tayfanın bir tayfuna karşı nasıl göğüs gerdiklerini; sonra ineklerini çayıra götüren çobanı, sütü satın alan toptancıyı, süt güğümlerini şehrinize kadar taşıyan trenin makinistini, ekmeği yoğuran fırıncıyı, reçel yapmakta kullanılan portakalları toplayan İspanyol kızlarını düşünün! Tek heceli bir tek kelime, bütün bunları sizin ayağınıza kadar getirdi.

Elleriyle düşünen adamın dış âlem üzerindeki etkisi sınırlı olur. Ancak eliyle dokunduğu şey üzerinde etkisi vardır. Kelimelerle düşünen adam, hiç yorulmadan, kavimleri, orduları, ülkeleri harekete geçirir. Bir devlet başkanı "seferberlik" kelimesini söylese, dudaklarının belli belirsiz kımıldamasına sebep olan bu ufacık iş bütün Avrupa'da insanları evlerinden, ailelerinden ayırmaya yetecek, gökyüzüne bombardıman uçaklarını, filoları salıverecek ve bunlar binlerce senelik şehirleri yerle bir edecek, bir âlemin yok olmasına, bir medeniyetin sona ermesine sebep olacaktır. Tek bir kelimenin muhtemel neticeleri düşünülecek olursa, dilin ilkel kabileler tarafından sihirli sanılmasının nedenini insan daha kolay anlar. Kipling'in Hintlileri, kendilerini insanlara ve eşyaya hâkim

kılacak "tılsımlı kelime"yi arıyorlardı. Faust, ruhları ayağına getirecek yahut kovacak kudrette kelimeler bulmak için eski simge kitaplarını karıştırıyordu. *Binbir Gece Masalları*'nda, "susam" kelimesi hazinelerin kapısını açıyordu. (Bu bir masal fakat doğru bir masaldır.) Her insan cemiyetinde bazı kelimeler vardır ki ya kapıları açar ya da kötü ruhları çağırır. Her konuşmacı, nafakasını bir iki tılsımlı "susam" kelimesiyle kazanır. Her kargaşa, tılsımlı bir kelime ile başlar.

Elleriyle düşünen adam, ağır cisimleri elleriyle ve yavaş yavaş kaldırır. İşlerinin güçlüğü, hareketlerinde dikkatli olmasını gerektirir. Benliğindeki iç âlem ile dışındaki âlem arasında doğru bir düşüncenin garantisi olarak benimsediği bu uygunluğu korumak zorundadır. Çünkü eğer korumasaydı, tuğlalar dülgerin üzerine yıkılacak, sporcu topu kaçıracak yahut barfiksten yere düşecekti. Fakat kelimelerle düşünen bir adama işler çok kolaydır. Hata ile hatanın karşılığı olarak gelen cezanın arasındaki zaman, sorumluluklarını ölçmeye imkân vermeyecek kadar uzundur. Bu hafif sembollerle oynayan adam, bu sembollerin her birinin yerinden oynatıp sürüklediği müthiş ağırlığı unutuveriyor. Leibniz'in dediği gibi "Kelimelerin saman hafifliğini, eşyanın tek tek ağırlığı yerine" kullanıyor ve yalnız kelimeleri söylemekle, her şeyin olacağına inanıyor.

Felaket şu ki, eşya karşı koyar. Kelimelerle ise her şeyi söylemek mümkündür. III. Napoleon "Milliyetler prensibine saygı göstermek gerekir." demiştir. Bu, bir cümleden başka bir şey değildi ama hiçbir kesin görüntü hatırlatmadığı için doğru gibi görünen bu cümle, modern Avrupa'yı yıktı. Bir ekonomi bilgini masanın başına oturup "Ücretleri artırmak ve satın alma seviyesini yükseltmek, bunalıma son vermek demektir." satırlarını yazar. Bu kelimeler de pekâlâ başka kelimeler gibi yan yana gelebiliyor ve doğru bir fikri ifade eder gibi görünüyorlar. Hatta ekonomi bilgini bu sözleri bir iyi niyetle söylemiş

olabilir. Fakat hakikatte, bu kelimelerin sebep olduğu hareketler iktisadî bunalımı sona erdirmedi.

Acaba niçin? Çünkü mikrokozmos, makrokozmosu sürükleyip götüremedi, çünkü kelimelerle eşya arasında bir açıklık vardı. Cümlelerin sadeliği, eşyanın tabiatındaki karışıklığı yeter derecede doğrulukla belirtmeye uygun değildi.

Mantık ve Muhakeme

Eğer cümlelerin ve ifadelerin kıymetini anlamak için, bunların iyi ya da kötü neticelerini beklemek gerekseydi böyle bir bekleme fazlasıyla tehlikeli olurdu. Bazı ileri görüşlü insanların, bu tehlikeli sembolleri kendilerine zarar vermeyecek şekilde kullanabilmek için, medeniyetin başlangıcından itibaren, daha güvenilir bir metot aramış olmaları gayet normaldir. İnsanlar bugün nasıl caddelerde arabaların gidiş gelişini düzenleyebiliyorlarsa, kelimelerin akışına da böyle bir düzen vermek istemişlerdir. Bu düzenlemeye sonradan "mantık" adı verildi. Mantık, kelimelere yer değiştirterek bazı kurallara uyma sanatıdır. İç âleme ait olan bu kurallar dış dünyaya da uyduğu için aynı zamanda bir garanti meydana getirmişlerdir. Mantık kanunları adını verdiğimiz şeyler bazı düşünce kurallarıdır ki bütün insanlar ve bütün zamanlar için gerçek olmaları gerekir. Örneğin, bir şeyin aynı anda hem kendisi hem de zıddı olamayacağı gibi. Her şey birden söylenemez; aynı anda hem "İki kere iki dört eder." hem de "İki kere iki beş eder." denemez. Hem "Bu elbise beyazdır" hem de "Siyahtır." denemez.

Hem "Bu memleketin hür olmasını istiyorum." hem de "Bu memleketin zincire vurulmasını istiyorum." denemez.

İnsanlık uzun süre, bu apaçık prensiplere dayanarak, hataya engel olacak bir tür düşünce grameri meydana getirilebileceğini umdu. Önce Aristoteles'in, sonra da Orta Çağ'da skolastiklerin benimsediği bu mantık, hiç de hafife alınacak bir şey değildir. Muhakemelerimizi bazı hatalardan koruyan mantık, bir düşünme sanatı oluşturmaya yetmez.

Çünkü mantık bir şey icat edemez. "A"nın "A" olduğunu daima tekrarlamaya mecburdur. Bir şey ekleyecek olursa, bu yeni kavramı ancak ya deneyimden yahut sezgiden alır ki, her ikisi de mantığın dışında kalan şeylerdir. Mantık bize, "Bu elbise beyazdır." dedirtebilirse de bu beyaz elbisenin nazik bir kumaştan yapılmış yahut piliseli olduğunu ilave etmek ancak denemeyle mümkündür.

Mantığın gelecekte bir gün deneye ihtiyacı olmayacağı ümidine gelince Kant bu deliliği boşa çıkarmıştır:

> "Bilgilerini genişletmek sevdasıyla, akıl, sonsuzluğun kendi önünde açıldığını sanır. Hafif güvercin, hızlı bir uçuşla direncini hissettiği havayı yardığı zaman, boşlukta daha da iyi uçacağına inanabilir... Nasıl ki Eflatun da aklı bu derece dar sınırlar içine sıkıştıran hisler âlemini hiçe sayarak mutlak anlayışın boşluklarına dalıyor. Görmüyor ki, bütün gayretlerine rağmen kendini tutacak ve anlayaşını hareket ettirecek bir dayanak noktası olmadığı için bulunduğu yerden hiç ilerleyememektedir."

Politik reformcularımızdan birçoğu da aynı boşluk içinde gereksiz yere çabalar dururlar.

Hiç kuşkusuz mantık, akılları esnekleştirmiştir, onlara daha önceden sahip olmadıkları bir çeviklik vermiştir. Fakat aynı zamanda sonucu doğru gibi görünen bir muhakeme

yürütüldüğü vakit, her şeyin kazanılmış olduğuna inanmak gibi tehlikeli bir fikir hediye etmiştir. Oysaki doktrinler tarihi, insanların geçen yüzyıllar içinde, hemen hemen her şeyi ispat etmeye imkân bulmuş olduklarını gösteriyor. İlk önce, birbirlerine zıt felsefelerin doğruluğunu, sonra yanlışlığını ispat ettiler; ilk önce insan ırklarının birbirinden ayrı olduğunu, sonra ırkların karışıklığını ispat ettiler. Demokrasinin insanlar için vazgeçilmez olduğunu ispat ettikten sonra da imkânsız olduğu hükmüne vardılar.

Filozof Alain der ki:
"Bütün deliller benim için değersiz şeylerdir."

Hakikaten, kullanılan kelimelerin manası açık bir şekilde belirtilmediği zaman, her şeyi ispat etmek mümkündür.

Bir ispat ancak cebir ispatı ise bir gösteri zorunludur. Çünkü burada her şey açık bir şekilde tanımlanmıştır, muhakeme yürüten, onu dinleyenin anlayacağından fazla hiçbir şeyi bu anlama ekleyemez. Mantıkî kavramlar, matematik sahasında gerçekten kavramdırlar. Fakat hissiyattan, devletlerin ekonomik durumundan konuşulmaya yarayan kelimeler öyle şeylerdir ki aynı muhakeme sırasında birçok anlama gelebilecek şekilde kullanılabilirler. Kusurlu bir dil ile muhakeme yürütmek, hileli ölçülerle eşya ölçmeye benzer.

Descartes Metodu (Kartezyen Metot)

Descartes metodu, yukarıda söylediğimiz şekilde yürütülürken, bazı hata sebeplerini ortadan kaldırmak üzere gösterilmiş bir çabadır.

Descartes,
"Davranışlarımı açıkça görebilmek ve şu hayatta güvenle yürümek için, doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi öğrenmeye karşı sonsuz bir arzum vardı." der.

Onun "düşünme sanatı"nın meşhur kurallarını hatırlayalım. Bunlardan birincisi, gerçekliği apaçık kabul edilecek şeyler dışında hiçbir şeyi doğru kabul etmemektir. Bu kural, çok basit gibi görünebilir.

Doğru olduğuna inanmadığım bir şeyi nasıl olur da gerçek diye kabul edebilirim, diyebilirsiniz.

Descartes bize bir başka kural ile şöylece cevap verir:

"Acele etmekten ve bir şey hakkında önyargılı olmaktan kaçınmak gerekir."

"Acele etmekten kaçınılmalı." diyor, çünkü insan zor bir şeyi bir çırpıda anlayamaz. Sayfaları atlayarak okuyan bir öğrenci hiçbir zaman geometriyi öğrenemez. Fakat insanların işi daima aceledir. Bir kısım insanlar ise acele etmeye âdeta mecburdur. Örneğin, belli bir tarihte verilmesi gereken bir sınav vardır ve o zamana kadar bütün bir ilmi, bütün bir tarih devrini gözden geçirmek gereklidir. Yahut uzman belirli bir günde raporunu vermeye söz vermiştir ve hükûmet bu raporu bekliyordur; fazla gecikecek olursa, politikacılar keyfî bir karar alacaklardır. Şu hâlde, hiç rapor vermemektense, eksik bir rapor hazırlamak daha iyi olmaz mı?

Gazetecinin, yeni bir sorunu derinlemesine inceleyebilmek için hiç olmazsa, birkaç saat zamana ihtiyacı vardır, fakat matbaa, yazısını beklemektedir ve gazetenin de gecenin ikisinde kalkacak olan trene yetişmesi gerekmektedir. İşlerin aceleye gelişini bu zaman kısıtlamaları zorunlu kılar.

Bazı insanlar da gururlu oldukları için acelecidirler. Bilmedikleri bazı şeyler onlara sorulduğunda, bilmediklerini itiraf etmek zor gelir. "Biraz bekleyin." demek yerine hemen cevap vermeye kalkışırlar. Dikkatle bakarsanız, parlamentolarda, sendikalarda, salonlarda insanların ne kadar kesin yargılarla konuştuklarını görürsünüz. Birisi size Çekoslovakya'dan, Habeşistan'dan, Macaristan'dan bahseder, fakat ne bu yerleri görmüştür ne de onların tarihini ve âdetlerini bilir. Bir başkası hava kuvvetlerimizden küçümseyici ifadelerle bahseder, hâlbuki, bu konudaki bütün bilgisi şuradan buradan işittiklerinden ve doğru söylediği şüpheli şahitlerden toplanmıştır. Nihayet bir üçüncüsü, bir kadına iftira eder ve bu konuda kesin doğruymuş gibi, asılsız birtakım hikâyeler anlatır.

Eğer şu sade "bilmiyorum" kelimesi ya da XIV. Louis'nin çok sevdiği şu iki kelime "bir düşüneyim" kullanılmış olsaydı, konuşmalarımızın ortalama değeri ne kadar yükselirdi! Eğer

kendi kendimize, hiçbir zaman hazırlıksız karar vermemeye ve acele hükümlerde bulunmamaya söz vermiş olsaydık, Descartes metodunun doğruluğu yönünde büyük bir adım atmış olurduk.

Fakat yanılmamızın biricik sebebi acelecilik değildir, bir de önceden önyargı sahibi olmak vardır. Benliğimiz eşyanın şekillerini, düz aynalar gibi hiç bozulmadan yansıtmıyor.

Olayların karşısına lekesiz ve saydam yüzeyler hâlinde değil, aile ve toplumdan aldığımız fikirlerle yüklü olarak çıkıyoruz. İçinde yaşadığımız toplumun ruhunuz üzerinde bıraktığı etkileri ölçmek mi istersiniz? Gazetelerin lehte ve aleyhteki yayınlarına göre, Clemenceau, Caillaux, Daladier hakkında, başka başka zamanlarda verdiğiniz hükümleri bir kere hatırlayınız! Onlardan bazen nefret ediyordunuz, bazen de bunlara hayran bulunuyordunuz; her defasında da iyi niyetiniz olmasına rağmen aklıselimden mahrumdunuz.

Olaylar hakkındaki önyargılarımızın bir sebebi de çıkarlarımızda. Pascal, "Eğer geometri, hırslarımıza politika kadar karşı gelseydi, onun hakkında bu kadar iyi düşünmezdik." demişti. Yeni bir vergi sistemi gündeme geldiği zaman, bunun kendi cüzdanına ne gibi bir etkisi olacağını hesaplamadan onaylayanlar var mıdır? Belki vardır, fakat çok azdır. Bir doktor düşünün ki bir teoriye dayanarak, kendini zengin ve ünlü yapan bir tedavi metodu geliştirmiştir. Şimdi bu teorinin yanlışlığını keşfettiğini varsayın. Teoriye karşı yapılan itirazların doğruluğundan kuşkulanmak için aklının ona bin türlü makul bahane bulacağına inanmaz mısınız?

Tutkularımızı destekleyen her şeyi doğru buluruz. Karşı olan her şey de bizi sinirlendirir. Chateaubriand'ın politik hayatını ele alırsak, Fransız İhtilali tarafından eğitilmiş olduğu hâlde sürgünde bulunduğu süre içinde, İngiliz tipi bir meşruti monarşiye taraftar olmuştu. Krallık kurulduktan sonra, XVIII. Louis, Fransa'da böyle bir hükûmet kurmaya çalıştığı sırada, Chateaubriand

tutkularına kapılmasaydı, kralın gayretine, bütün varlığıyla katılması gerekirdi. Fakat Chateaubriand bu politikayı yönetmek üzere kendisinin seçilmemiş olmasına içerlemişti. Haksız muamele gördüğü için Kral'a ve Decazes'a daha sonra Villele'e düşman kesildi ve kalemi usta olduğu için, kusursuz gibi görünen, fakat aslında berbat, iğrenç olan birtakım muhakemeler yürüterek, kendi fikriyle mücadele etmek durumunda kaldı.

İnsanın, tutkuların itmesiyle düşmeyeceği manasızlık, kapılmıyacağı zıt durum yoktur. Aşk veya nefret hâkim olduğu zaman akıl, yaptığı delilikleri haklı göstermek için nedenler bulmak zorundadır. Alain'in sözünü bir kez daha tekrar ederek, bütün delillerin görüş açımıza göre değersiz şeyler olduğunu söyleyelim. Çünkü herhangi bir şeyi çok istediğimiz zaman onu ispat etmek ve doğru kabul etmek zor değildir.

Bazı insanlar, hayatlarındaki geçmiş olayların kendilerine ilham ettiği serserilik hissine bakarak, kendilerini çevrelerinden ve memleketlerinden bağımsız sanırlar. Fakat düşmanlık, bir bağımsızlık garantisi değildir. Aksine, olaylar üzerinde bir önyargıya esir olmanın gayet açık bir delilidir. Çocukluğu sırasında baskı altında geçen yıllarındaki ıstırapla, bir gazeteci dine ve aileye saldırmakla hür fikirli gibi görünse de hakikatte onun isyanı, bir kölenin isyanından başka bir şey değildir. Bir memleketten göçmeye zorunlu olan bir insan, oradan kendisini çıkaran zorbaya saldırdığı zaman, bunu bağımsız fikir sahibi olduğuna delil sayar. Fakat, acaba bu adamın, kendine kötü davranmış olan rejim ve memleket hakkında böyle şeyler söylemeye yetkisi var mıdır? Descartes sağ olsaydı, herhâlde bu fikirde olmazdı. Bazı insanlar vardır ki bağlı bulundukları toplulukla beraber düşünürler, bir kısmı da bu topluluğun aleyhinde düşünürler. Bu iki örnek, olaylar hakkında bir önyargıya sahip olmanın şeklen farklı, fakat aslında değer bakımından aynı olan hâlleridir.

Metot Üzerine Konuşma yazarının bize öğütlediği şey, ilk önce akıl ve muhakememizi tutkulardan kurtarmak, sonra da onu iyi bir şekilde kullanmaktır ki bunun için bize bazı kurallar gösterir:

"Düşüncelerimizi, basitten karmaşığa doğru sıralamak, güç şeyleri olabildiği kadar parçalara bölmek... Hiçbir şeyin unutulmadığından emin olmak üzere her şeyde olayları tam olarak saymak ve genel olarak tekrar tekrar gözden geçirmek."

Bu metodun öncelikle Descartes'a, sonra onun çağdaşlarından olan ve kendisini izleyerek matematik, mekanik, astronomi alanında ve fiziğin bir kısmında çok ileri giden ilim adamlarına yardımcı olduğu kesin bir gerçektir. Bütün bu kurallar bugün de doğruluklarını koruyorlar. "İçi boş lastik, içi dolu lastiği alt etmiştir."* ama Kant, Descartes'ı alt edememiştir.

Descartes metodu, matematikte olduğu gibi, fikrin kendi kanunlarını keşfetmek, yahut ayrıldıkları veya çok uzak bulundukları için basitleşmiş olayları araştırmak konusunda son derece etkili oluyor. Fakat bu metot, daha karmaşık ilimlere uygulanmak istendiğinde, faydasız değil ama yeterli görülmedi.

Fizik ilminin büyük bir kısmında, kimyada, biyolojide, tıpta, iktisat ve politikada yani insanlara ait hareketlerin çoğunda, Descartes metodu önemli bir fren olmakla beraber, zorlukların düzeltilmesine olanak vermiyor ve hareketlerimizi yönlendirmeye yetmiyor. Benliğimizde billurdan ve çelikten bir iç âlem, bir mikrokozmos çiziyor ki bunun çarklarının hayret verici bir ustalıkla yontulmuş olan dişleri, mükemmel bir doğrulukla birbirine geçmiştir. Fakat, dışımızdaki koca âlemin bu doğru ve saydam saat gibi kurulmamış olduğunu biliyoruz. Rüzgâr tarafından savrulan yaprakların, fırtına tarafından sürüklenen bulutların, tarla işlerinin ve şehirlerdeki tutkuların burada yeri olmuyor.

* Deq'uy'nın kullandığı bir söz.

Deneysel (Tecrübi) Metot

Bir elma çekirdeği üzerinde ne kadar iyi düşünürsek düşünelim, ne onun ağaç olmuş hâlini ne de vereceği meyvenin tadını bilmemize ve bu konuda fikir yürütmemize olanak yoktur. Hiçbir kıyas, hiçbir teori düşünülemez ki bilinmeyen bir mikrobu bir canlıya aşıladığımız zaman, bu mikrobun, o mahluk üzerinde oluşturacağı hastalığı tanımlamamıza olanak versin. Bu çeşit soruları akıldan değil fakat tabiattan, eşyanın dünyasından sormak lazımdır. İki yüzyıldan beri, insanların dünya üzerinde olağanüstü bir hâkimiyet kazanmalarını sağlayan metot; mantık, teori, gözlem ve denemenin bir karışımıdır. Her ne kadar muhakeme bu metodun dışında bırakılmamışsa da, muhakemenin ortaya koyduğu sonuçlar, aralıksız olaylarla karşılaştırılır. Eğer olaylar tarafından doğrulanıyorsa kabul edilirler. Yok eğer bunlar tarafından yalanlanırsa merhametsizce uzaklaştırılırlar.

Deneysel metot bazen Bacon'a mal edilir. Belki bu metodun kurallarını açıkça ifade eden ilk kişi odur. Fakat metot farkında olunmadan en eski devirlerden beri kullanılıyordu. Bütün ilkel insanlar, Moliere'in, Mösyö Jourdain'i gibi, bilmeden denemeler yapıyordu. Hepimiz her gün defalarca deneme yaparız. Bu sabah çalışma odama arılar dolmuştu. Buraya dalmalarının nedenini araştırdım. "Acaba masanın üstündeki karanfillerin kokusu mu?" diye düşündüm ve karanfilleri odadan çıkarttığımda arılar da kayboldu. Bir de aksini denemek arzusuyla karanfilleri

tekrar getirdim. Gördüm ki arılar yeniden meydana çıktılar... Böylelikle tabiatın bir kanununu keşfetmiş oldum. Artık bu mevsimde masamın üstüne çiçek koymamalarını söyleyeceğim.

Ana esaslarına uyulduğu zaman, deneysel metot oldukça basittir. Claude Berhard'a göre,

"Bu metot fikirlerimizi metotlu bir şekilde vakalarla (olutlarla) karşılaştırmaktan, denetlemekten ibarettir."

Gözlemler insana, olaylar arasındaki ilişkiye dair birtakım varsayımlar ilham eder. Âlim varsayımlarının doğruluğunu anlamak için kendiliğinden daha kesin gözlemler yapar.

Cuvier diyor ki: "Olayları gözlemleyen adam, tabiatı dinler; deney yapan adam ise onu sorguya çeker ve sırrını söylemeye zorlar." Örneğin, olaya sebep olan etkeni değiştirir ve bu değişikliğin tesirini not eder. Eğer sebep ile sonucun arasında devamlı bir ilişki görürse o zaman, arada bir bağ bulunduğu fikri kontrol edilmiş olur. Fakat burada da yanılma olasılığı vardır. "O şeyden sonra olduğuna göre, bunun sebebi o şeydir." demek çok defa hatalı bir ifade olur. Bir ay tutulmasından sonra savaş çıktıysa her ay tutulmasının savaşa sebep olması beklenemez. Oxford'da, her akşam bir hayli viski ile soda içen ve bunları içtikten sonra zihninin karıştığını gören öğrencinin hikâyesi anlatılır. Viskiyi terk edip brandi ile soda içmeye başlar ve görür ki yine sarhoştur. Bu kez cin ile sodayı dener ve sonunda, "Hiç şüphe yok, kabahat sodada!" hükmünü verir. Onun yerinde akıllı bir deneyci bulunsaydı, bir de aksini denerdi. İçkisinden sodayı çıkarıp viski, brandi ve cin kullanır, hatasının farkına varırdı.

Âlim o adamdır ki gözlemlerinden ve deneylerinden, olayların devamlı bağlantıları hakkında varsayımlar çıkarır. Eğer bu varsayımlar, tasavvuru mümkün bütün denemelerle doğrulanıyorsa onları geçici olarak tabiat kanunları gibi kabul eder. Ne zaman elimden bir şey bıraksam onun düştüğünü

görüyorum. Bu düşmenin hızı hesaplanabilir ve bu hızın artışı belirli bir noktada daima sabittir, değişmez. Böylece, yer çekimi kanununun varlığını kabul ederiz. Bu türden gözlemlerin toplam sonucu olan bilim, kâinatın açıklaması demek değildir. Sadece, Valery'nin dediği gibi "Başarı sağlamış bir yöntemler bütününden ibarettir." Eğer şu anda elimdeki kitabı bıraksam kitap yere düşeceği yerde yukarı doğru çıksa ben şaşırırım, fakat bu yüzden bilim altüst olmaz. Yalnız, bu olayı da hesaba katan daha karışık bir kanun aramak zorunda kalırız.

Deneysel bilim, yalnız bir tek metafizik varsayımın varlığını kabul eder ki o da tabiat kanunlarının devamlı ve kararlı olmasıdır. Eğer tabiatın birtakım sabit kanunlara uyduğunu (yahut uyar göründüğünü) kabul etmezsek olayları gözlemlemenin hiçbir faydası kalmaz. Eğer su, bir gün elli derecede, ertesi gün yetmiş beş derecede, başka bir gün yüz derecede kaynar da biz bu değişiklikleri önceden tahmin edecek bir yol bulamazsak hiçbir fizik çalışmasının herhangi bir değeri bulunmazdı. Neyse ki işin aslı böyle olmuyor. Kâinattaki olaylar şaşılacak bir kararlılık gösteriyorlar. Acaba niçin? Metafizikçilerin, teologların, hatta matematikçilerin bu konu üzerinde kendilerine göre bazı fikirleri var. Fakat deney yapan, bu konuda hiçbir şey bilmez ve esasen bu onu ilgilendirmez de. Gördüğü bir gerçek vardır: Olayları gözlemek ve bu gözlemlerden varsayımlar oluşturmak. Bu varsayımları deney yoluyla incelemek, doğru çıkmazlarsa bırakmak ve gidişimizi değişmez gibi görünen birtakım kanunlara uydurmaktan ibaret olan ve Bacon'ın dediği gibi, "tabiata boyun eğerken aynı zamanda ona kumanda eden" bu metot şaşılacak sonuçlar elde etmiştir.

Bir kısmı insan kuvveti tarafından kolaylıkla gerçekleştirilebilen, bir kısmı da gerçekleşmesi için çok büyük kuvvetlere gerek duyulan bazı olaylar arasındaki değişmez ilişkileri ortaya koyduğu içindir ki deneysel metot insana, insandan daha güçlü olma olanağını sağlar. Bir çocuğun bir düğmeye basmasıyla ser-

gideki bütün makineleri hareket ettirmesi, bilim sayesinde küçük bir insanın emrine verilen kudreti göstermesi bakımından ilginçtir. Gerçekten de insanı şaşırtan bir kudret! Kâinat içinde bir çamur damlası üzerine bırakılmış küçücük mahlukun, üstünde yaşadığı mini mini kürenin öteki kürelere göre uzaklığını hesaplamakla kalmayıp onun iklimini, bitki örtüsünü, hayvanlarını birkaç yıl içinde değiştirebilmesi şaşılacak bir şeydir. Bu mahlukun, kendine, küresinin etrafını birkaç saat içinde dolaşabilecek araçlar yapabilmesi şaşılacak bir şeydir. Soğuğu, karanlığı, açlığı yenebilmesi hayranlık uyandıracak bir şeydir.

Fakat tekrarlayalım ki, bilim metodu kâinatı açıklamaz ve hiçbir zaman da açıklayamayacaktır! Bununla birlikte, egemenliği konusunda sağladığı kudrete bakarak bazılarının şöyle düşünmeleri mümkündür.

Tabiat âlemine uygulandığı zaman bu kadar başarılı olmuş bir düşünme sanatını, insanın hayatına uygulamak neden mümkün olmasın? Büyük fabrikaların inşasına sebep olan ve bu fabrikalarda insan kuvvetinin yerine çelik ve bakır makineleri koyan bu metot, elindekileri kaybeden insanların mutluluğunu neden sağlayamasın? Hayvanlar arasında yeni türler, çiçekler arasında yeni çiçekler oluşturan bu metot, niçin insanın üstünde bir mahluk oluşturmasın?

Lord Salisbury, çocuklarının politika konusunda heyecanlandıklarını, hararetlendiklerini gördüğü vakit, onlara şöyle derdi: "Gelin bu konuyu kimyasal açıdan düşünmeye çalışalım." Böyle söylemekle şunu demek istiyordu:

İnsana ait unsurlara, bir kimya deneyindeki unsurlar gibi davranalım. Deneyin nasıl sonuç vereceği hakkında hayale dalmadan sonucu bekleyelim. Maddeleri potaya koyalım, ısıtalım; ve değişmeyi gözleyelim. Eğer sonuç bizim düşünce tarzımızın aksine çıkarsa bu düşünce tarzını bırakalım. İşte bilimsel politikanın da böyle olması gerekir. Fakat bu mümkün müdür? Acaba bilim, insanlar için düşünme sanatının son sözü olabilir mi?

Deneyimin Eksiklikleri

Bir zamanlar, deneysel metoda büyük umutlar bağlandı. Önceleri Renan, içinde bulunduğumuz yüzyılın bilim adamları tarafından "bilimsel bir şekilde" yönetileceğini umdu. Sonra Bertrand Russell tasavvur etti ki bir gün keşfedilecek bir makine sayesinde, tarihin filan devrinde geçmiş bir dakikanın ya da gelecekte geçecek bir anın doğru olarak belirtilmesi mümkün olacaktır. Deneysel metodun, dış âlem üzerinde, yukarıda söylediğimiz hayret verici egemenliğini sağlamakla beraber, yazık ki ruhi, siyasi ve toplumsal sahada pek az sonuç verdiğini kabul etmeye mecburuz.

Bunun neden böyle olduğunu anlamak kolaydır.

(1) Deneysel metodun uygulanabilmesi için birtakım şeylerin suni bir şekilde yalıtılabilmesi gereklidir. Örneğin, suyun hangi koşullar içinde kaynayacağını öğrenmek istersek bir bölümü yalıtırız. Isı kaynağı, kap, sıvı; bunları belli bir basınç altına koyarız ve dış etkilerin çoğundan ayırırız. Kapalı bir sistemde yalıtmak için kesip ayırabileceğimiz bir toplum bulmak ise âdeta imkânsızdır.

(2) Deneysel metot, deneyin gerekirse tekrarını, karşıt denemeler ve kontrol edici denemelerle doğrulanmasını gerektirir. Bu ise psikolojide bile mümkün değilken sosyolojide tamamen imkânsızdır. Hangi aklı başında devlet adamı vatandaşlarının bir kısmını deneyin neticesini öğrenmek için ortadan kaldırmayı düşünebilir? Hangi komünist, deneyim, aksi deneme ile kontrol etmek için kapitalizmi yeniden kurmaya razı olur?

(3) Nihayet, deneysel metotta, deneycinin iyi niyet sahibi olması ve hiçbir menfaat kaygısı taşımaması lazımdır. Hâlbuki tutkuları körüklemez gibi görünen bilimsel denemelerde bile az rastlanan bu erdemler, güçlü tutkuların söz konusu olduğu alanda insanüstü bir niteliğe bürünürler.

İyi niyetin ve tarafsızlığın her konuda az rastlanıldığını söylüyoruz. Hakikaten, çok defa tamamıyla bilimsel olan denemelerde bile tutkular, deneysel metodun objektif olan karakterini bozuyor. Bir insan tasavvur ediniz ki bütün ömrünü bilime vermiş, bu alanda birtakım genel fikirler elde etmiştir ve bu fikirlerin deney sayesinde kendinde yer tuttuğu zannındadır. Bu fikirlerin bir kısmı doğrudur. Gerek kendisinin, gerekse diğer bilim adamlarının yaptıkları uzun araştırmalarla doğrulanarak bilgilerimizi oluşturan hazineye katılacaktır. Fakat bir kısmı yanlıştır. Bazıları eşyanın karakterinden çok, kendilerini tasavvur eden adamın karakterini göstermekte, bazıları da birkaç kere, tesadüfle doğrulanmış olmakla beraber, birçok defa tekrarlanan başka deneylerle yalanlanmışlardır.

Bilimin gerçeği aramakta başarılı olması için, akim hiçbir varsayıma tutkuyla bağlanmaması gerekir. Eğer ilk iş bir sistem -bir varsayım- icat etmek ise ikinci iş, onu beğenmemek yahut hiç olmazsa ona ilgisizce bakmaktır. Fakat insan, insan olması yönüyle kendi bulduğu şeye yabancı gözüyle bakamaz. Pouchet, Pasteur'ün haklı olmasını istemiyordu. "N" ışınlarını keşfetmiş olduğunu zanneden fizikçi, aldanmış ol-

maya razı değildi. Bazı defalar, bir kanun keşfetmek arzusu, bilim adamının, deney sonuçlarını, farkına varmadan kendi istediği tarafa doğru çevirmesine meydan vermiştir. Tıpta her doktor çoğunlukla iyi niyetle her hastayı kendi uzmanlık alanına dâhil sanır. Ruh doktoruna sorarsanız "Hemen hemen bütün hastalıklar ruhsaldır." der.

İç salgı bezleri uzmanının bez hastalığı gördüğü yerde, bir mide uzmanı kendi alanına girecek bozukluklardan başka bir şey bulamaz.

Kaldı ki zamanımızın doktorları, eski ampirik denemelerin yerine, objektif ve bilimsel metotlar geçirmekle takdire değer gayret gösterdiler. Fakat sonuçların yorumlanması ayrı bir iştir. Bir tedavi tarzı, iyi sonuçlar verdiği zaman, bu neticelerin anlaşılamayan birtakım sebeplerden, belki de ruhi sebeplerden kaynaklandığını nereden bilebiliriz? Tıbben büyük bir kısmı, kısmen bilimsel karakter gösterir. Buna bir delil olarak bu alanda modanın ne derece egemen olduğu ileri sürülebilir. Bir zaman oluyor, doktorlar çiğ şeyler yemenin zararlı olduğunu; birkaç sene sonra da çiğ şeylerin vücuda elzem olduğunu söylüyorlar. Birisi filan rejimin faydalı olduğunu söylerken diğeri bunu şarlatanlık sayıyor. Homeopatların* birtakım hastaları iyileştirdikleri bir gerçektir. Birçok doktorun homeopatiye inanmaması da bir gerçektir. Hangisi haklı? İtiraz kabul etmez hiçbir deneme, bu nokta üzerinde cevap vermeye uygun değildir.

Tıp, kısmen de olsa bilimdir; belli bir insan vücudu ile meşgul olur ki bunu deney sırasında yalıtmak bir dereceye kadar mümkündür. Fakat milyonlarca insanın vücut tepkileri ve tutkuları, ekonomide veya politikada olduğu gibi hesaba katılınca birbirine tamamen zıt teorilerin hepsini olaylarla doğrulamak mümkündür. Deneyimin on dokuzuncu yüzyıl liberal ekono-

* Homeopati: Bir hastalığı sağlam bir fert üzerinde onu oluşturacak sebeplerin uygulanması ile tedavi etme yöntemi.

misini mahkûm ettiği rahatça söylenebilir. Çünkü bu ekonomi, zamanımızda bir devlet kolektivizmi şeklini almıştır, ama deneyimin kolektivizmi mahkûm ettiği de aynı şekilde söylenebilir. Çünkü kolektivizmin, hâkim olduğu toplumları iflasa sürüklenmekten kurtarmak için az çok klasik özel mülkiyet şekillerini korumaya mecbur kalmış bulunduğu da söylenebilir.

Bu denemelerden kanunlar çıkarmak mümkün müdür? Elbette hayır! Çünkü denemeyi bilimsel yapan şey, denemelerin sayıca çokluğu ve sık sık tekrarlanabilmesidir. Oysaki ekonomide her deneme birkaç insan kuşağının yaşamının geçmesi kadar uzun zaman ister. Roosevelt denemesi veya Blum denemesi denen denemeler, hakikatte kendi isteğimizle harekete geçiremeyeceğimiz kadar zor, tamamını gözleyemeyeceğimiz kadar geniş, yaşama şartları hiçbir zaman bizimkinin eşi olmayacak gelecek kuşaklara bir şeyler öğretemeyecek kadar karışık devrelerin birer kısa bölümünden başka bir şey değildir.

Ekonomi için doğru olan bu hükümler, politika için de böyledir. Derler ki: "İngiltere demokrasiyi denedi ve bu denemede başarılı oldu." Fakat bu tarzda bir muhakemenin hiçbir bilimsel yanı yoktur. Çünkü başka milletler, İngiliz milleti değildir. Demokrasi bir kelimeden ibarettir ve altında realiteleri sıralamak gerekir. İngiliz realitesi ise ne Fransız ne İspanyol ne de İtalyan realitesine benzer. İngiliz demokrasisi, İngiltere'ye ait siyasi şartların varlığını, olayları bir arada tartışmak ve sonunda bir anlaşmaya varmak zevkini, yerel hayatın yoğunluğunu gayet açık görüşlü bir aristokrasinin kendi yanında görmeye tahammül ettiği bir burjuvazi ile anlaşmasını, parlamento ile ülke aydınları arasındaki ahengi ve meşruti bir krallığı kapsar.

Demokrasi ile faşizmi karşılaştırmak iki realiteyi değil iki kelimeyi karşı karşıya getirmek demektir. Tam özgürlük ile sınırsız otorite arasında sayısız tipte toplum düşünülebilir ve bu tipler mevcuttur. Bir kavramın serbestlik derecesini ölçmede

kullanılacak hiçbir araç yokken hürriyetin, otoriteye üstün olup olmadığını anlamak üzere denemeler yapmaya nasıl kalkışabiliriz? Burada böyle demekle, belli bir hürriyet şeklinin arzu edilmeye değer bir şey olmadığı değil, politikanın bilim konusu olamayacağı söylenmek istenmiştir.

Politikanın doğurduğu ihtilafları, "Kimyevi açıdan düşünmek mi?" Belki böyle yapmayı denemeli ama birçok konuda bunun imkânsız olduğunu kabul ederek. Bu yüzdendir ki birçok kimse, kendi mesleğinden bahsederken ne kadar makul ise, prensiplere geçtiğinde de o kadar yanlış muhakeme yürütür. Bir elektirik tesisatının tamiri söz konusu olduğunda bu tesisatın şeması teknisyenin zihninde o kadar belirgindir ki bu şema uzmanın teller ve bobinler arasında, hiç şaşırmadan hareket etmesini sağlar. Fakat bir ülkeyi yeniden kalkındırmak söz konusu olduğunda toplumsal hayatı gösteren hiçbir harita, geminin burnunu mutluluk ve ilerleme yönüne güvenle çevirme olanağını vermiyor. Mutlak muhakeme metodu gibi katıksızca uygulanan deneysel metot da bir bakana, bir girişimciye, bir ordu kumandanına yol gösteremez.

Fakat bu insanların iş yapmaları, karar vermeleri gerekmektedir. Bir seçim yaparken hangi sebeplere dayanacaklar? Alain şu manidar sözü söylüyor: "Yapmak, istemekten önce gelmelidir." Bu sözün doğruluğunu, bir hareket yaptığımızda anlarız. Suya attığınız köpek yavrusu, o ana kadar hiç yüzme denemesi yapmamış olmasına rağmen yüzer. Her birimiz, dünyaya geldiğimiz andan bu yana, olayların okyanusuna atılmış mahlukluz ve suya atılmış köpek yavrusu gibi, bu okyanus içinde iyi ya da kötü yüzüyoruz. Bir romana başlayan yazar, yazmak istediği şeyleri açıkça bilmez. Eğer ne yazacağını kelime kelime bilseydi romanı önceden yazmış olurdu. Kendini, suya atar gibi olayların akışına bırakır. Her bölüm bir sonrakini ona kendiliğinden yazdırır. Gerçekleştirme, istemeden önce gelmiştir.

Tasarılar kurmak gerekli olsa bile, tasarı kurmak, gerçekleştirmek demek değildir. Bütün kahvelerde, konuşmacılar vardır ve bunlar kusursuz tasarılar ortaya atarlar: "Eğer başkan olsaydım şöyle yapardım, eğer Mussolini'nin yerinde olsaydım, eğer beni bakan yapsalardı, şöyle yapardım." diyerek tasarı üstüne tasarı kurarlar.

Tek fiyatlı satış mağazalarına uygun olan bu mikrokozmoslar için renkli kâğıttan modeller kesmek çok kolaydır. Kalıcı bir barış tasarısı yazmak mı? Bu çocuk oyuncağı kadar kolaydır. Wilson da sonuçta bunu yapmamış mıydı? Fakat Avrupa'da iki ay ya da iki sene barışı korumak, insan gücünün üstünde bir şeydir. Goethe der ki: "Düşünmek kolaydır, uygulamak zordur; dünyadaki en zor şey de düşündüğün gibi davranmaktır." Tolstoy da "On cilt felsefe kitabı yazmak, bir tek teoriyi uygulamaktan daha kolaydır." diyor. İnsan hayatının önemli olayları olan birçok konuda, iş ve davranış labirenti içinde kendimize bir yol bulmamız gerektiği hâlde, bu yolu gösterecek haritanın bütün unsurlarını bilmekten uzağız. Böyle olduğunda düşünme sanatı nerede kalıyor?

Düşünce ve Aksiyon

Kitabın başlarında, ilhama dayanan düşüncenin güvenilir, fakat alan bakımından çok sınırlı olduğunu söylemiştim. Hareket adamının kendisi için isteyeceği şey, çok daha karışık hâllerde bile, ilhamla gelen düşüncenin güvenliğine sığınmak olmalıdır. Başka bir aksiyon adamı için düşünme sanatı, düşünceyi ilhama dönüştürme sanatı olacaktır. Aksiyon adamının mantığı küçümsemesi gerektiğini asla savunmuyoruz, fakat iyice düşünmelidir. Genç Bonaparte'ın Toulan'da yaptığı gibi, bir gün çözmek zorunda kalacağı meseleler üzerinde önceden tasavvurlarda bulunmalı, birçok olayı gözlemleyerek bu gözlemlerinden kanunlar çıkartmalıdır. Fakat bu derin düşünceler, gözlemler ve kanunları kendisine mal etmelidir. Düşünce, şuurunun gerisinde ve kendisine yerinde refleksler yaptıracak bir hâlde olmalıdır. Zira karar verme zamanında, ihtiyaç duyduğu yıldırım hızını ancak böylelikle kazanabilir.

Kendisine hasta getirilmiş tecrübeli bir doktoru gözünüzün önüne getiriniz. O da, belki meslektaşları gibi, birtakım analizlerin sonucunu görmek ister ve hiç kuşkusuz bu analiz-

ler ona bilinçaltı muhakemelerinde yardımcı olacaktır. Fakat ona teşhisi koyduran şey, binlerce olayı gözlemlemesinden doğan tecrübesidir. Doktorun bu hastalık hakkında endişeli ya da rahat olmasını gerektirecek sebepler o derece çoktur ki bunu ifade etmekte çoğu zaman kendisi de aciz kalır. Belki de o tecrübeli doktor, şu genç ve parlak profesörün yanında daha az bilgili gibi görünür. Fakat gerçekte tecrübeli doktor bilir ve ötekilerden daha az yanılır.

Büyük bir kumandan, savaş meydanında muhakeme binaları kurmaz. Meseleyi, tarihî hatıralarından, tecrübelerinden aldığı bilgilerden yararlanarak halleder. Mareşal Petain, Chmapagne'de, Wellington'ın bir manevrasını tekrarlar. Büyük bir yazar, önüne aldığı bir metinden bir cümleyi siler, bir sıfatı kaldırır, bir fiilin yerini değiştirir. Bu düzeltmelerin, yazılan parçayı nasıl güzelleştirdiğini anlamaya çalışsaydık, herhâlde anlayabilirdik. Fakat yazarın böyle bir açıklamaya ihtiyacı yoktur. Uzun zamandır incelediği büyük yazarların üslupları yardımıyla, o lisan tecrübesini kazanmıştır. Valery der ki: "Asıl önemli olan, bulmak değil fakat bulunan şeyi kendine katmaktır." Bilgilerimiz ancak ihtiyaç duyduğumuzda yapmaya vakit bulamayacağımız muhakemelere, kıyaslara, ispatlara gerek kalmadan kendiliklerinden akla geldikleri takdirde bizim olmuş sayılırlar.

Büyük hareket adamında, mikrokozmos ya da iç âlem, dış âlemde tesir yapacağı kısımların doğru ve tam bir rejimine sahiptir. Hakiki devlet adamı, ülkesini benliğinde duyandır. Bir olay karşısında halkının göstereceği karşılığı, valilerinden daha iyi bilir. Milleti hakkındaki bu bilgiyi kazanmak için düşünmüş, gözlemlemiş, okumuş, halkı yakından tanımıştır. Bu bilgiyi elde edince fikrini artık çabuk ve doğru hükümlerde ifade eder. Böyle bir anteni olmayan politikacı istediği kadar istatistiklere, gazetelere, komisyonlara başvursun, meseleler

üzerinde olağanüstü bilgi sahibi olsun, yine yanlış yolda şaşmaz bir sebat gösterecektir! Çünkü bilgi sahibi olmak, kültür kazanmak demek değildir. Tek tek olaylar, kültürlü bir adamın düşüncesinde, gerçek âlemin bir yansıması olarak, canlı bir dünya meydana getirecek şekilde organize olmuştur, istatistikçi dünyayı parça parçalayarak öldürür. Şair bir dünya yapar ve ona can verir. Büyük hareket adamı, ayaklı kütüphane dediğimiz ansiklopedistlerden daha ziyade şaire yakın olmalıdır.

Büyük hareket adamı için tefekkür, harekete karışır, şair için hayale karıştığı gibi. Bu böyle olunca bazı meşhur sözlerdeki derin manayı anlayabiliyoruz. "İnsan, bildiğinden çok daha fazlasını yapabilir." "Bilmekten önce inanmak lazımdır." Bilmekten önce inanmak gerekir, çünkü bilmekten önce hareket etmek gerekmektedir. Düşünme sanatı aynı zamanda bir inanma sanatıdır. Çünkü insan binlerce yıllık uygarlıktan sonra bireysel ve toplumsal inançlarının tümünden şüphelenirse ve bunları yeniden aklıyla tartmaya kalkarsa tehlikeli olur. Bu ancak boş zamanlarda oynayabileceği bir fikir oyunudur. İnsan hareket etmek ve yaşamak için kendinden önceki toplumların önemli gördüğü ahlak, toplum ve din kurallarının çoğunu kabul etmek zorunda kalır.

Aklımız birbiri üstüne dizilmiş birtakım katmanlardan oluşur. Bunların en altta olanını ilkel insanlığın inançları; sonra Asya, Grek, Roma, Mısır dinleri, en zenginini Hristiyanlık, en ince tabakayı da kâinatın yapısı üzerine öne sürülmüş modern fikirler meydana getirir. Bütün bunlar yaradılışımızın temelidir ve bir insan, nasıl kendini vücudundan ayıramazsa insanlığın geçmişinden de kurtaramaz. Sağlam bir tefekkür odur ki temelleri ilhamın en derin tabakalarına daldığı hâlde, damı ve kuleleri aklın ışıklı ve parlak tabakalarına kadar ulaşsın. Kendi kuralları olan mantık kanunlarını kabul eder. Her birimizde hâlâ yaşayan insanlık geleneklerine dayanır.

Nihayet, bedeniyle düşünür ki bu sayede hem fiil hem de şiir olur. Eğer teorik düşünceyle etken düşünce arasındaki ilişkiyi birkaç sözcük ile anlatmak zorunda olsaydım sanırım ki şu örneği kullanırdım. Bir savaş sırasında hava kuvvetleriyle, piyade birlikleri iş birliği yapmak zorundadırlar. Hava kuvvetleri düşman hatlarına geçer, keşifler yapar ve rakibinin siperlerine dair doğruya yakın tahminler yürütür. Piyade birliklerine hangi yönde ilerlemelerinin mümkün olduğunu haber verir, fakat kendisi araziyi işgal edemez. Hatta tavsiyelerde bulunurken zorunlu olarak büyük ölçüde hatalar yapar. Bu hatalar, piyade birliklerinin zahmetli yürüyüşleri sırasında, belki de çok zararlar karşılığında meydana çıkacaktır. Piyade birliklerine gelince onlar, engellerin üstünden uçamaz, bunları ya ortadan kaldırmak ya da üzerlerinden atlamak zorundadır. Bu engellerin bazılarına yakından bakıldığı zaman, havadan bakıldığında gözlendiğinden daha tehlikeli olduğu anlaşılacaktır. Piyade birlikleri, böylelikle arazideki engellere takılıp kalınca uçakların görevi yeniden düşman hatlarıyla yakın ilişkiye geçmek, eski hatalarını anlamak ve onların ihtiyaçlarını öğrenmek olacaktır. O zaman hava kuvvetleri yeniden keşfe çıkar. Yerdeki savaşçı ile havadaki gözlemci arasındaki daimî iş birliği, sonunda zafere ulaşılmasını sağlar.

İşte teorik tefekkür de, gelenek ve gözlem ile kolonize edilen arazinin öte tarafındaki yabancı ve düşman durumundaki arazilerin üstünde böyle uçabilir ve böyle uçmalıdır. Gördüğünü sandığı şeyi birtakım varsayımlar koyarak anlatır. Bundan sonra da düşüncenin hazırladığı planlardan faydalanan fiil gelir. Bu araziyi işgal etmeye çalışır. Bazen başarıya ulaşır, fakat çok defa geriye sürülür. O zaman önemli olan aklın kendi hatalarının farkında olması, hakikate yeniden dönmesi ve deneyimin mahkûm ettiği hayallerden vazgeçerek ortaya yeni varsayımlar koymasıdır. Ancak muhakemenin, deneyi-

min ve hareketin devamlı birlikte çalışmasıdır ki bize -sürekli bir zafer değil çünkü gerçekte eşyanın tabiatında böyle bir şey yoktur- medeniyet adı verilen (kolay kırılır) sığınaklardan biri altında bir dinlenme ve mutluluk kazandırır.

Sözümüze başlarken şöyle soruyorduk: Acaba, âlemin doğru bir haritasını fikrimizde çizmek ve bu haritaya göre belirli hedeflere doğru yelken açmak ve istenen limana ulaşmak mümkün müdür?

Sanırım ki bu soruya cevabımız aşağı yukarı şöyle olabilir: İnsan fikrinde bütün kâinata ait bir haritanın çizilmesine imkân yoktur. Hayal adalarının çok uzak ve belki de hayal ürünü olan topraklarını fikrin kendine varılacak gaye olarak alması mümkün değildir. Fakat fikir, eski zaman gemicilerinde olduğu gibi, daha önce ne zaman geleceği bilinmeyen fırtınalara dair elde ettikleri bilgilere dayanarak ve atalarından kalma hikmeti, tecrübe ile tamamlayarak yıldızlar, metcezirler ve rüzgârlar üzerinde gözlemler yaparak, kendini o karadan öteki karaya vurarak, o adadan bu adaya uğrayarak gidebilir. Bu da bize yeter. İleriyi düşünen ihtiyatlı Ulysses bile daha fazlasını dilememişti.

Sevme Sanatı

Sevme Sanatı

Bacon, sanatı "doğaya katıştırılmış insan" olarak tarif ederdi: "Ars est homo additus naturae." Bir tablonun, bir heykelin, bir şiirin veya trajedinin ham maddelerini doğa verir, insan da bu maddeleri alır, ruhunun isteklerini karşılamak doğrultusunda işler. Sanat için bu güzel tanımı kabul ettiğimizde, sevmenin de bir sanat olduğu zorunlu hâle gelir. Çünkü her şeyde olduğu gibi, aşkta da doğa yalnız ham maddeleri verir. Yaşayan mahlukların iki cinsten oluşması, türlerin çoğalma eğilimi ve ihtiyacı, bu ihtiyacın emrinde bulunan doğal meyillerin varlığı... Fakat eğer insan ruhu yüzyıllar boyunca bu verileri işleyip birbirine karıştırmamış olsaydı sevgilerimiz, hayvanların ilişkilerinden farklı olmayacaktı. Çayırlarda, havada, suyun içinde, hayvanların birleşmelerini gözleyiniz, sonra da *Prenses de Clives*'i veya *Tutkular ve Aşk Üzerine Konuşma*'yı okuyunuz. Böylece aşk konusunda, sanatı doğadan ayıran farkı ölçebilirsiniz.

İnsan aşkındaki mucize, gayet basit bir sevkitabiiden, yani arzudan, en zor, en ince duygu binalarını kurmasıdır. Her

birimiz gibi cılız, bütün canlılar gibi bencil, korkak, kararsız ve vahşi iki ölümlü zavallı, sihirli bir işlem sayesinde, kaynaşmaların en candan ve tatlı olanıyla birleşmiş olurlar. Kâinatın kayıtsızlığı ve hatta düşmanlığı, gelecek korkusu, sınıfların ve milletlerin kini... Bütün bunlar, birdenbire iki mahlukun gözünde silinir ve anlamsızlaşır. Onlar arzunun şiddetiyle, bencillik duvarlarını aşarlar ve başkalarına karşı hoşgörülü olurlar. Fakat nihayetinde arzu çabuk sönen geçici bir şeydir. İnsanlar böyle gelip geçiveren bir sevkitabiiden, devamlı ve saf duyguları nasıl olup da çıkarabilmişlerdir? Eğer sevme sanatını anlamayı istiyorsak "arzunun kutsileşmesi" sorununu çözmemiz gerekir. Asıl konuya geçmeden önce etrafındaki ayrıntıları aydınlatmamız gerekiyor.

Sevgi Konusunun Seçilmesi

Karşılaştığımız binlerce erkek ve kadın arasında neden onu değil de bunu ayırıp düşüncelerimizin merkezine koyuyoruz? Bu konuda iki tez savunulabilir ki her ikisinde de bir gerçeklik payı vardır.

Bunlardan birincisi, hayatımızın bazı dönemlerinde özellikle ilk gençlik çağında ve "ömrün öğle vakti" denilen orta yaşın sonlarına doğru, aşka hazırlanmış bulunmamızdır. Önceleri, henüz şahsileşmemiş bir arzu, tatlı bekleyiş duyguları hâlini alır. Bu zamanda, genç adam gerçek bir kadının olmadığı yerde hayallerine sığınır ve oradaki perilere bağlanır; genç kızlar ise roman kahramanlarını, ünlü oyuncuları ve edebiyat öğretmenlerini severler. Gençlik, bütün aşk iksirlerinin en tesirlisidir. Goethe "Sen bu iksirle her kadında bir Helen bulacaksın." der.* Beden, hazır bir hâlde, gelmesi muhtemel sevgiliyi endişe ile beklerken oradan geçen ilk sevimli insanın, aşk duygusunu uyandırması pekâlâ mümkündür. Bu rastlantı

* Helen, eski Yunan'da ideal güzelliği temsil eden kadındır.

bazen hayırla devam eder ve mesut bir birliktelik oluşur. Bazen de arzunun yaklaştırdığı bir erkek ile kadın, aralarında anlaşmazlık ve küçümseme sebepleri fark ederler böylelikle aşk, kin ve nefrete dönüşür.

Rastlantının özel şartlarından ileri gelen seçme ve beğenmeler de düşünülebilir. Hayatın tekdüze cereyanları sırasında duygularını ve arzularını açıkça söylemeye cesaret edemeyen çekingen yaradılışlı insanların, zorunlu bir gizlilikle birbirlerine yaklaştıkları görülmüştür.

Fransız İhtilali sırasında hapishaneler pek çok kadını ünlü âşıklar arasına kattı ki bunlar, hayatlarını daha sakin dönemlerde geçirseydiler ancak sessiz birer eş olurlardı. Bir erkeğin şöhreti, onu kadınlar nezdinde kusursuz gösterebiliyor. Zafer dakikaları, bir aşkın yeşermesine uygun zamanlardır. Bazen tesadüfler, insanı karşısındakiyle ruhen ve kalben birlikteymiş gibi hissettirir. Bir başkasının söylediği bir söz üzerine iki göz birbiriyle karşılaşır ve birbirlerinde aynı tepkiyi fark ederler. Arabanın bir sarsıntısıyla iki el birbirine dokunur ve o eller cazibeyle, gerektiğinden daha fazla bu hâlde kalmaktan zevk duyarlar... Aşkın uyanması için bu kadarı yeter.

Diğer varsayıma göreyse "yıldırım çarpması" ya da "ilk görüşte âşık olmak" sevginin önceden kaderde yazılmışlığına delildir. Bir Yunan efsanesine göre, dünyanın başlangıcında her insan bir erkek ve bir kadından yapılmış, sonra yaratıcı, bu fertlerden her birisini ikiye ayırmış ve o zamandan beri birbirlerinden ayrılmış iki yarım, tekrar yekvücut olabilmek için birbirlerini ararlarmış. Birleşmeleri kaderlerinde olan çiftin iki yarım parçası birbirlerine rastladıklarında, aralarındaki yakınlığı şiddetli ve hoş bir sarsıntı ile hissediyorlar ki yıldırım aşkı denilen şey de budur. Her birimiz içinde, "Kendine göre güzel olanı varlığında taşır ve bunun kopyasını da dış dünyada arar." Eğer, gençliğinde hayallerini süslediği perilere

benzeyen canlı bir insana rastlayacak olsa kendini aşka kolaylıkla kaptırır. Öyle insanlar vardır ki hem güzellikleriyle bizi büyülerler hem de tatlılıları ruhumuzu okşarlar.

Biz böylelerini, zahmet ve pişmanlık duymadan severiz. Yanlarında geçirdiğimiz her dakika, onların mükemmelliğine biraz daha inanmamıza yarar. Biliriz ki, eğer onları değiştirmek elimizden gelseydi hiçbir şeylerini değiştirmek istemeyecektik. Seslerinin tınısı, "bize ahenklerin en tatlısı" gibi gelir, normal konuşmalarını en güzel şiirler gibi beğeniriz. Hiçbir kaydı hesaba almaksızın, hayranlık duymak büyük bir mutluluktur. Sevilen birinin hem ruhuna hem vücuduna hayranlık duyarak âşık olmak hiç kuşkusuz büyük zevkler verir.

Nihayet, ne rastlantının ne de karşı gelinemeyecek duyguların kendilerine bir hayat arkadaşı vermediği epeyce fazla erkek ve kadın vardır ki bunlar eşlerini düşünerek seçmeye mahkûm olurlar. Acaba, sevme sanatı bunlara seçimlerinde yardımcı olacak bazı kurallar sunabilir mi? Denilebilir ki neşeli olmak, sabırlı olmak ve özellikle olaylara hoşgörüyle ve hep iyi yönlerini görerek bakabilmek, bir çiftin mutluluğuna yardımcı olan erdemleridir. Bunlar çoğunlukla fakat her zaman değil sağlıklı bir bünyeden doğarlar.

Eş olarak seçilen kişinin ailesi, uzun zaman gözlenmelidir. Çünkü mutluluk mutluluğu cezbeder, hüzünlü ve kapanık çevrelerde aşk çabucak solar.

Bir kadının, enerjik ve gerçek bir erkekle daha mutlu olabilmesi sıkça görülen bir durumdur. Bir erkek de kendisi tarafından idare edilmeye razı olan müşfik bir kadınla daha rahat eder. Genç yaştaki kızlar, hâkim olacakları bir erkekle evlenmeyi istediklerini söylerler. Kendi hesabıma şunu söyleyebilirim ki hiçbir kadının, kuvvet ve cesaretine saygı duymadığı bir erkekle gerçekten mutlu olduğunu görmedim. Hiçbir normal erkeğin, erkeğe benzeyen bir kadınla

-bir amazonla- mükemmelen mutlu olduğuna rastlamadım. Gerçi bütün bunlar çok karışıktır, zira en itaatkâr kadında bile öyle bir koruma meyli vardır ki bazen gönlünün prensini çocuk gibi görmekten hoşlanır.

Gerçekte talihin rolü o derece kuvvetlidir ki erkeğin ya da kadının kendi eşini, sırf kendi iradesiyle seçmesinie ender olarak rastlanır. Bunun böyle olması daha iyidir. Çünkü bu konuda -bütün hatalarına rağmen- içten gelen saike zekâdan daha fazla güvenilebilir. Bazen, "sevmenin gerekli olup olmadığı" soruluyor; bu sorulmaması, hissedilmesi gereken bir durumdur. Bütün doğumlar gibi aşkın doğması da doğanın bir eseridir. Sevme sanatı daha sonra gündeme gelir. Şimdi, sanatçının ham duygusunu işlemeye başladığı anı daha açık bir tarzda belirtmeliyiz.

Aşkın Doğması

Stendhal, aşkın doğuşunun nasıl olduğunu *Aşk Üzerine* adlı eserinde güzelce tasvir etmiştir. Bu tasvirin esas çizgilerini korumakla birlikte, bizzat herkesin kendisinde ya da başkaları üzerinde gördüğü şeyleri de katmak gerekir.

(1) Bütün aşkların esasında -bu aşk ister hayranlıktan, ister bir fikir birliğinden ya da arzuyu uyandıran herhangi bir olaydan ileri gelsin- birdenbire gelen bir çarpma vardır. Wronsky, dalgın bir hâlde trenden inerken kendi kendisine, "Şu Madam Karenina çok güzel... Acaba o bakışlarının anlamı ne olabilir?" diyor. Charles Grandet, acının şairane kahramanı olarak göründüğü bir gecede, kuzeninin hayatına bir ömür boyu sevilmek üzere girer.*

(2) İlk çarpılma ile dikkat birisine çevrildikten sonra gelen ayrılık, aşkın doğması için çok uygun bir sebep olur. Alain, "Kadınların bütün kuvveti, geç kalmalarında ya da yokluklarındadır." diyordu. Çünkü dikkatimizi kendisine çekmiş bir

* Balzac'ın *Eugénie Grandet* romanından bir alıntı.

kadın -ya da erkek- eğer yanımızda bulunsaydı, zayıf yönleri hemen fark edilecekti. Oysa ayrılık sırasında, sevilen insan mükemmelliklerle süslediğimiz bir peri olur. Stendhal'in sevginin billurlaşması dediği, işte budur.

Billurlaşma sayesinde, sevilen insan olduğundan farklı ve olduğundan daha üstün bir mahluk hâline gelir. Bundan dolayı Proust, sevginin subjektif olduğunu ve bizim gerçek mahlukları değil kendi tasavvur ettiğimiz mahlukları sevdiğimizi söyler. Eğer haklı olarak bir hayranlık varsa bu söz doğru değildir, gerçek bir elmas üzerinde billurlaştırma yapılamaz. Fakat kusursuz bir elmas ender bulunur.

(3) İlk billurlaşma meydana geldikten sonra artık ikinci bir karşılaşma aşkı tehlikeye düşürmez, çünkü heyecanımız o kadar şiddetlidir ki *artık karşılaştığımız zaman, gerçek insan görmemiz imkânsız olur.* Onun yerine, billurlaştırdığımız mahluku koyarız. Söylediği sıradan cümleleri artık duymayacağız, muhakemesindeki ve duygularındaki zayıflıkların farkına varmayacağız. Onu gördüğümüz zamanki sevincimiz, herhangi bir şaşkınlıktan korkmaz, çünkü içten gelmektedir.

(4) Durum bu hâlde olduğu sürece, aşk mutluluk verse de bir ateş, odun atılmadıkça yanmadığı gibi aşkta da ilk alevi hafif de olsa ümit rüzgârı ile canlandırmak gerekir, yoksa çok geçmeden muhakkak söner. Cesaret verici belirtiler bakımından âşık, hiç de zor beğenen değildir. Bir bakış, bir el sıkma, biraz ateşli bir karşılık verme, onu hemencecik umutlandırır.

(5) Bu belirtiler, açıkça ve devamlı oluyorsa bundan karşılıklı aşk doğabilir ve bunun kadar güzel bir şey daha yoktur. Fakat aşk konusunda duyulan fazlaca güven ve karşıdakinden emin olma hâlinin sevgiyi öldürdüğü çok defa görülmüştür. Pek çok erkek ve kadında aşk başlangıçta şüpheyle, daha doğrusu bir cesaretlendirme, bir soğuk davranma ile beslenir. Çok defa bu belirtilerin art arda değişmesi, muhabbetin gerçekteki

bir değişikliğine işaret etmez. Küçük görmek maksadıyla yapıldığını sandığımız birçok hareket vardır ki çekingenlikten ya da utangaçlıktan ileri gelmiş olabilir. Kötü takılmış bir kemerin ya da kaçmış bir çorabın verdiği sıkıntı veya baş ağrısı olur ki ancak âşıklara ya da polis hafiyelerine özgü bir surette, kılı kırk yararak bir anlam veririz. Çünkü önemsiz şeyler bile âşığı üzmeye yeter. Âşık, bakışları, kelimeleri, mimikleri inceden inceye tahlil eder. Bunların içinde gizli manalar arar. Bu kadar sert bir davranışı hak etmek için hangi kusuru olduğunu anlamaya çalışır. Anlamadıkça (zaten ortada anlayacak bir şey de yoktur), sevdiğini daha fazla düşünür ve aşk da o ölçüde ruhunda derinleşir. Üzüntüden doğan aşk, çıkartılmak istendikçe daha derine batan dikenlere benzer.

(6) Buradan şu düşünceye ulaşılabilir ki *nazlanmak,* yani tuzak yemini önce göstermek, sonra geri çekmek, yeniden göstermekten ibaret bilinçli bir nöbetleşe oyun, aşkı uyandırmak ve daha sonra onu devam ettirmek için uygundur. Nasıl kedi yavrusu önce kendisine uzatılan sonra geri çekilen yün yumağının cazibesine kapılıp atlıyorsa genç insan da nazlanan sevgilinin cilvelerine kendini kaptırıverir. Elde edilemeyenin arkasından koşmak ve boyun eğenden kaçmak çok doğal, nedeni kolayca açıklanabilir bir davranıştır.

(7) *Fakat uzayıp giden nazlanmalar aşkı öldürür.* Kendisini Benjamin Constant'a sevdirmeye yemin eden, ünlü ve kolay kolay elde edilemeyen şuh kadınlardan Madam Recamier, bu arzusunda başarılı olur. Ona "Cesaretli olunuz!" dediğinde, ümit, olgun bir adam olan Benjamin Constant'ı bir çocuk hâline getirir. "Beni sevmese de hoşuna gidiyorum." diye düşündürür. Fakat işin aslını öğrenince acı çeker. "Şimdiye değin şuh bir kadın tanımamıştım, ne büyük felaket!" der ve ardından "Ya Rabbi! Ondan ne kadar çok nefret ediyorum." diye ekler. O zaman billurlaşmanın tersi olan billurların dağılması

meydana gelir. "En iyisi vazgeçmek, bana cehennem gibi bir gün yaşattı. Bu kadın deli dolu birisi, hafızası, seçmesi ve tercihi olmayan bulut gibi bir şey..." hükmünü verir.

Hasılı, sevgili fazla nazlanmış olabilir. Celimene, beşinci perdede, önceden ruhu ve güzelliği ile kendisine ram ettiği bütün âşıkları tarafından terk edilir.

(8) Ameliyattan çıkmış bir hastanın ciğerlerine, doktor tarafından boğucu gazla oksijenin nöbetleşe verilmesi gibi, cilve yapan kadın da hastasını büsbütün öldürmemek için, ilgisiz davranışlarıyla ümitvar davranışlarını nöbetleşe olarak sergilerse o zaman bu acımasız oyuna dayanabilmek hemen hemen imkânsızlaşır. Böyle bir oyunu oynamak gerekli midir? *Bence, erkeklerin* ve *kadınların en iyileri, nazlanmanın kendilerine sağlayacağı avantajlardan, ya gerçekten sevdikleri için ya da iyiliklerinden vazgeçiyorlar.* Sevgiliye şöyle söylemek bir büyüklüktür: "Sevgimi apaçık size söylemekle, kendimi ellerinize bıraktığımı biliyorum ama böyle yapmak hoşuma gidiyor." Eğer sevgili, güvenilmeyecek biriyse zaman zaman nazlanmak faydalı olur. Aksine o, kendisine teslim olmaya layık biriyse o zaman karşılıklı güzel ve güvenilir bir aşk doğabilir.

(9) Karşılık bulan aşkın ilk zamanları, insanların aklına gelebilecek en tatlı anlardandır. O zaman billurlaştırma karşılıklıdır ve sevgi bu sayede birlikte bulunuyor olmanın tesirlerine karşı dayanıklıdır. Eşlerden her biri kendi varlığında yükselir ve karşıdakinin istediği gibi olur. Eğer bu durum devam edebilirse beraberce güzel bir ömür geçirilir.

Fakat bu türden aşklarda bile, duyguların iki tarafta da aynı oranda güçlü olması, ya da bir zaman böyle olsa da daima böyle sürmesi ender olarak görülür. Çoğumuz, arzuladığımız fakat mücadelesiz teslim olmayan insanı kazanmaya, sonra yeniden yeniden kazanmaya mecburuz.

Kendini Sevdirmek

İnsanın kendisini sevdirmesi mümkün müdür? Ve bundan da önce, acaba insanın kendisini sevdirmesi gerekli midir? Eğer aşkın karşılığı aşk olmuyorsa hiç olmazsa aşkın zevklerini istemek daha kolay değil midir? İlkel kavimlerde ya da çok eski medeniyetlerde durum buydu. Bir erkek bir kadını arzularsa onu kaçırırdı, böylece çift olurlardı. Esirin hayatı savaşçının elindeydi. Erkeğin kendisini seçmesi ve efendi olması ya da sadece sevimli olması yüzünden çoğunlukla sonunda kadın da seviyordu. Daha sonraki dönemlerde, eskiden kuvvetin oynadığı rolü bu defa *iktidar* ve *para* oynadı. Zenginlik, kendini cesaret kadar kolaylıkla sevdiremiyordu. Çünkü doğrudan şahsa ait bir nitelik değildi. Bununla beraber, Jüpiter, altın yağmuru şeklinde Danae'nin yanına girebilmişti.

Bu türden aşklar, her şeyi kolay kolay beğenmeyen ruhları mutlu edemiyor. *Mecbur olup katlanmak değil, seçilmek istiyoruz.* Fetihlerden devamlı zevk alabilmek için, fethedilen şeyin özgür tercih yapılmasını istiyoruz. Ancak o zaman şüpheler, endişeler, alışmaya ve can sıkıntısına karşı, kesin-

tisiz kazanılan ve en tatlı heyecanların kaynağı olan zaferler doğabilir. Sarayların hareminde kapalı olan kadınlar tutsak oldukları için sevilemiyorlar.

Buna rağmen Amerikan plajlarındaki dilberler de tamamen özgür oldukları için öncekilerden daha fazla sevilemiyorlar. Aşkın hücumu, eğer karşısında hiçbir engel (örtü, utanma, ahlak) bulamazsa zafer nasıl kazanır? Serbestliğin aşırısı, kolayca elde edilebilir kadınlar sürüsünün çevresinde, görünmez bir sarayın şeffaf duvarlarını yükseltir. *Romanchs (düşlerde yaşayan) aşk, kadını, kendisine ulaşılamayacak bir yerde görmeyi istememekle beraber, din* ve *ahlak kurallarıyla* çizilmiş *dar sınırlar içinde yaşamasını da diler.* Orta Çağ'da tanı anlamıyla hâkim olan bu şartlar, o herkese malum ünlü ve zarif aşkları yaşatmıştı. O zaman kadın muhterem bir sevgili olarak şatoda kalırdı, erkek Haçlı Seferleri'ne giderdi. Ama uzak ülkelerin yollarını adımlarken hep hanımını düşünürdü. Sevginin billurlaşması atının adımlarına ayak uydururken geride bıraktığı hanımı, yanında kalan uşağın ruhunda, hem yakın hem uzak yaşayarak öyle duygular uyandırıyordu ki bunlar ancak çok sonra Fransız İhtilali'yle bozularak Julien Sorel'in Madam de Renal'e olan duyguları hâlini alacaktı. Her ikisi arasındaysa gözü açık ve korkusuz bir uşak olan Cherubin yer alır.*

Zarif aşkların hüküm sürdüğü dönemlerde âşık, kendini sevdirmek için çabalamazdı. Sessiz ya da ümitsizce sevmeye razı olurdu. Monsieur de Nemours ile Princesse de Cleves için de böyle oldu.** Bazıları bu lekesiz tutkuları gerçeğe aykırı, safça şeyler olarak görürler. Fakat *uzaktan uzağa hayranlık, ince bir ruha kuvvetli zevkler verir.* Bu zevkler tamamen kişinin içinde olduğundan, hayal kırıklıklarına ve tasavvurların yanlış çıkmasına karşı daha iyi korunurlar.

* Stendhal'in *Kırmızı ve Sivah* adlı ünlü romanının kahramanları.
** Madame de la Fayette'in *Princesse de Cleves* eserinden.

"Açıkça söylemeye cesaret edemeden sevmenin, dikenleri de tatlı yanları da vardır. Son derece hayranlık duyulan bir insanın hoşuna gitmek amacıyla, bütün hareketlerini düzeltmekte ne büyük heyecan duyulur... Her gün duygularını açığa vurma arzusuyla, sevgilisine konuşuyormuş gibi konuşarak zaman harcar. Aynı anda gözleri hem parlar hem söner; bütün bu karışıklıklara sebep olan sevgilinin aldırış ettiği yoksa da takdire layık olan birisi için yapılan bunca şeyi hissederek insan kendisini tatmin eder."

Eğer toy bir delikanlı, sahnenin dışında görmediği bir sanatçıyı severse onu sesinin ve yüzünün ilham ettiği, fakat şüphesiz ki sahip olmadığı bütün ruhsal üstünlüklerle süsler. Onu Marivauks ya da Musset tarafından düşünülmüş rollerin birinde gördüğü için, kendisinde temsil ettiği şahsın şiirli cazibesi var sanır. Onu yalnızca sahne ışıklarının kusurları örtücü aydınlığı altında seyrettiğinden, buruşukluklarından ve yaşından haberi yoktur. Onu hayatta hiç görmediğinden öfkelerini ve boş gururlarını bilmez. Byron der ki: *"Sevilen kadın için ölmek, onunla beraber yaşamaktan daha kolaydır."* Bir romancıya hayranlık duyan bir kadın da onun romanlarındaki kahramanların inceliğini taşıdığını sanır; eklemlerindeki romatizmadan, yemeklerden sonraki hazımsızlığından, uyuklamalarından, hastalık hâlini almış alınganlıklarından habersizdir. Erişilemeyecek kadar uzakta olunca hayranlık uyandırmak kolaydır.

Şu hâlde, aşkı zarardan kurtarmak için, kendini sevdirmek ve tanıtmaktan vazgeçmek mi gerekiyor? Hayır! İlk günlerinde bu derece güzel olan platonik aşklar uzun sürmez. Her ne kadar "Aşkın yolu ne kadar uzarsa ince bir ruh da o kadar fazla zevk alır." denilirse de bu yolun hoş dönemeçlerden geçtikten sonra hedefe ulaşması ve çorak yerlerde kaybolmaması lazımdır. Aksi hâlde aşk yorulur, uykuya dalar ve gıdasızlıktan ölür. "Kaynaktan beslenmeyen ırmak kurur." O hâlde, sevilmek ar-

zusu, sevenin ruhunda er geç bütün kuvvetiyle doğacaktır.

O zaman geldiğinde sevme sanatı kendisine neler öğretebilir? Aşk iksirleri mi, büyüler ve tılsımlar mı öğretir? Eski şiirler ve peri masalları büyücülerle doludur ve bugün de Théocrite'in ya da Ovide'in devrinde olduğu gibi, Paris'in, Londra'nın ve New York'un pis sokaklarındaki bir kocakarıya günde en az yüz defa insanlığın bin senelik sayhası yansıyor. "Peki ama ne yapmalıyım ki beni sevsin?" Bu çığlığa, insanlığın yine o kadar eski olan tecrübesi -bütün çığlıklara cevap verdiği gibibirtakım törenler ve ayinlerle cevap veriyor.

Kur Yapmak

Âşıkların, sevgililerinin hoşuna gitmek için yaptıkları merasim, hile ve oyunlar kur diye nitelendirilir. Hayvanlar da çiftleşme zamanlarında insanlar gibi, birbirlerine kur yaparlar. Bütün canlılarda görülen dikkat çekme, cezbetme metotlarından bazılarını en basitlerinden başlayıp yalnızca insana özgü en temiz, en soylu olanlarına doğru giderek gösterelim.

Süslenme

Süslenmenin amacı, dikkati süslenenin üstüne çekmektir. Çiçeklerin, parlak renkleriyle, döllenme zamanında, kendilerine gerekli olan polen tozunu getirecek böceği cezbetmesi gibi, ateş böceğinin, kendi türünden bir ferde, aşka hazır olduğunu haber vermesi gibi, kadınlar da giysilerinin zarafeti ya da pervasızlığıyla kendilerini erkeklerin seçimine sunarlar. Hafif meşrepli olanlar giysilerinin açık saçıklığına, ağırbaşlı olanlar ise gizliliğin devamlı cazibesine güvenirler. Çoğu, karşı cinsin dikkatini çekmekten başka bir amacı olmayan modayı izler. Terziler, şapkacılar, kuyumcular, hayrette bırakma isteğine cevap vermek için çalışırlar.

Bazı kadınlar da vardır ki gösteriş olsun diye ya da samimi olarak aldırış etmeyerek modanın kanunlarına önem vermezler.

Fakat işçisinden, düşesine kadar bütün kadınların aynı zamanda aynı şekilleri kabul ettikleri bir toplumda bu aynilikten ayrılmak en büyük orijinallik sayılır. O zaman, en sade olmak manasına gelir; süs ve mücevher taşımamak da bir tür süslenmek ve göze çarpmak demektir. Ön Raffaeloculuk* günlerinde William Morris'e giden İngiliz kızları, tek renkli bir elbise, mavi yünden bir rob giyer ve mücevher olarak da sarı kehribar gerdanlık takarlardı. Fakat onlar bu hâlleriyle, kendilerini Victoria devrinin sonlarındaki gösterişli mücevherlere ve şatafatlı roblara sadık kalmış başka kadınlardan ayırıyorlardı. Kalender adam, geniş kenarlı fötr şapkasıyla, meşin ceketiyle dikkatleri üzerine çekebilir. Bir zamanlar dandy'lerin** kadife yelekleriyle dikkat çektikleri gibi.

Birçok hayvan türünde, süslenen erkektir. Tavus kuşu, doğanın sanat üzerindeki gerçek bir zaferidir. Erkekler tarafından birlikte yaşamanın gerektirdiği iktisadi sorumluluktan kaçmak meyli taşıyan insan türünde, süslenmeye daha çok kadının önem vermesi gerekir. Hiç olmazsa Fransa'da bu böyledir.

Kabiliyetini Gösterme

Herkesin yaptığı bir şeyi, herkesten daha iyi yapmak, beğenilmek için bir yoldur. Her âşık kendi alanında usta olduğunu göstermek ister. Bu bakımdan sonsuz sayıda değişik konu olabilir. Bazı kuşlar, eşlerinin önünde göle dalarak suyun derinliklerinden çıkardığı otları eşlerine sunarlar. Chateaubriand'a "Doğuya niçin gidiyorsunuz?" diye sorulduğu zaman,

* On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere'de ileri gitmiş estetik bir teoriye verilen addır ki resim sanatının en büyük şaheserlerinin Raffael'den önce yapılmış olduğunu kabul eder.

** On dokuzuncu yüzyılın başlarındaki İngiltere'nin şık gençleri.

"Kendimi sevdirmek için şeref aramaya." cevabını vermişti. Akdenize dalarak oradan Madam de Noailles'a ölmez birkaç cümle getirdi. Sainte Beuve'ün *Le Clou d'Or*'u gibi romanlar, bazı kadınlar için, onları etkileyebilecek duyguların tasviri için yazılmıştır. Hemen hemen bütün müzisyenler, şikâyetlerini ya da arzularını ses temleri hâlinde dile getirmişlerdir. Bir tenis oyuncusu, becerikli vuruşlarıyla, şoför virajları alırken gösterdiği ustalıkla, balerin de ayaklarının ucunda yaptığı hareketlerle kendisini beğendirir.

Aşkta ustalık erkeğe en tehlikeli kuvveti kazandırır. Her ne kadar ağırbaşlı kızlar buna karşı koyarlarsa da hafif meşrepli kadınlarda ünlü bir âşığı, bir rakibin, hatta bir dostun elinden alma arzusu çok kuvvetlidir. Buradaki karışık duyguların içine gurur, başka kadınların zevkine saygı duymak, güç bir zafer kazanarak kendine olan güvenin artması gibi duygular girer. Don Juan, ilk sevgililerini kendisi seçtikten sonra artık kadınlar hep onu seçtiler. Byron "Truva Savaşı'ndan sonra en çok kapışılan erkek ben oldum." der.

Kadınlarda çok kuvvetli bir ihtiyaç olan güvenlik duygusu kadınların en zayıflarını, kuvvetliyle ya da nüfuzu ile kendini iyi bir dayanak noktası gibi gösteren erkeğe balır. Savaş zamanlarında zafer madalyaları aranır, barış zamanlarında deha ve servet aranır. Armağanlar, seven bir erkek için, gücünü kuvvetlendirici vasıtalardır. Kutup ördekleri ve bankerler sevdiklerine parlak çakıllar hediye ederler. İspinoz kuşu, eşine dallar ve yapraklar sunar, genç bir erkeğin nişanlısına halı, perde gibi parçalar armağan edişi buna benzer. Kırlangıç da kadın da kendine bir eş seçer seçmez yuvayı düşünmeye başlar.

İltifat Etmek

Sevgiliye iltifat etmek ona birtakım övgüler sunmak demektir. Hemen hemen bütün aşk şiirleri ya övgüler ya da

şikâyetlerden oluşmuştur. Şikâyetin tesiri olsa bile tekrar edildiğinde çabuk can sıkar. Övgüler hoşa gider. Zira erkek olsun kadın olsun hemen herkes, hatta en gururlu olanlar bile kendilerinde bazı "aşağılık kompleksleri" bulunduğundan endişelenirler. Güzel bir kadın, ruhundan şüphe eder; kuvvetli bir erkek ise çekiciliğinden endişeye düşer. Bir insana, onda var olan, onu sevimli gösteren, fakat farkında olmadığı veya önemsemediği binbir özelliğini anlatmak zevklidir. Çekingen ve mahzun öyle kadınlar vardır ki güneşin altındaki çiçekler gibi, hayranlığın sıcaklığında açılırlar. Erkeklere gelince onların övülmeye olan iştihaları sınır tanımaz. Çirkin ve zarafetten yoksun öyle kadınlar görülmüştür ki övmesini çok iyi becerdiklerinden, ömürleri boyunca kendilerini sevdirmişlerdir. Dikkat edilecek bir nokta şudur ki bir insan, sizin bildiğiniz kadar kendisinin de farkında olduğu üstünlüklerin değil de kendinde yok sandığı niteliklerin övülmesinden hoşlanır ve asıl bunları övenleri beğenir. Bir generale kazanmış olduğu zaferleri saydığınızda sizi pek önemsemez de bakışlarının ne kadar parıltılı olduğunu söyleseniz size sonsuza kadar minnettar kalır. Ünlü bir yazara, eğer romanlarını överseniz sizi dinlerken canı sıkıldığı hâlde, kıyıda kalmış unutulmuş (ve başarısız olmuş) bir kalem denemesini beğeniyle hatırlarsanız ya da ses tonunun sıcaklığından söz ederseniz birdenbire canlanacaktır.

Kadınların Kur Yapması

Kadının kendine özgü ele geçirme yolları vardır. Uzunca bir zaman şu efsaneyi yaşatmıştır: Kadın başlangıçta erkeğin harekete geçmesini bekler. Oysaki bu söz ancak görünüşte geçerlidir. Shaw, "Evet kadın erkeği örümceğin sineği beklediği gibi bekler." diyor. Bugün için kadınlar doğrudan doğruya saldırıya geçiyor. Dansın amacı, erkeğin çekingenliğini gider-

mek, fakat aynı zamanda onu arzularına hâkim olmaya zorlamak olmuştur. Bugünkü danslar, eskilerine ve köy danslarına oranla daha doğrudan olarak duygularına sesleniyorlar. Bireylerin elinde kuvvetli bir baştan çıkarma vasıtası oluyorlar.

Zamanımızda şehir hayatında kadınların en esaslı olan ve kendilerini sevdirmeye en fazla hizmet eden rollerinden biri, erkekle doğa arasında aracılık görevi yapmaktır. Erkeklerin çoğu, hareketsiz bir işe kapanmış olarak evrenle her türlü ilişkisini yitirmiş durumdadır. Onları, bu tekdüze alışkanlıklarından kopartıp alarak ormanların, suların, dağların ve okyanusların kucağına atan kadın, erkeklerin gözünde bütün bu güzel şeylerle bezenmiş oluverir.

Erkek savaş için yaratılmıştır. Kadın ise savaşçının dinlenmesi için. Kadın için sevmek sanatı çok zaman hem eğlendirici, hem cesaret verici, hem destekleyici olmaktır.

XIV. Louis'nin Madam de Maintenon tarafından elde edilişini inceleyin; hiçbir teşebbüs başlangıçta bu derece umutsuz görünemez. Madam de Maintenon gençliğini yitirmişti artık. Kral'a ancak çok güzel ve Kral üzerinde büyük etki sahibi bir kadın olan Madam de Montespan, "çocuklarının dadısı" sıfatıyla yaklaşabiliyordu. Oysaki bu kendi hâlinde ve olgun kadın, yalnız XIV. Louis'yi göz kamaştırıcı rakibesinin elinden almakla kalmadı. Üstelik Madam de Montespan'ın ummaya bile cüret edemediği bir şeyi gerçekleştirdi ve Kral ile evlenmeyi başardı. Neydi bu kadının gizemi? Birincisi metreslerinin şiddetli davranışlarından bıkmaya başlayan Kral'a, bir barış habercisi olarak görünmesiydi. Erkekler sevdikleri bir kadının öfke veya kıskançlık krizlerini bir süre çekerler. Bazıları denizde fırtınayı sevdikleri gibi aşkta da hareketi ve heyecanı severler. Fakat çoğu oldukça barışseverdir. Güleryüz, sadelik, tatlılık onları kolayca elde ediverir. Hele çılgın bir sevgili, erkeklerin şiddet tutkusunu önceden tedavi etmişse.

Madam de Maintenon'un ikinci gizemi, her akşam bakanlarını yanında toplayan Kral'ın çalışmalarında hazır bulunmasıydı. Raporları bir söz söylemeksizin dinliyordu. Fakat Kral kendisine bir şey soracak olursa yerinde bir düşünceyle birkaç sözle konuşulanları izlediğini, anladığını, yargıladığını ortaya koyuyordu. Bu, son derece ustalıklı bir davranıştı. Çünkü *erkek denmeyi tam olarak hak etmiş bir adam, işini dünyadaki her şeyden, hatta sevdiği kadından daha üstün tutar.* Eğer kadın onu işinden ayırarak tamamıyla kendine bağlamak isterse? Erkek önceleri, belki boyun eğse de içinde kuvvetli bir acı saklar ve fırsat bulur bulmaz da işine değer veren bir kadına teslim olur.

Kültür

Kuşlar, kendiliklerinden öter ve suya dalarlar. Yengeçler, su birikintileri içinde aşk hareketlerini kendiliklerinden yaparlar. Fakat insanlar başkalarından öğrenme yoluyla saygı kazanmayı ve hüner göstermeyi keşfettiler. Âşık kendiliğinden bir şiir yazacağı yerde Baudelaire'in bir şiirini sevgilisine okur. Piyanist kendini sevdirmek için Chopin'den parçalar çalar. Büyük sanatçının, dehası, eserini yorumlayanların ve hayranlarının üzerine de yansır. Uyandırdığı heyecanlar, orada hazır bulunan birisine bağlandığında, bir hayali zenginleştirir ve hatıraları güzelleştirir. Müzik, güzel düzenini ve insanüstü zevkini ruhlara aşılayarak çok defa onları aşka hazırlar. Beethoven'ın, Mozart'ın, Wagner'in birleştirdikleri çiftler çoktur. Birçok ilişki müzelerde başlar. Birlikte okunan romanlar, birbirini seven insanlara hem konuşma konusu, hem de davranış tarzı örneklerini hazırlar. En iyileri aşk dersleridir ve aşka layık olanlara bu duyguyu nasıl yaşamaları gerektiğini öğretirler. *Ortak bir kültür, aşkın tutkunluk ve hayranlık şeklinde yüksek bir derece de tutunmasına imkân*

verir. Zevke doyulduğu zaman "zevklerin içinde acı bir şeyler görüldüğü" zor durumları atlatmayı sağlar. Kültür sahibi olmak, kendini sevdirmeye hazırlamak demektir.

Ortak Bir İman

Ortak bir iman ister dinî ister millî ve siyasi olsun ya da bir eserin gerekliliğine ve güzelliğine inanma şeklinde görünsün, her şekli de aşkı şaşılacak derecede güçlendirir. Bir şeye tutkuyla inanmış birisi için, bu inancı kendisiyle paylaşmayan birini sevmek zordur; zira aşk "dışarıdaki bir sebep düşüncesine eşlik eden bir zevk" ise şiddetli bir anlaşmazlıktan zarar görmesi mümkündür. Bu durumda aşkı tehlikeden kurtaracak biricik çare, inanmayanın göstereceği saygı ve dirayetidir ya da iman edenin, eşini bir gün gelip kendi inancına ortak edebilme ümididir (ki bu ümit sevgi sayesinde çok defa gerçekleşir). *Hiçbir şart ileri sürmeden, sevilen kadının ya da erkeğin inancına ortak olmak, bir saadet garantisidir. O* zaman, bütün ruh ve duygular insanı seçilen yola doğru götürür. Aşkla görülen her iş tatlı gelir, fakat dünyada aşkın katıldığı iş kadar tatlı bir şey de yoktur, işte o âlim, büyük fikir adamı ve sanatçı çiftleri böyle kurulur. Bunlar hem bir çifttirler hem de bir konuda çalışma arkadaşıdırlar. Onlar için artık birbirlerine kur yapmaya gerek kalmamıştır, kur yerine, mukaddes bir katılım geçmiştir.

Usandırmamak

Kısa ya da uzun, ustaca ya da acemice bir kur döneminden sonra artık sevgi doğmuştur. Fakat aşk diyarında, aşkların çocukluk döneminde ölümleri çok sık görülür, bunları yetiştirmek için devamlı özen göstermeye ihtiyaç vardır. En kuvvetli bir cazibe unsuru olan yenilik, aynı zamanda en çabuk kaybolandır. Aşkın başlangıcında her insan, eşinde bin türlü yenilik bulur. Her iki taraf da gençliğinden birtakım hatıralar, resimler, şarkılar, hikâyeler getirmiştir ki bunlar, okşamalara karışınca boş geçen ilk günleri kolaylıkla pek tatlı bir şekle sokarlar. Ne yazık ki hazine çabucak biter ve önceden yeni olarak görünen hikâyeler şimdi yeknesak ve eskimiş tesiri yapar. Öyle çok erkek ve kadın vardır ki alışılmış eşleri yanlarında bulunmadığında daha canlı olur ve neşe ile şakırlar, çünkü önceden fazlasıyla söylediklerini, şimdi hiç sıkılmadan tekrarlamak imkânını bulmuşlardır. Bir lokantada masalarda oturan çiftlere bakınız. Sessizliklerinin süresi, çoğunlukla, beraberce geçirdikleri yaşam süresiyle orantılıdır.

Fakat bu hâl, deha ve anlayıştan yoksun çiftler içindir. Zira aşkta deha, çiftlerin arasında bitmeyen bir yenilik yaşamaktır. Bir köy papazı her akşam bahçesinin dar yollarında dolaşmaktan nasıl zevk alırsa gerçekten seven bir insan da sevdiğinin düşüncelerinde gezinmekten zevk alır. Bazı insanlar vardır ki ya aşkı çok ulvi gördüklerinden ya da çekingen veya alışkanlıklarına bağlı olduklarından dolayı doğuştan sadıktırlar. Çiftlerden her ikisininde mücadeleden ve dış dünyadan kaçınma eğilimleri, kendi evlerinde alışılmış insanlar ve eşyalar arasında yaşama zevki, nihayet bazılarındaki güvenlik isteği mesut ailelerin kurulmasına sebep olmuştur. Fakat çok kuvvetli seven birisi, gerektiğinde *kendi kendine yenileştirmeyi* öğrenir. "Hoşa gitme yöntemleri her gün eskir, fakat hoşa gitmek gereklidir ve hoşa gidilir." Hatta hoşa gitmek, beğenilmek, bilinçli bir çaba bile değildir. Zarafete sahip bir insan, daima zariftir ve zarafet, insanı bıktırmaz. Her davranış ve her söz hayranlık verir. İhtiyarlık bile huyları değiştirmez. Güzel bir yüzün ihtiyarlaması da güzeldir. Siyah ya da kumral saçların altında sevilmiş olan bir bakışı, bir gülümsemeyi, beyaz saçlar altında da bulmanın zevki büyüktür.

Bir usandırmama sanatı var mıdır? Bu konuda başarılı olmanın büyük sırrı doğal olmaktır. Yapmacık davranışlar zahmetli olduğu gibi, güzel de değildir. Bundandır ki akıllı âşıklar, eşlerini doğal korumaya çalışırlar. Bir kadını yeniden yoğurmak, ona bazı yeni düşünceler ve birtakım zevkler aşılamak iddiasında bulunan erkekler vardır. Ne kadar saçma! Kadın eğer sevebileceğimiz birinden çok farklıysa onu sevmeyiz. Fakat eğer severek seçtiysek onu serbestçe gelişmeye bırakmalıyız. Aşkta da dostlukta olduğu gibi yanlarındayken ne sertliğe ne de yalancılığa kapılmadan kendimiz olarak kalabileceğimiz insanlarla mutlu olabiliriz.

Akıllı âşıklar, bir araya geldikleri yerlerin daima güzel yerler olmasına özen gösterirler. Çok akıllıca bir görenek olan balayı da buradan doğmuştur. Fakat çok uzak yerlere gitmeye gerek yoktur. *Seven bir kadın içten gelen duygularıyla, kendi dekorunu hazırlamayı bilir.*

Bazılarında, doğanın ve güzel sanatların bütün büyüleyici yanlarından faydalanmak kabiliyeti hayran olunacak derecededir. Sevdiği insanın başbaşa kalmak istediği zamanı ya da bir konsere, bir geziye ihtiyacı olduğu zamanı keşfederler. Sevgiyi idare etmek, sosyal hayatın gerekleriyle daha fazla meşgul olan erkekten çok kadına düşer.

Erkeğe gelince eğer kadının iyi niyetini ve dokunaklı sevgisini usandırmak istemiyorsa bir kadının hayatında sevginin tuttuğu yerin önemini anlamalıdır. Bir felsefenin ya da bir düşünce sisteminin zirvelerine çekilerek kadının düşüncelerini hafife alan erkek kadar budala biri daha olamaz. Bu düşünceler onunkinden farklı, fakat daha somut, daha sade ve daha akıllıcadır. Eğer erkek eşiyle anlaşmazlık hâlindeyse, onu hiçbir zaman mantık ile değil, sevgisi, sükûtu ve sabrı ile ikna edecektir. Hayatının büyük bir kısmında kendisine nazaran kadının daha fazlasıyla sinirlerine yenik düştüğünü unutmamalıdır. Eğer bu zor anlarda erkek, hasta bir vücudun şikâyetlerinden başka bir şey olmayan konuları kötü bir ruhun yansımaları gibi yorumlarsa kendisi için güzel bir birleşme olabilecek bir aşkı, geçici bir durumdan dolayı yıkmak tehlikesiyle karşılaşır. Bir kadının ruhundaki dalgalanışları, bir okyanusun dalgalarına benzetmek fazlaca demode olmuş, fakat epeyce doğru bir benzetmedir. Akıllı bir koca, hiçbir zaman gücenmez, fırtınanın ortasında kalan bir gemici gibi yelkenlerini indirir ve ümitle bekler. Fırtınalar onun denizi sevmesine engel olmaz.

Usandırmamak sanatının bazı kuralları kadın ve erkek için ortaklaşa anlaşılabilir. Bunlardan *birincisi, aşkın samimiyetinde ilk buluşma günündeki nezaketi korumaktır.* İyi yaradılışlı insanlar için, nezaket sadelikle bağdaşmayacak bir şey değildir. Her şeyi zarafetle süslemek mümkündür ve kabalığı, açık yürekli olmanın tek şekli sanmak garip bir yanılgıdır, *ikinci kural olarak, kendi kendisiyle de alay etmeye ve çoklukla fikir ayrılıklarının çocukça olduğunu görmeyi bilen şakacı bir ruha, hangi hâlde ve hangi şartta olursa olsun evlilik hayatının vitrinlerini dolduran şikâyet koleksiyonlarına trajik bir önem vermemektir.* Şimdiye özel bir sıkıntıyı, eski anlaşmazlıkların unutulmuş izleriyle büyütmek abes olur. *Üçüncü kural, kıskançlığı makul* sınırlar *içinde tutmak,* yani her iki halde yanlış anlaşılacağı için hem ilgisizlikten hem de güvensizlikten kaçınmak gerekir. *Dördüncü kural, ayrılığın, bazı durumlarda yeni bir billurlaşma yapabileceği imkânını hatırlamaktır.* Aşkta veya evlilik hayatında bu ayrılık tehlikeli olmakla beraber, kısa süreli olursa, mektuplaşma da devam ederse faydalı bir rol oynar. Alışkanlık ya da tembellik yüzünden sevgi sözcükleri kullanmasını unutmuş olan bir çiftin, mektuplar yazarak bunları tekrar hatırladığı görülmüştür. *Son olarak en gizli bir kural da daima romantik kalmaktır.* "Bir kere onu elde ettiğime göre, neden ona hâlâ kur yapacakmışım? Çünkü benim olmakla beraber, yine benim değil ve hiçbir zaman da olmayacak..." İşte kadınları -layık olan kadınları- üzerinde düşündürecek mükemmel bir konu...

Fakat sevilen insandan usanıldığı takdirde, onu "usandırmamak" sanatının hemen hemen hiçbir anlamı kalmaz. O hâlde acaba bir de usanmamak sanatı var mıdır? Yoksa aksine, bütün kadın ve erkekleri vefalılar ve vefasızlar, kararlılar ve kararsızlar diye iki sınıfa ayırarak eğer bu sınıflardan birisine dâhilse diğerine ait rolü oynayamayacağını mı kabul etmeli? Kanaatimce her şeyde olduğu gibi, bu alanda da doğanın verdiği

birtakım malzemeyi irade kuvvetiyle düzenlemek gerekiyor. Bir erkek veya bir kadın doğuştan kararsız olarak doğmamıştır; onları bu hâle getiren, aşk hayatlarında başlarına gelmiş ilk kozalardır. Önceleri ateşli bir karakterleri olduğu hâlde, soğuk bir eşe rastlamış olabilirler. Bu hâlde, ahlaka ve topluma saygılı iseler vefalı fakat mutsuz olacaklardır; eğer ahlaka önem vermezlerse vefasız ve endişeli olacaklardır. Bu da kendilerini tamamlayan ikinci yarılarına rastlayana kadar bu şekilde devam edecek, sonra tamamıyla değişecektir. Oldukça maceralı bir hayat sürdükten sonra aradıkları eşi bulduklarında artık hiç ayrılmayacak şekilde birdenbire bağlanan insanlar vardır.

Fiziksel kararsızlıklar için bu böyledir. Fakat bir de ruhsal kararsızlıklar vardır. Don Juan, daima zor beğenen bir adam olmamasına karşı rolünü oynayan kadında çoğunlukla soğuk ruhludur. Bu hâlde onların kazandığı zaferler, gururdan veya hayalden ileri gelen zevklerdir. Erkek ya da kadın kendinden şüphelendiği andan itibaren gururun tamir edilmesi gerekir. Byron, sevebileceği ilk genç kızın, "Bu topal gençle nasıl ilgilenebilirim?" dediğini duyduğu için bütün ömrü boyunca bunun hıncını kadınlardan almak istemiştir. Öyle kadınlar vardır ki hiç acımadan, etrafındaki çiftlerin aralarını bozar; çünkü çocukluğunda ona çirkin demişlerdir. Kendinden emin olmak ihtiyacıyla, kendi kendine kudretini ispatlamak ister. Doymak bilmez bir hayal gücü, çok defa romantik, yani hakikatten uzak kalmış bir çocukluktan ileri gelir. Chateaubriand, bir kadından, diğerine gidiyordu; çünkü gençliğe adım attığı ilk zamanlarda hem arzu ile kıvranmış hem de kendisini tatmin edebilecek kadınlardan uzak kalmıştı. Böylece kadını, bütün hayatında boşu boşuna aradığı hayalî bir mahluk (sylphide) hâline getirmişti. Böylelikle, her zaman hayal kırıklığına uğrayarak o kadından bu kadına dolaşıp durdu. Ancak yaşı ilerleyip daha hoşgörü sahibi olunca nihayet hayalindeki kadını bulduğunu sanarak madam Recamier'ye bağlandı.

Arzunun Kutsallaştırılması

Hakiki ermişlik vecde dalmak ve kendi kendine eziyet etmekten ziyade alçak gönüllülük, tatlılık ve merhametten ibaret olduğu gibi, büyük aşklar da şiddetli arzulardan çok, hayatın mükemmel ve devamlı uyumu ile kendini gösterir. Rahip Huvel'in anlattığına göre; genç bir rahibe, bir gün Azize Therese'e gelip ermişliğin ne demek olduğunu kendisine öğretmesini diledi. Onun ermişlere görünen hayaletlerden bahsedeceğini sanıyordu. Oysaki Therese, ona yeni kurduğu bir eve kendisiyle beraber gelmesini söylemekle yetindi. Orada aylarca, türlü sıkıntılar, güçlükler, önceden tahmin edilemeyen arızalar, başarısızlıklar, şikâyetler ve çalışmalar birbiri ardına uzayıp gitti. Nihayet genç rahibe, ermişliğin kendisine ne zaman öğretileceğini tekrardan sormayı göze aldı. Therese "Ermişlik mi? Ermişlik, her gün bu evde geçirdiğimiz günlere benzeyecek bir hayata sabırla, aşkla katlanabilmekten başka bir şey değildir." cevabını verdi.

Mutlu âşıkların birlikte geçirdiği tatlı ve arzu dolu saatler, güneş ışıklarının bizi tatlı bir rehavetle kucakladığı fevkalade yaz günlerini anımsatır; gökyüzü o kadar açık ve öylesine ber-

raktır ki bir gün karanlık bulutlarla kaplanacağını hayal dahi edemeyiz. O sırada ovadaki en basit bir köy, güneşin aydınlığında başkalaşarak efsanevi bir serap gibi görünür. Bu güzel günler ve bu günlerin geride bıraktığı sihirli hatıralar ve yeniden öyle günlere kavuşabilmek ümidi, fırtınalı aylara dayanabilmek üzere gerekli olan kuvvet ve cesareti verir. Fakat ne yaz mevsimi ne de arzu doğal sınırların ötesinde sürmeyeceğine göre, sonbaharın sisli günlerini ve uzun kış akşamlarını da sevmeyi öğrenmeliyiz. Abel Bonnard diyor ki:

> "En güzel aşklar saf ipekten yapılmış, zengin nakışlı balo elbiselerine benzemelidir. Fakat elbisenin içini düz ama nazik ve nadir bulunan başka bir ipekli kumaş sarmıştır ki insan onu dıştakine kolaylıkla tercih edebilir."

Sevginin başlarından itibaren arzunun yanında çekingen bir şekilde yer alan, daha ağırbaşlı, daha narin mutluluk nereden geliyor? Arzunun doğurduğu ama ondan sonra da yaşamaya veda eden bu sevgi nedir? Güven, alışkanlık ve kıymet verme! Hemen bütün insanlar, haklarında beslediğimiz kanaatte bizi yalancı çıkarırlar, hayal kırıklığına uğratırlar. Fakat içimizden bazıları, doğallığı ve açık yürekliliğiyle kendisini hayal kırıklığına uğratmamış bir hayat arkadaşına rastlamış ve mutluluğu tatmıştır. Bu hayat arkadaşı hemen hemen bütün durumlarda ve zamanlarda tam da onun istediği gibi davranmış, en zor zamanlarda bile onu terk etmemiştir.

Böyle insanlardır ki güven denilen harikulade duyguyu tanırlar. Onlar hiç değilse bir tek insanın karşısında, birkaç dakika için de olsa yüzlerindeki maskeyi kaldırıp rahatça nefes alabilirler, kalplerini ve yüzlerini apaçık gösterebilirler.

Güven öyle kıymetli bir kalp rahatlığı vesilesidir ki o da arzunun yaptığı gibi, en önemsiz davranışlara bir cezbedicilik

katar. Gençliklerinde şu erkek ile şu kadın, kucaklaşmak için bir an yalnız kalmaya can atıyorlardı, şimdi de birbirlerine sırlarını söylemek için yalnız kalmak istiyorlar. Eskiden buluşma saati onlar için ne kadar önemliyse şimdi de gezinti saati o derece önemli olmuştur. Yalnız birbirlerini anladıklarını bilmekle yetinmiyorlar, içlerinde gizledikleri, açığa vurmadıkları duygu ve düşünceleri de tahmin ettiklerini biliyorlar. Her biri, eşinin ruhsal üzüntülerinden bedeniyle acı duyuyor. Birisi, diğeri için hayatını vermeye hazırdır ve karşıdaki de bunu bilir. Elbette gerçek bir dostluğun böyle duygular ilham etmesi mümkündür. Fakat sınırsız dostluklara, çok az rastlanıldığı hâlde, büyük bir aşk, en basit insanları bile anlayışlı, feragatli ve güvenilir hâle getirebilir.

Mutlu bir çiftin yaşamını, aşklarının sonbaharında nasıl anlatmalı? Tanrı, daima bir tanrı olarak kaldığı hâlde, fani bir çehreye bürünmesini nasıl göstermeli? Bu zor bir şey! Dâhi bir bestecinin hazırlamış olduğu mutluluk senfonisi ulvi olabilir; fakat orta hâlli bir müzisyen, fırtınaların sarsıntılarına daha iyi dayanır. *Parsifal*'in prelüdünde gittikçe berraklaşarak yükselen mağmeler, dinleyicinin ruhunu, seviyesinin çok üstüne çıkarır. Franck'ın *Béatitudes*'ü ve *Fauré'nin Requiem*'i,* bozulması mümkün olmayan bir ahengin eşsiz yenilenmelerini, doğal ve güçlü yükselmesini kelimelerden daha iyi anlatır. Eğer burada ruhların dinlenmesi konusunu işlemiş bir eserden, bir *Requiem*'den bahsediyorsam bunun sebebi şu ki bu kusursuz aşkların ahengini bozan tek nağme, ölüm fikridir.

Coventry Patmore, çok güzel bir şiirinde, mutlu ve uzun bir hayatı paylaştığı, bütün dünyası hâline gelmiş kadının cansız bedeniyle karşılaşan adamın kederini anlatır.

Adam, onu terk eden karısına, acıyla, elemle ve şefkatle seslenir.

* Requiem, cenaze duasıdır.

"Bu yaptığın, senin zarif ve soylu tarzına hiç benzemiyor...
O temmuz gününün ikindi saatlerinde,
Ayrılık busesi vermeden, veda etmeden, ürkek bakışlarla,
Ve anlaşılmaz bir cümle fısıldayarak çıktığın o uzun yolculuktan,
Pişman değil misin sevgilim?
Bu yaptığın, senin zarif ve soylu tarzına hiç benzemiyor..."

Bir oyunda her şeyi bir insanın varlığına ve o kadar narin bir varlığa bağlamak, aşkın hem tehlikesi hem de asaletidir.

Fakat büyük aşklara karşı ölümün de bir tesiri yoktur. Bir gün İspanya'da, saygıdeğer heybetli bir köylü kadınına rastlamıştım. "Şikâyet edecek bir şeyim yok... Elbette hayatta sıkıntı çektim, fakat yirmi yaşlarındayken bir delikanlıyı sevdim... O da beni sevdi, evlendik... Sonra birkaç hafta sonra öldü... Ne de olsa mutluluktan yana payımı almıştım ve elli yıldan beri bu hatıra ile yaşadım." diyordu. Elem ve yalnızlık anlarında hiç değilse bir anıyı hayalde canlandırabilmek büyük bir teselli dir. Berrak bir aşk ile bu aşkın düşüncelere ve rüyalara kattığı aydınlık ve tatlı hayallerle, insan kendini aşan bir şeylere ortaklık etmiş oluyor. Sanatçının büyük eserlerinde ya da bir dine imanında olduğu gibi... İnsan, sevkitabiilerin ani darbesinden ilahî bir kıvılcım çıkartmıştır.

Acaba nasıl? Öyle sanıyorum ki bunu size anlatmaya çalışmam boşuna oldu. "Aşkın tahlilcilere değil, şairlere ihtiyacı vardır." Sevme sanatının son sözü Stendhal'e değil, bizzat Stendhal'in de söylediği gibi, Mozart'a aittir. Konsere gidin; o saf nağmeleri, hayranlık veren ahenkleri dinleyin ve eğer aşkınız size karmaşık, yavan ve ahenksiz gelirse anlayın ki henüz sevme sanatını bilmiyorsunuz. Fakat temaların mükemmelliğini, eşsiz birleşmesini ve her türlü uyumsuzluktan kurtularak ulaştıkları ulvi anlaşmayı duygularınızda da buluyorsanız o zaman yaşamaya değer ender maceralarınızdan birini, büyük bir aşkı yaşıyorsunuz demektir.

Çalışma Sanatı

Çalışma Sanatı

"Ruh, neşesini çalışmakta bulur."
SHELLEY

Çalışmanın tam ve doğru manası nedir? Littre'nin* kamusunu açtığımızda, orada şu tanımı buluruz: "Çalışmak: Bir işi meydana getirmek için kendine zahmet vermek." Bu tanım bize kusursuz gibi görünmüyor. Niçin çalışmak, "kendine zahmet vermek" olsun? İnsan neşeyle çalışamaz mı? Sözlüğü kapatalım ve örneklere bakalım. Bir camcı iş başında ne yapıyor? Kızgın hamurdan şekilsiz bir parça alıyor ve ona bir şekil veriyor. Maden işçisi ne yapıyor? Kömür gibi, demir gibi faydalı bir maddeyi yerinden çıkarıyor. Sonra onları güç, ısı, alet hâline getirecek olan insanlara veriyor. Çiftçi ne iş görüyor? Toprağı sürüp tohum atmaya hazırlıyor, sonra da tohumu, filizleneceği yere kadar getiriyor. Romancı ne yapıyor? Gözlemleriyle insana ait bilgileri toplayıp hikâye hâline getiriyor. Camcının yaptığı gibi, o da bu şekilde hamurdan bir sanat eseri oluşturuyor. Öğrenci ne yapıyor? Kendinden önce insanlık tarafından edinilmiş bilgileri kendine mal etmeye çalışıyor; fikrini bir düzene koyuyor, kendi kendini yetiştirmeye çalışıyor.

* Littre: Fransız dilbilimci. Kendi adıyla anılan bir Fransızca sözlüğü vardır.

Çalışmak, kâinatta mevcut olan maddelere ve mevcutlara bunları daha faydalı yahut daha güzel hâle getirecek şekil ve yer değişmelerini vermektir. Çalışmak aynı zamanda, bu değişmelerin kanunlarını incelemek, onları hazırlamak veya yönetmektir. Her çalışan -insan aklının kanunlarına göre- maddeyi, insanın bulduğu ilk hâlden daha iyi bir düzene koyar. Bu bakımdan, herhangi bir çalışmanın bir sanat eseri olması gerekir.

Öncelikle, çalışmanın bütün şekillerine uygulanabilecek bazı kurallara işaret ettikten sonra bazı özel örneklerden, eliyle çalışan işçiden, ev kadınından, öğrenciden ve sanatçıdan bahsedeceğiz.

Çalışma "Tarifnameleri"

Her ne kadar, insanın çalışma türü ve şekilleri sayısız denecek kadar çok olsa da bütün çalışanlara uygulanabilecek bazı kurallar da vardır.

(a) Yapılması mümkün olan işler arasından bir seçim yapmak: Bir insanın gücü ve zekâsı dar sınırlar içinde bulunur. Her şeyi yapmak isteyen, hiçbir şey yapamaz. Bazen, "Büyük bir müzisyen olsam." bazen "Sanayi işleri bana göre daha kolay." bazen de "Eğer politika sahasına atılmış olsaydım hiç kuşkusuz başarırdım." diyen kararsız insanları görürüz. Hiç kuşkunuz olmasın ki bunlar daima amatör müzisyen, iflas etmiş bir fabrikatör ve başarı kazanamamış politikacı olacaklardır. Napolyon, savaş sanatının belirli bir noktada kuvvetli olmaktan ibaret bulunduğunu söylerdi. Yaşama sanatı da harekete geçilecek bir nokta seçmekten ve bütün gücü oraya toplamaktan ibarettir. Bir meslek seçimini tesadüfe bırakmamalıyız. Kendisine bir meslek seçmek üzere olan insan, kendi kendine şöyle bir soru yöneltmeli: "Acaba ne olabilirim?" Çünkü ka-

biliyetlerinde olmayan bir şey için kendisini zorlaması abes olur. Eğer oğlunuz cesaretli ise onu büro şefi yapmaktansa pilot yapınız. Fakat bir kez meslek seçildi mi hata veya önemli bir arıza olmadığı takdirde, pişman olmak ve dönmek yoktur.

Seçilen bir mesleğin içinde bile, yeni yeni seçimler yapmak gerekecektir. Bir yazar, bütün romanları yazamaz; bir devlet adamı, idare mekanizmasındaki bütün birimleri ıslah edemez; bir gezgin bütün ülkeleri gezemez. Bu alanda da gücünüzün sınırını aşan kışkırtıcı hayalleri kesin bir kararlılıkla kendinizden uzaklaştırınız. Bir şeyi seçebilmek için kendinize gerekli olan zamanı ayırınız, fakat sınırlı bir miktar olarak. Askerler bir emrin bütün sonuçlarını iyice tarttıktan sonra tartışmayı bir kelime ile sona erdirmeyi âdet haline getirmişlerdir. "İş başına!"

Siz de iç âleminizde yaptığınız tartışmaları böyle sona erdiriniz. "Gelecek sene ne yapsam? Acaba şu sınava mı hazırlansam? Yahut öteki sınava mı girsem? Yoksa şu fabrikadaki işe mi gireyim?" Bütün bu problemlerin ciddiyetle tartışılması doğaldır ama bu tartışmalara bir sınır çizilmesi de şarttır. Bir karar alınıp "İş başına!" denildikten sonra artık pişmanlıkların yararsız, değişik kararların da sonsuz olacağını akıldan çıkartmamalısınız.

Seçilen karardan ayrılmamak için zaman zaman bir çalışma planı yapmak yararlı olur. Bu planda, uzak amaçlar ve yakın amaçlar belirlenir. Birkaç ay, birkaç sene sonra bu planı gözden geçirirken gücümüz ve imkân sınırlarımız hakkında bir fikir sahibi olmuş oluruz. Fakat, plana giren maddeler arasında ilk gayreti bekleyen unsurun ayrılması gerekmektedir. Dikkat bütün yoğunluğuyla bu hedefe çevrilmelidir. Yaptığın şeyi yap: "Age quod agis." Onu bütün varlığınla yap! Vücudun ve ruhun bu amaca yönelsin! Oraya vardıktan sonra geriye dönebilir, yolunu kesen şu yan sokağa girebilir, şu manzarayı seyredebilirsin. Fakat asıl iş bitmedikçe yoldan sapmalar olmayacaktır!

Hoşa giden kişiler, her şeyle ilgili olanlardır. İşleri başladığı gibi sona erdirebilen insanlar ise belirli bir zamanda ancak bir tek konuyla ilgilenenlerdir. Amerikalılar böylelerine "one track mind" derler. Bir tek yolu izleyen akıllar! Bazen inatlarıyla, sabit fikirli oluşlarıyla can sıkarlarsa da belirli bir amaca doğru yaptıkları tekrar tekrar atılmalarla sonunda bütün engelleri aşanlar yine bunlardır.

(b) Başarabilmenin mümkün olduğuna inanmak: Amacınızı iyice seçmişseniz bu demektir ki eğer bir aksilik çıkmazsa gücünüz o amaca varmaya yetecektir. Ulaşılmayacak bir hedef seçmek hem abes hem de tehlikelidir. Zira sonunda başaramayınca inancın ölmesi ve gayretlerin felce uğraması ihtimali vardır. Goethe, genç şairlere uzun destanlar yazmak yerine, küçük şiirler yazmayı tavsiye ederdi. Samuel Butler, "Üzüm daima en iyi tanelerinden başlayarak yenmeli." diyordu. Büyük ve tafsilatlı bir eserin önce kolay kısımlarını meydana getirmek daha uygundur. Eğer gidilmesi gereken yol bir solukta alınamayacak kadar uzun ise onu aşamalara ayırmak ve her bir aşama için kendini yalnızca o bölüme vererek bitmeden daha ötesine bakmamak en doğrusudur. Nasıl ki yalçın bir buz dağına tırmanan dağ adamı, yalnız önüne, buz içine kazdığı basamaklara bakar; aşması gereken mesafeden korkmamak için gözünü zirveye kaldırmaz, başının dönmemesi için altındaki uçuruma da bakmaz.

Bir ülkenin bütün tarihini yazmak, başlangıçta insanın üstesinden gelemeyeceği bir iş gibi görünür. Bu tarihi, devirlere ayırarak öncelikle bu devirlerden en iyi bildiğinizle işe başlayın, sonra diğerlerine geçin. Bir gün kendinizi zahmetlerinizin sonuna varmış olarak görünce şaşırır ve aşmış olduğunuz yüksek buz duvarını hayretle seyredersiniz. Birkaç denemeden sonra yürek cesaretlenir ve daha düzenli nefes alınır. Birçok kitap yaz-

mış olan bir yazar, artık yeni başladığını bitireceğinden şüpheye düşmez. Martin du Gard gibi, Duhamel gibi, Jules Romains gibi, Lacietelle gibi o da devlere benzer yüksek ciltler dizisini tırmanmaktan korkmaz. Bir gün zirveye varacağına emindir.

Mareşal Lyautey, Fas'a geldiği zaman, orada başsız, parasız, ordusuz, bozuk bir ülkeyle karşılaştı. Onun yerinde başka birisi olsaydı işleri düzene koymaktan ümidini keserdi. Fakat o, her şeyden önce elinde tuttuğu şehirlerde Rabat'ta, Fas'ta hâkimiyetini sağlamlaştırmakla işe başlıyor. Bu merkezlerden harekete geçerek kabile kabile etrafa dağılıyor, zeytinyağı gibi dağılma politikası güdüyor. Birinden diğerine geçerek ve uzun gayretlerden sonra, isyan bölgesini hiç denecek dereceye indiriyor. "Tarlayı biçen orakçı, tarlanın öbür ucuna bakmaz." denir. Büyük bir temizliğe kalkmak isteyen ev kadını, dolaplarının gözlerini birer birer düzeltir. Uçarı bir insan her şeyi kolay sanır, fakat böyle sanması onu çok zarara uğratır. Gevşek ruhlu insan da her şeyi imkânsız sanır ve daha işe başlamadan o işten vazgeçer. Çalışkan bir işçi ise büyük işler başarmanın mümkün olduğunu bilir ve ihtiyatla, yavaş yavaş, bu işleri sonuna erdirir.

(c) Çalışmanın bir disiplini olmalı: Birçok insan yaşamın kısalığından şikâyet eder, fakat acaba şikâyet eden bu insanlar günde sekiz saat bile yaşıyorlar mı? Tanrı'nın yarattığı her gün, masasının başında, tezgâhında yahut mağazasında başarabileceği iş, insanı şaşırtacak derecede fazladır. Düşünün ki bir yazar, her gün yalnız iki sayfalık yazsaydı, uzun bir hayat sonunda, şüphesiz deha bakımından değil, fakat hacim olarak Balzac'ın ya da Voltaire'in eserlerine eşit bir iş başarmış olurdu.

Fakat masanın başına oturmak da her zaman yeterli olmaz, orada kendisini savunmayı da bilmeli insan. Çalışmanın sonucu, eğer kesintisizse, geometrik olarak artar. Bir yazarı

düşünerek bunu kolaylıkla göz önüne getirebiliriz; yazar işe başlarken dış dünyayı unutmak ve artık yalnız kendi fikir ve hayallerini izlemek için, işe hazırlanma zamanına muhtaçtır. Fakat yazar için böyle olan, makinesinin neden bozulduğunu arayan tamirci için de bazı kararlar almaya çalışan sanayi şefi için de böyledir. Ara verilerek yapılan çalışma sonunda ortaya çıkmış bir eser, daima bu ara vermelerin izini taşır.

O hâlde, çalışan insan için, Montherlant'ın *chronophages* adını verdiği zaman yiyiciler ve Moliere'in *can sıkıcılar* dediği insanları kendinden uzaklaştırması, bir görev olacaktır. Bunlarda acıma denen şeyden iz yoktur. Kendilerine karşı koymayan birinin zamanını son saniyesine kadar elinden alırlar ve hiç düşünmezler ki çalışan adam, bu zaman içinde yalnız bırakılmış olsaydı, faydalı bir iş ortaya koyabilirdi. Bunların anlayışları da yoktur. Kaşarlanmış bir zaman yiyici, savaş ilan edildiği gün, ordunun genelkurmay başkanına hiç sıkılmadan gidip kapıcısının askerlik durumunu sorabilir. Zaman yiyiciler, ziyaretle, telefonla, mektupla, her yoldan zarar verirler. Bunlara karşı nezaket ve sabırla davranmak büyük bir kusurdur. Bunlara sertlikle muamele etmek gereklidir, çünkü aksi hâlde davranmak manen intihar etmektir.Bu bakımdan Goethe şunları söylerken iyi bir yol göstericidir:

"İnsanlara, haber vermeden sizi ziyarete gelme alışkanlıklarını mutlaka kaybettirmek gerekir; bu ziyaretlerin size, kendinize yabancı fikirler vermekten başka bir etkisi olmaz. Bunlara hiç ihtiyacım yok, ben kendimdeki bol fikri zamanında yetiştirmekten acizim."

Ve şunları ekler:

"Dünya için bir şeyler yapmak isteyen insan, başkaları tarafından yakalanmaktan kaçınmalıdır."

Bu kaçınmanın ne kadar önemli olduğu şuradan anlaşılır ki, eğer başarılı olunamazsa ilk önce insanlar, kendisine fazlaca iltifat etmiş olduklarından, bu defa kurbanlarını alaya alacaklardır. Zaman yiyiciler bize, "Hiç evde durmuyorsunuz, işiniz yarım kalıyor." derler ve ardından da eklerler: "Yarın bize yemeğe geliniz." Verdikleri dersten öğüt almalı ve bu daveti kabul etmemeliyiz.

Emirlere kulak asmayıp da Goethe'nin yanına zorla giren bir münasebetsizin, üstadın soğuk tavrı karşısında cesareti hemen kırılıyordu. Goethe ellerini arkasına kenetler ve susardı. Eğer ziyaret eden önemli biriyse Goethe, hafifçe öksürür ve "Hım... Hım!" der, ağzından tek tük sözcükler çıkar ve konuşma böylelikle kısa zamanda biterdi. Mektuplara gelince onları iki kısma ayırırdı. Bir şey isteyenler (ki bunları kâğıt sepetine atardı); kendisine bir şeye dair söz verenler; eğer bunlar, kendisi için fikren ilerlemeye sebep olacak bir teklifte bulunuyorlarsa ancak onlara cevap verirdi. Yine Goethe "Ah gençler! Zamanın değerini hiç bilmiyorsunuz."* derdi.

Diyebilirsiniz ki bu bencilliktir, çok büyük bazı adamların mektuplara cevap verdiğini hatırlamak ve münasebetsiz insanlar arasında bazen dikkate ve merhamete layık kimseler olabileceğini söylemek mümkündür. Gerçekten de bazıları Goethe'den şikâyetçiydi ve bazı hareketlerini insanlık dışı bulurlardı fakat bu insanlık dışı dedikleri yanıdır ki bize Faust'u ve Wilhelm Meister'i kazandırmıştır. Gerçekten de kendini yiyenlere izin veren yenilir ve eserini meydana getirmeden kendisi meydandan çekilir. İşine tutkuyla bağlı olan insan, başkalarından ancak bu işe katabilecekleri şeyi ister. Bunların yapabilecekleri hiçbir işi reddetmez; fakat yalnız cümlelerden, kelimelerden oluşan toplantılardan, kalabalıklardan, gevezeliklerden kaçar. Goethe, eğer üzerimizde bir tesiri yoksa gün-

* Robert d'Harcourt, *Goethe ve Yaşama Sanatı.*

lük olaylarla bile ilgilenmemeyi tavsiye eder. Bakan, general, gazeteci ve başka bir şey olmadığımız hâlde, her sabah bir saatimizi bizden uzak yerlerde olan savaşlardan haber almaya, diğer bir saati de bu savaşların muhtemel sonuçlarından endişeye düşmeye ayırırsak ülkemize hizmet etmemiş olacağımız gibi servetlerin en telafi edilmez olanını, yanı bir daha ele geçmeyecek kısa ömrü de harcamış oluruz.

(d) Bu çalışma disiplini, Goethe'nin örneğinde bir duygu disiplini derecesine kadar uzanıyordu. Şüphe götürmez gerçek şudur ki eğer kendimizi duygularımızın gelgitlerine kaptıracak olursak bunlar bizi çalışamaz hâle getirirler. Evinde hasta bir çocuğu olan zavallı memurun hâlini gözden geçiriniz. Aklından çıkaramadığı bir yığın hayaller, rakam sütunlarını görmesine engel olur. Bir pusula yazmaya başlar başlamaz hemen kendisini hüzünlü düşüncelere kaptırır ve o boş kâğıdın karşısında saatlerce üzüntü içinde kalır. Bu duygular elbette tabiidir ve insanlara, duygularının hepsini işlerine feda etmeleri öğüdü verilemez. Fakat iki kural göz önünde tutulmalı ve bunlara uyulmalıdır.

Birincisi, *boş ya da aşırı heyecanların bizi işimizden ayırmasına meydan vermemek.* (Geçici bir sevda yüzünden nice sınavlar kaybedilmiştir!) İkincisi de önemli *bir fedakârlığı hak eden bazı işlere her şeyi feda etmek.* Bütün ömrünü, romanının tamamlanmasına vakfetmiş buhran zamanının başkanı da böyle yapar. Mareşal Joffre, duygulu olma hakkını kendine vermiyordu, bazı dostları haşinliğinden şikâyet ederlerdi; fakat Marne Nehri boyunca tutunabilmek ancak bu haşinlik sayesinde mümkün olabildi.

Büyük iş adamlarının hepsi ya da çoğu, zaman zaman yalnızlığa çekilmeyi bilen kişilerdir. Kiminin köyde bir villası, kiminin dağda bir evi, kiminin ıssız bir plajı bulunur; oraya gi-

dince bütün bağlarını, hatta sevgi ve dostluk bağlarını bile terk ederler. Ancak oradayken olaylar ve heyecanlar büyük genel bir tablo hâlinde, kendilerine uygun yeri bulurlar.

Büyük şehirlerin gürültüsü içinde bir sahne, bir makale, bir dedikodu, önemli bir şey gibi görünebilir. Bütün bunlar ciddi işlerin ve duyguların yerini alabilirler. Fakat yıldızların yavaş hareketleri altında, önemsiz görünmeye layık şeyler karanlığa çekilir ve görünmez olurlar. O zaman gecenin ve ruhun suskunluğu içinde, anlamsız ve ilgisiz şeylerden temizlenmiş alanlar üzerine, sağlam binaların temeli atılmış olur. Barres, "Yalnızlık, beni alçaltmayan bir tek sensin!" diyor. Eklemeliyim ki: "Yalnızlık, beni zayıflatmayan bir sen varsın.

Çalışma Yardımcıları

Buraya kadar, kendi işini kendi seçen, yapıp yapmamakta özgür olan ve başkasından bir emir almadığına göre, kendi kendine bir disiplin kabul edip kendini buna uymaya zorlayan çalışma adamından söz ettik. Şimdi de kendileri yaratıcı bir önder olmayıp böylelerine yardım etmekle görevli olanlardan söz edeceğiz. Emir subayı, genelkurmay başkanı, kabine başkanı, sekreter, bunlara dâhil olanlardandır. Bu mesleklerin kendilerine özgü çalışma kuralları vardır. Bu işleri yapanlardan büyük planlar hazırlamaları değil, bu planları uygulayanların işlerine yardımcı olmaları beklenir. Bu ise birtakım özel meziyetlere muhtaçtır.

(a) Tevazu (Alçak gönüllülük)

Bir yöneticinin emrinde çalışan ve onun işine katılan herkes, kendini beğenmişlikten kurtulmalıdır. Eğer emrinde bulunan ferdin iradesi kuvvetli ise eğer kendi planları başkalarınınki ile çatışıyorsa, emirlerin gereğince yapılması güçleşecektir. Çünkü yardımcı, bu emirleri, kendi arzu ettiği yöne doğru kaydırmaya çalışacaktır. Başkana karşı duyulan güven, emri altında bulunanları birlik hâlinde tutan bağ olmalıdır.

Şüphesiz ki saygının kölelik şekline dönmemesi gerekir. Bir genelkurmay başkanı, bir kabine başkanı, üstünün büyük bir hata işlediğinin farkına varınca haklı veya haksız olsun bunu üstüne cesaretle söyleyebilecek kabiliyette olmalıdır. Fakat böyle bir iş birliğinin faydalı olabilmesi için, özünde gerçek bir hayranlık ve devamlı bir sadakat bulunmalıdır. Eğer yardımcı, başkanının kendinden fazla tecrübeye ve muhakeme kabiliyetine sahip bulunduğunu kabul etmezse ona iyi hizmet etmeyecektir. Başkanın, emri altındakiler tarafından eleştirilmesi seyrek bir olay olarak kalmalı, alışkanlık hâline gelmemelidir.

Mareşal Petain, savaş sırasında, kendisine genelkurmayında çalışmak üzere, yeni bir subay önerildiği zaman, onu beraberine alıp kıra götürdüğünü ve orada arazi engebelerinden esinlenerek bir taktik öne sürdüğünü ve çözümünü de söylediğini anlatıyor. Eğer subay her şeyi onaylıyorsa -yani Amerika'da Yes Man dedikleri türden- her şeyi kabul eden evetefendimcilerden ise Mareşal onu kabul etmezmiş. Eğer aksine üstünün fikirlerini saygıyla, fakat kuvvetle eleştirirse onu genelkurmayına alırmış. Mareşal şunları ekliyor: "İşin felaketi şu ki çok zaman geçmeden, bu alışkanlığımı bütün herkes öğrendi. O vakit artık ağzımı açamaz hâle geldim. Daha ağzımı açar açmaz, rastgele bir subay bile, şiddetle "Hayır, Mareşal Hazretleri!" diye karşılık vermeye başlardı. Bir gün bunlardan birisine o kadar kızdım ki kendisini kovmaya mecbur kaldım ve bu da denememin sonu oldu."

Bir yardımcı, haklı olduğuna eminse fakat üstü kendi eleştirilerine önem vermezse ne yapmalı? Memur olsun subay olsun prensip olarak, sakıncalı bulduğu noktaları açıkladıktan sonra emri yerine getirmelidir. Disiplinsiz ortak çalışma olamaz. Eğer verilen emir bir ülkenin, bir ordunun ya da büyük bir işletmenin geleceğini tamamen tehlikeye atıyorsa o zaman tek bir çare kalır; istifa! Bu çareye ancak en sonunda

mecbur kalınca başvurmalıdır, fayda umulduğu kadar bulunulan yerde kalmak esas olmalıdır.

Bazen istifa tehdidi etkisini gösterir fakat bu çabuk aşınan bir silahtır. Mareşal Lyautey, henüz genç bir binbaşı ve ilk defa Albay Gallieni'nin emrindeyken, Albay, kendisine istifa etme sanatını öğretmişti. Ne zaman Hindiçin'in genel valisi Gallieni'nin istediği emri vermeyi kabul etmezse Gallieni istifayı basarmış. O sırada kendisine ihtiyaç duyulduğu için istifası kabul edilmez ve istediği yapılırmış. Bir zaman sonra Lyautey, Madagaskar'da Gallieni'nin emri altına girer. Bir gün bir konu üzerinde aralarında anlaşmazlığa düşerler. Lyautey de Gallieni'ye bir istifa dilekçesi gönderir. Birkaç gün sonra istifa dilekçesi, kumandanın şöyle bir dipnotu ile kendisine geri gelir:

"Yok, hayır! Bunu bana yapamazsın!"

(b) Esneklik

Bir genelkurmay başkanı, bir bakanın özel büro şefi, bir sekreter; patronun düşünme tarzına ve çalışma şekillerine uymak zorundadır. Bazen başkan, karışık şeyler söyler gibi konuşur, bunları anlayıp çözmek gerekir. Weygannd, Mareşal Foch'un emirlerini böyle bildirirdi. Bazen de başkanın fikirleri yalnız direktiflerdir, karanlık geleceği bir an aydınlatan şimşeklerdir. Bu genel emirlerden ayrıntılara ait olan gerekli bilgileri çıkartmak görevi başkan yardımcılarınındır. General Berthier, İmparator Napolyon'un fikirlerini, ordu harekâtlarına çeviriyordu. Eğer başkanın karakteri kararsızsa saati saatine uymuyorsa "alınmış ve küçük düşürülmüş kimseleri" yatıştırmak yahut ziyaretçilere, üzerinde durmamaları uygun olan konuları ustalıkla anlatmak görevi genelkurmay başkanına (veya özel büro şefine) aittir.

Savaş sırasında, bir İngiliz generalinin tercümanıydım. Bu general çok mükemmel bir teşkilatçı ve gerçekte çok iyi bir

adam olmakla beraber, öyle aksi huylu ve o kadar geçimi zor bir askerdi ki emrindeki subaylar ona "Kara General" adını takmışlardı. Ben, âdetinin dışında olağanüstü bir ayrıcalıkla (ve Fransız olduğum için) öfkesinden zarar görmek şöyle dursun, bana sevgi dolu bir yakınlıkla davranır ve her gün kendisiyle başbaşa çay içmeye çağırırdı. Bu sohbetler sırasında kendisine her şeyi söyleyebiliyordum. Öyle ki yavaş yavaş bir yabancı olmama rağmen bana İngiliz subayları tarafından sayısız görev verilmeye başlandı. Bu işleri doğrudan doğruya söylemek için kendileri generalden bir görüşme isteselerdi, şüphesiz ki general onları dinlemek istemezdi. O zaman, söz sahibi bir adamın güvenini kazanmakla, gerek başka insanlara; gerekse topluluğa ne kadar büyük hizmetler yapılabileceğini anlamış oldum.

Büyük bir adamın saçmalıkları hoşgörüyle karşılanmalıdır. Çünkü bu saçmalıklarla savaşmak için harcanacak zaman çok daha değerlidir. Bir kabine başkanı ile amiri ortaklaşa bir hayat tarzını yaşayabilirler. Becerikli bir iş arkadaşı, başkanının yanında söylediği zaman onda elemli bazı şeyleri hatırlatacak yahut onu kızdıracak sözleri bilir ve bunlardan kaçınır. Bir işi amirini ilgilendirmesi ve uygun bir karar vermesi için nasıl söylemek gerektiğini bilir. Onun bilmediği şeyleri ve zayıf noktalarını açıkça görür ama onlara karşı gelmeye kalkmaz, bilakis elinden geldiği kadar bu eksiklikleri tamamlamaya çalışır.

(c) Sır Saklama

Başkanın yahut amirinin yanında çalışmak, henüz sorumluluk, iktidar ve kumanda alışkanlıklarını kazanmamış olan birtakım gençleri çok önemli birtakım görüşmelere ve kararlara ortak eder. Bu olağandışı durumlar sır saklamayı zorunlu hâle getirir. Bu hiçbir istisna tanımayan bir kuraldır. Büyük işlere karıştırılmış olmaktan gururlanan delikanlı yahut genç kadın birtakım haberler verip hikâyeler anlatarak parlamak

iştihasına kapılabilir. Fakat onun görevi susmaktır. Gevezeliğin sebep olabileceği kötülüklerin sınırı yoktur. Hem susarak duyacağı zevk de o ölçüde kuvvetli olur. Gizli tutulan bir olayın tam içinde olmak, gerçeği bilmek, doğru olmayanları ayırabilmek ve bütün bunlardan kimseye söz etmemek kadar ilginç olan bir şey daha yoktur. Madam Recamier bu rolü oynamakta gayet ustaydı. Birbirine rakip parti başkanlarının, aynı makama göz dikmiş iki rakibin, bir yazarla onun eleştirmenlerinin sır ortaklığını yaptığı zamanlar oldu. Kendisiyle konuşanları dinler, yatıştırır, gülümser, gerekiyorsa bu sözleri karşı tarafa iletirdi, fakat kimseye ihanet etmezdi. Bu sırdaşlığı kısa, faydalı ve sevimli kelimelerle cevap vermeye hasrolmuştu. Bunu herkese hayranlık verecek bir şekilde yapıyordu.

(d) Tesirlilik

Bir yardımcı, yalnız kendisinden istenen bilgileri değil, kendisine sorulabilecek bilgileri de arayıp öğrenmekle yükümlüdür. Amirinin düşüncelerinin nasıl bir yön alacağını fark eder ve onlara yol hazırlar. Gereksiz üzüntüleri bu yoldan kaldırır ve küçük sorunları kendisi çözer. Amirinin hayatında bütün maddi işleri düzenler. Yardımcıların en güzel örneği, kusursuz olduğu zaman, kadın sekreterdir. Bu sekreterin rolü, patronunun yazdırdığı her şeyi not almak ve mektupları daktiloya çekmekle bitmez. Sekreter, yaptığı işleri, yazıları ya da gelen mektupları düzenlemeli, adresleri bilmeli ve canlı bir fihrist olmalıdır. Bir büro şefinde aranan bütün özelliklerden başka, bir kadında aranan özelliklere de sahip olmalıdır. O, kadın olduğu için, eksik sözleri anlar, gururları okşayarak yatıştırır ve büroda tatlı bir hava oluşturur. Fakat sekreterin gereğinden fazla kadın olmaması da gereklidir. Çünkü amir, sekreterin kadınlığının biraz farkına varacak olsa o zaman da işler zarar görür. Gerçekten de kurulması güç bir denge ama imkânsız değil.

El İşi ve Kafa İşi - Ev Kadını

Uzun zaman insanlar çalışmayı utanılacak bir şey ve Tanrı'dan gelen bir ceza gibi gördüler.

"Ekmeğini alnının teri ile kazanacaksın."

El işleri, hatta kafa işlerinin büyük bir kısmı kölelere bırakılmıştı. Gramerciler ve muhasebeciler köleler arasından çıkıyordu. Daha sonra teorisyenler, insanları, proleterler ve burjuvalar diye ikiye ayırdılar: Proleterler, gündelik olan işçiler, burjuvalar ise mallarının geliriyle, yahut kârıyla yaşayanlardır. Fakat bu ayırım net bir ayırım değildir. Tanıma göre, ayda bin lira maaş alan banka müdürü proleter olacak, ayda elli lirayı zor kazanan tüccar, yahut küçük bir toprak sahibi de burjuva sayılacaktır.

Alain bu konuda bir tanım kullanıyor ki tamamıyla doğru olmasa bile, bu tanımı daha etkili buluyorum. Ona göre iş, ister el işi, ister kafa işi olsun, ister ücretli olsun, ister serbest olsun, işi ile geçinen her adam proleterdir. Diğer taraftan, söz ile geçinen herkes burjuvadır. Alain'in bakışına göre komünist bir avukat, bir bankanın iş "aracı"sı ve bir dilen-

ci burjuvadır. Çünkü hepsi de başkalarını kendilerine para vermeye ikna etmekle hayatlarını kazanırlar. Bir duvarcı, bir makinist, bir mühendis, iyi bir yazar ise proleterdir; çünkü kazanmak için kimseyi ikna etmeye muhtaç değildirler. Meydana getirdikleri işin kalitesi, bu işin sürümü için yeterli bir sebeptir. Büyük bir fabrikatörün serveti bilgisinin eseri ise o adam proleterdir. Eğer dostlukları ve tanıdıkları sayesinde yönetim kurullarına girebilmişse burjuvadır.

Alain'e göre, birbirinden farklı olan iki düşünce buradan doğuyor. Tabiatı değiştirmek için onun üzerine değişiklik yapan proleterin hoşa gitmeye değil, fakat itaat ettirmeye ihtiyacı vardır. Bu yüzden haşin hareketleri vardır. Nezaketten hoşlanmaz, modaya göre değil işinin gerektirdiği şekilde giyinir. Alain'in burjuvası ise sevimlidir; seçmen, dilenciye ve dost nevinden kendi varlığını borçlu olduğu insanların hoşuna gidecek şeyler söylemek ve göre batmayacak şekilde giyinmek ister. Kipling, çok güzel bir şiirinde, işleri gören, köprüleri kuran, yollar yapan, uçakları idare eden, trenleri yürüten Marthe oğullarıyla, lüks vagonların yumuşacık yastıklarına uzanmış, başkalarının çalışmalarıyla sallanarak uyuyan Maire oğullarının arasındaki garip ve uzak ilişkileri çok güzel anlatır.

İnsanlığı iki sınıfa veya iki gruba ayıran her sınıflama tehlikeli olduğu kadar yapmacıktır da. Öyle burjuva oğulları olur ki zevkleri ve yaşama tarzları yönüyle, hayatın manasını ancak motorlar arasında duyan birer proleterdirler. Bir mühendis, gezideyken Maire oğlu, fabrikasında da Marthe oğludur. Bununla beraber, şu da bir gerçektir ki birtakım insanlar bazı işlerin yükümlülüğünü sırtından atmışken diğer bir kısmının günlük hayatını bu işler doldurur ve büyük kinler bundan doğar. İnsaniyet kadar eski olan böyle bir probleme çözüm bulmak acaba mümkün müdür? Bu amaçla yapılmış hiçbir devrimler bir sonuca ulaşamadı. Bundan sonra da böy-

le olacaktır. Çünkü devrimler ezelî insanı kale almıyorlar, kuruluştaki bozukluk esasını hesaba katmıyorlar. Eğer Alain'in tarifini kabul edecek olursak Sovyetler Birliği'nde hem proleterler hem de burjuvalar var diyebiliriz.

Bazı ülkelerde, gerçekte önemli olan iş bölümünü ortadan kaldırmaksızın, dışından herkese pay vererek işin saygınlığı artırılmak istenmiştir. Almanya'da yeniden bir iş sorumluluğu ortaya koyuldu. Fransa'da ücretli izin kanunu çıkmadan önce bir kısım genç entelektüel, fabrika işçileri tatilden faydalansınlar diye, onlara izin verilirse kendileri işçilerin yerine çalışmayı teklif etmişlerdi. Böyle yapmalarının üç sebebi vardı. Öncelikle bu işçilere biraz boş zaman sağlamak, sonra kendilerini el işinin disiplinine alıştırmak ve nihayet aralarında derin bir uçurum açılmış olduğunu üzüntüyle gördükleri işçi sınıfını daha yakından tanımak.

Bütün bunlar gerçekte iyi şeyler... Fakat makine alanındaki ilerlemeler, işçinin hayatını öncekinden daha zor ve sıkıcı hâle sokmuştur. Şimdiyse onu yavaş yavaş burjuva hayatına doğru yaklaştırmaktadır. Örneğin, daha şimdiden çalışma süresi, bir yüzyıl öncesinin yarısına inmiş bulunuyor. En zahmetli işler makinelere bırakılmıştır. Günden güne bu daha da artacaktır. Her ne kadar makine, işçiden asıl yardımı ve ustalık isteyen sanatkârlığı kaldırarak yerine can sıkıcı, tekdüze fabrika işini geçirmişse de bu geçici bir hâldir. Bir gün gelecek, zincirleme olan bu işi de robotlar yapacaktır. O zaman kendisine ancak gözleme işi kalan işçi de mühendis olacaktır.

Bu incelemelerimizde en çok belirginleştirmek istediğimiz şey, her işte gizli bir güzellik olduğunu anlamaktır. Bunu keşfeden, kölelikten çıkar ve şair olur. İşimiz ne türden olursa olsun, aşağı veya yüksek, el işi ya da kafa işi, bütün işler ya iyi ya da kötü yapılır. Bir çukur kazmanın başarılı ve güzel bir tarzı olduğu gibi, beceriksiz ve çirkin bir tarzı da vardır. Bir konfe-

rans aşk ve şevk ile hazırlandığı kadar, baştan savma bir şekilde de hazırlanabilir. Bir daktilo, kalitesiz bir yazı çıkarabildiği gibi kusursuz bir yazı da kopya edebilir. Bu ise harflerin basılışına, makineye karşı gösterilen itinaya, başlıkların tam ortaya gelişine, satırların dizilişine, yazılan tekrar okunduğunda harcanan dikkate bağlıdır. Eğer işçi, gerektiğinde işini biraz daha iyi yapmayı amaç olarak belirlerse bu sayede sanatçı olur ve saf mutluluk duymakla, gayretinin karşılığını derhal bulur. Çünkü o bu işi amiri için yapmamıştır. Kendisi için, onuru için yapmıştır, lüks olarak amacı için yapmıştır. Bunu kendisi istediği için hür olarak böyle yapmıştır. İsteyerek ve iyi niyetle başarılan her iş, kendini yapana bir hürriyet verir.

Çalışmaktan alınan zevk bazen bütün diğer zevklerin yerini alabilecek hâle gelebilir. Ben, cenneti gözümün önüne getirmeye çalıştığım zaman, onu kanatlı ve işsiz ruhların saz çalarak şarkılar söyledikleri bir ezelî eğlence yeri gibi görmüyorum. Fakat onu bir çalışma odası şeklinde tasavvur ediyorum. Orada yeryüzünde ancak çok ender anlarda hissettiğim bir zindelikle, kuvvetle ve kendimi güvenle sonu gelmeyecek güzel bir roman yazmakla sonsuza değin çalışıyor olarak düşünüyorum. Bahçıvanın cenneti bir bahçedir, doğramacının cenneti de bir doğramacı tezgâhıdır.

Ev kadını

El işiyle kafa işinin birleşmesinin güzel bir örneği, istekle yapmak şartıyla, ev kadınının yaptığı iştir. Evini iyi yöneten bir kadın, o evin hem kraliçesi hem de tebaasıdır. Düşünür ve düşündüğünü de çoğu defa kendi uygular. Kocası ve çocukları için çalışma şartlarını hazırlayan odur. Onları üzüntüden uzak tutar, korur, doyurur, her işleriyle ilgilenir. Maliye bakanı odur, aile bütçesi onun sayesinde dengesini korur. Güzel sanatlar bakanı da odur, onun sayesindedir ki ev ya da apartman

daireleri cazip bir hava kazanır. Ailenin eğitim bakanı yine odur, erkek çocukların mühendis olması ve kız çocuklarının da kültürlü olarak yetişmesi onun sayesindedir. En büyük devlet adamı ülkesini düzeltmekten gurur duyduğu gibi, bir kadın da evini küçük ve kusursuz bir dünya hâline getirmeyi başarmışsa o derece övünmeye hakkı vardır. Mareşal Lyautey, işlerin yapılmasında rütbe ve derecenin önemsiz olduğunu haklı olarak söylerdi. Küçük olsun, büyük olsun, mükemmel olan her şey mükemmeldir Kadınların evde yaptıkları etkinin, bir toplum hayatını değiştirmesi ve düzeltmesi bakımından oynadığı rolün önemi apaçıktır, derdi. Saint Denis'de, Residence Sociale kuruluşunun hazırladığı ev kadınlarının izlerini kendim gördüm. Bu genç kadınlar orada küçük evlerini zevkle süslemeyi, çocuklarını iyi bir şeklide giydirmeyi, mutfak giderlerini en aza indirmeyi öğreniyorlardı. Bütün bir mahalle hayatı bu sayede tamamen değişmiş bulunuyordu.

Çok zengin olan sınıflar hariç, kadına düşen görev en güç olanıdır. Çünkü durup dinlenebileceği bir zamanı yok gibidir. İki pazarlı hafta* ev kadınına göre çalışma günlerinden sonra evi temizlemeye, çamaşıra söküklere, çocuklara ayırabileceği iki gün anlamına gelmektedir. Buna, çok çirkin görünmemek, insanlar içine temiz ve düzenli çıkmak ve kültürlenmek kaygısını da eklerseniz! Kadınlık işi iyi bir şekilde başarıldığı takdirde, gerçekten de pek az boş zaman bırakan, fakat karşılığını da o ölçüde çabuk bulan bir iştir. Mükemmel, eksiksiz bir kadının az bir para ve candan çalışmak sayesinde, birkaç güç içinde, harap ve kasvetli bir evi cennetten bir köşe hâline getirdiğini görmekten daha güzel ne olabilir. İşte burası çalışma sanatı ile sevme sanatının birbirine kaynaştığı noktadır.

* Son Fransız iş kanunlarına göre, birçok fabrika ve iş yerinde haftanın beş günü çalışılarak haftanın üst üste iki gününde tatil yapılmakta ve bu sisteme iki pazarlı hafta denilmektedir.

Öğrencinin Çalışması

Bir öğretme sanatının bulunduğu şüphesiz bir gerçektir. Öğretmenlik sanatı uzun tecrübeler isteyen zor bir iştir. Her birimiz kendi çocuklarımıza öğretmenlik etmek istediğimizde bunun zor bir iş olduğunu anlarız. Bir baba çok ender olarak öğretmen olabilir. Bazen, her konuyu iyi bildiğini düşünse de gerçekte bilgisi ancak yüzeyseldir. Bazen gerçekten iyi bilir, fakat iyi anlatamaz. Bazen sabırsızlanır ve sertleşir çünkü ders onun canını sıkmıştır. Bazen de tehlikeli olacak kadar hoşgörülüdür; çünkü çocuklarını çok sevmesi, onları doğru olarak yargılamasına engel olur. Bu konuda öğretmekle yükümlü olan ve öğretmede başarıya ulaşmış kişilere başvurarak, onların uydukları kuralları öğrenmemiz gerekir.

(a) Disiplinsiz öğretim olamaz

Öğrencinin ilk çalışması, çalışmayı öğrenmektir. Zekânın eğitimine giden yol, iradenin disiplininden geçer. Bu yüzden evde öğretim hiçbir zaman faydalı olamaz. Aile her zaman bir

mazereti haklı görecektir: Çocuğun başı ağrıyordur, iyi uyuyamamıştır, misafirler vardır, sınavı yapan öğretmen haksızlık yapmıştır, problem iyi sorulmamış da çocuk şaşırmıştır... Bunun gibi arkası gelmeyen nice mazeretler bulunabilir. Okulda ise böyle mazeretler söz konusu olamaz ve okulun asıl iyi tarafı da buradadır. Hatta bana kalsa eski yatılı okul sistemini seçerdim. Gerçi yatılı okulların büyük sakıncaları vardır, bazen ahlakın bozulmasına sebep olabilir ve her zaman oldukça serttir; fakat insan yetiştirir. Çocuklar orada toplum içindeki yerlerini aramayı öğrenirler, oysaki aile içinde bu yer hazırdır. Bu kolay bir iştir. Eğer anne baba düşünen ve aklı başında insanlarsa hiç olmazsa çocuğu gündüz okuluna göndersinler. Gündüz okulu da on beş on altı yaşlarına kadar iyi sonuçlar verebilir. On yedi ile yirmi yaş arasındaki erkek çocuklar için büyük şehirdeki serbest hayat kötü sonuçlar verebilir.

(b) Öğretmek, eğlendirmek demek değildir

Öğretmenin hedefi, bir belleğe temel bilgiler çerçevesi kazandırmak ve böylelikle çocuğu zamanının insanlarının seviyesine çıkarmaktır. Daha sonra hayatı boyunca tecrübenin ve yeni keşiflerin öğrettiği şeyler de bu çerçeve içinde yerlerini alacaklardır. Bu tabii düzeni altüst etmek ve çocuğu, modern hayatın görünümüyle eğlendirerek, ruhunu bağlamak yönünde yapılacak her girişim, amaca ve mantığa tamamen ters davranışlardır. Resim ile, radyo ile, sinema ile öğretme yöntemleri, kendiliklerinden etkisizdirler. Bir gayret veya bir hayranlığın açığa çıkmasına sebep olmak şartıyla kabul edilebilir. *Zahmetsiz öğrenilen şey, zahmetsizce unutulur.* Yine aynı şekilde öğrencinin hiçbir katılımını gerektirmeyen öğretme şekli, sürekli olarak öğretmenin konuşması, çoğu zaman faydasızdır. Güzel sözler, genç zihinler üzerinden kayıp geçer. Dinlemek, çalışmak demek değildir.

(c) Öğrenciyi sınav ve denemelerden geçirmek çok yararlıdır

Zaman zaman, ebeveynler yahut profesyonel reformcular, lise bitirme sınavlarının kaldırılmasını istiyorlar. Bu isteklerinde haksız, hem de çok haksızdırlar. Rekabet olmadıkça, zorlayıcı önlemler olmadıkça ciddi bir çalışma olamayacaktır. Yine aynı sebepten lise ve kolejlere giriş sınavlarını kaldırmak düşüncesiz bir hareket olmuştur, bereket versin ki bunlar yeniden konuldu. Bu sınavlar, iyi öğrencilerin, bulundukları sınıflarda kazanmak zorunda oldukları itibarı sağlamanın en kuvvetli yoludur.

(d) En önemli öğretim basamağı, ilk öğretimdir

Ana-babalar ilkokula ve hazırlık sınıflarına gerektiği kadar önem vermemek eğilimindedirler. "Çocuğum iyi çalışmıyor." derler; fakat çocuk henüz ikinci sınıftadır... Gerçek olan şudur ki her şey daha çocukluktan başlayarak öğrenilen birkaç metoda bağlıdır. Kusursuz okumak, yazmak ve saymak bile çok büyük bir şeydir. İnsanların çoğunluğu bu temel bilgilerden yoksun bulunuyorlar. Pek çok kişi, güç bela okuduğu şeyin belirttiği anlamı zihninde canlandırmadan okur. Matematik ve geometrinin ilk bölümlerini iyice bilmeyen birinin, arkadan gelecek konuları kavraması imkânsızdır. Kendi hesabıma, öğrenim hayatımın nispeten kolay geçişini, çocukluğumdaki birkaç iyi öğretmene borçluyum.

e) Birçok konuyu yarım yamalak öğretmektense, birkaç konuyu çok iyi öğretmek daha iyidir

Programları tıka basa konuyla yüklemekte hiçbir fayda yoktur. Öğretimin amacı her sahada uzmanlık sahibi insanlar yetiştirmek değil, iyi donanımlı zihinler hazırlamaktır. Bunun için de birkaç şey yeter. Napolyon, "Her şeyden çok Latince ve geometri okutulsun." diyordu. Buna biraz tarih, biraz fizik ve

tabiidir ki çokça Fransızca (ana dil) ekleyelim. Bu yeter. Tarihte ve bilimde önemli olan, öğrencinin en son teorileri ve en yeni keşifleri bilmesi değildir. Fakat tarihsel metot ile bilimsel metodun ne demek olduğunu anlamasıdır. İlk bilim adamlarının oldukça zayıf çalışmaları, öğrenci için, zamanımız fizikçilerinin kılı kırk yaran gayretlerinden çok daha açık ve daha faydalıdır. Alain'e göre, "Öğretim, kesinlikle zamanı geriden izlemelidir."

Okuma Sanatı

Okumak bir iş midir? Valery Larbaud'ya göre okumak, "cezalandırılmayan kötü huy"dur. Descartes ise okumayı, "Geçmiş yüzyılların en namuslu kişileriyle yapılan bir konuşmadır." diye tanımlar. Her ikisinin de haklı yönleri vardır.

Bir kusur olan okuma, kitapları bir çeşit afyon olarak kullanan ve gerçek dünyadan ayrılarak hayalî bir âleme dalanlara özgüdür. Bu gibiler okumadan bir dakika bile geçiremezler; her şeyi okurlar. Ellerine bir ansiklopedi geçti mi sulu boya tekniğine dair bir maddeyi nasıl hırsla okurlarsa aynı şekilde buhar makineleriyle ilgili bir başka maddeyi de bitirirler. Bir odada yalnız kaldıkları zaman kendi düşünceleriyle bir dakika olsun ilgilenmezler, doğruca üzerinde dergi ve gazete bulunan masanın başına giderek herhangi bir makaleyi ortasından okumaya başlarlar. Bunlar okumakta ne fikir ne de gerçek ararlar. Fakat dünyayı ve kendi ruhlarını kendilerine kapatan bir dizi sözcüğün geçit töreni yapmasını beklerler. Okudukları şeylerden öze dair aldıkları çok azdır. Bilgi kaynakları arasında hiçbir değerlilik sırası gözetmezler. Bunların yaptığı okuma tamamen edilgen bir okumadır. Yazarın yazmış olduklarının

etkisinde kalırlar. Okuduklarını yorumlamadan, düşüncelerinde yer vermeden ve sindirmeden geçerler.

Zevk için okuma, buna oranla daha etkendir. Okuduğu romanlarda güzellik izleri aradığı ya da kendi duygularının uyanmasını ve açılmasını beklediği ya da hayatın içinde bulamayacağı serüvenleri aradığı için, yani zevki için okur kişi. Kendi yaptığı gözlemleri, hissettiği duyguları kendisinden daha iyi ifade eden ahlakçı ve şairlerin eserlerini okuyan da zevk için okur. Nihayet, tarihin şu veya bu devrini incelemeksizin, yüzyıllar boyunca insanlığın geçirmiş olduğu olayların birbirlerine olan benzerliklerini görmekten zevk duyan insan da zevk için okuyor demektir.

Nihayet, özünde çalışma olan okuma vardır ki insanın işidir. Zihninde ana hatlarıyla belli olan bir binayı kurmak ya da ona destek olmak için ihtiyaç duyduğu belirli ve maddi bilgileri bulmak için okur. Çalışma için yapılan okumada mutlaka elde kalem olmalıdır. Okuyucunun hayret edilecek derecede kuvvetli bir hafızasının olması her zaman mümkün olmayabilir. Eğer aynı konuyu her dönüşte yeniden okumak gerekiyorsa önceki okumanın bir faydası olmamış demektir. Bunun için kendimize bir özet hazırlamalı ya da önemli sayfaları -gerektiğinde kolaylıkla bulabilmek için- kitabın üzerinde işaretlemeliyiz. İzninizle, kendimden bir örnek vermek istiyorum: Bir tarih kitabını ya da herhangi bir ciddi eseri okuduğum zaman, kitabın ilk ve son sayfalarına, kitapta incelenen önemli konuları birkaç kelime ile yazıyorum, sonra bu kelimelerden her birinin altına da ihtiyacım olduğu zaman gözden geçirmem gerekli olacak şeylerin sayfa numaralarını yazıyorum. Böylelikle ihtiyacım olduğunda kitabı yeniden okumama gerek kalmıyor. Aradığımı kolaylıkla bulabiliyorum.

Okumanın da diğer bütün çalışmalar gibi kendine özgü kuralları vardır. Bunlardan bazılarına işaret edelim:

Birinci kural

Birçok yazarı üstünkörü, yüzeysel olarak tanımaktansa birkaç yazarı ve birkaç konuyu iyice bilmeyi tercih etmek gerekir. Bir eser ilk okuyuşta pek güzel görünmeyebilir. Nasıl ki gençlikte toplum içinde dost aranıyorsa kitapların âleminde de dolaşılmalı, fakat dostlar bulunup seçildikten sonra onlarla bir kenara ayrılıp yalnız kalınmalıdır. Montaigne ile St. Simon ile Retz ile ya da Proust ile dost olmak, bir ömrü zenginleştirmeye yeter.

İkinci kural

Okumada, büyük eserlere (klasiklere) önemli bir yer ayırmak gerekir. Elbette zamanın yazarlarına ilgi göstermek gerekli olduğu kadar normaldir de. Bizim ihtiyaçlarımızın benzerini yaşayan dostları, bunlar arasından bulmamız mümkündür. Fakat kendimizi küçük kitapların seli altında boğulmaya kaptırmayalım. Şaheserlerin sayısı, daha şimdiden o kadar fazla ki bunların hepsini birden tanımamıza asla imkân olmayacaktır. Biz de yüzyılların yaptığı seçime güvenelim. Bir insan yanılabilir, bir nesil yanılabilir, fakat insaniyet yanılmaz. Homeros, Tacitus, Shakespeare, Moliere, şüphesiz kazanmış oldukları ünü hak etmişlerdir. Onları, henüz zamanın sınavında başarıya ulaşamamış olanlara tercih etmeliyiz.

Üçüncü kural

Ruhun gıdasını iyi seçmek gereklidir. Her ruhun kendine göre ayrı bir gıdası vardır. Bizim ruhumuza uygun yazarları tanımaya çalışalım. Bunlar dostlarımızınkilerden çok farklı olacaktır. Edebiyatta da aşkta olduğu gibi başkalarının seçtiği konular insana heyecan verir. Kendi seçtiklerimize sadık kalalım. Bu konuda en iyi hüküm verecek olanın yine kendimiz olduğunu unutmayalım.

Dördüncü kural

Okumamızı, fırsat buldukça güzel bir konserin, soylu bir törenin saygılı ve sessiz havasına çevirmeliyiz. Bir sayfayı gözden geçirmek, telefona cevap vermek için okumayı yarıda kesmek, aklı başka yerde iken kitabı tekrar almak, sonra bir sonraki güne bırakmak... Bu okumak değildir. Gerçek bir okuyucu kendisine yalnız geçireceği uzun geceler hazırlar. Çok sevilen şu yazara bir kış pazarının öğleden sonrasını ayırır. Kendisine Balzac'ın, Stendhal'in bir romanını ya da *Memoires d'Outre Tombe*'u (Mezar Ötesi Anıları) tekrar okuma fırsatı verdiği için tren yolculuğunu sever. Sevdiği bir cümleyi veya pasajı (mesela Proust'ta çörek bölümünü ya da Tolstoy'un *Anna Karenina*'sında Levin'in nişan törenini) tekrar okumaktan duyduğu zevk, müzik meraklısının, Stravinski'nin *Petruşka*'sında büyücü temini beklerken duyduğu zevk kadar kuvvetlidir.

Beşinci kural

Kendini büyük kitaplara layık hâle getirmek gerekir. Okuma, İspanya'daki hanlara ve aşklara benzer, kendimiz ne getirmişsek orada ancak onu bulabiliriz. Duyguların tasviri, ya bu türden duyguları yaşamış olanları ya da henüz genç oldukları için duymamış bulunmakla beraber bu duyguların yeşermesini umutla ve endişeyle bekleyenleri ilgilendirir. Daha geçen yıl, serüven hikâyelerinden başka bir şey okumayan delikanlının sevme mutluluğunu ve acısını öğrendikten sonra birdenbire *Anna Karenina* ya da *Dominique*'i zevkle okuduğunu görmek insanı derinden etkiler. Büyük hareket adamları Kipling'in büyük devlet adamlarıysa Tacitus'un ve Retz'in devamlı okuyucularıdır. Mareşal Lyautey'in, haksız bir hükûmet tarafından Fas'tan uzaklaştırıldığı günün ertesinde Shakespeare'in *Coriolanus*'unu okumaya başladığını görmek gerçekten güzel bir şeydi. Okuma sanatı, her şeyden önce yaşamı kitaplarda bulma ve yaşamı daha iyi anlama sanatıdır.

Sanatçının Çalışması

Sanatçının çalışması, atölyesinin başında çalışan sanatkâra hem benzer hem de ondan farklıdır. Benzeyen tarafı, bu işin teknik bir hüner gerektirmesidir. Bu hüner ancak büyük ustaların incelenmesiyle ve uzun çalışmalarla sağlanabilir. Şüphesiz ki fıtri bir kabiliyete ihtiyaç vardır. (Mozart, Byron, Hugo, Chateaubriand gibi.) Fakat anlaşılması önemli olan bir nokta da şudur ki fıtri kabiliyet kendi kendine bırakılırsa kısırlaşır. Valery'nin nasıl çalıştığını gördüm; anlamı doğru olarak ifade eden ya da ahenk ve uyum esaslarına göre en uygun kelimeyi bulmak üzere, uzun arayışlar, ardı arkası kesilmez düzeltmeler yapardı. Bir orkestra eserini yazmak, fevkalade zor, çetin bir müzik eğitimini gerektirir ki büyük bir dâhi olunsa da böyle bir sonuca ancak uzun ve dikkatli çalışmalardan sonra varılabilir. En çok içten gelen ya da en yüksek derecesine varan sanatta bile bir çeşit jimnastik ve idman yönü vardır.

Elbette sanatçı bu uzun çalışmalardan sonra bir el ve üslûp becerisi kazanır. Bu sayede zaman zaman yapmak istediği şeyi çok iyi tanıdığı zaman o konuyu çok hızlı bir şekilde yapabilir.

Bu hızlılık ve bu birdenbire başarıya ulaşma, dışarıdan bakanlara, inanılmaz gibi görünür. Whistler, belli bir tabloyu bir saat içinde çizebiliyordu, çünkü onu bütün ömrünce çizmişti.

Fakat sanatçının asıl görevi olan teknik hünerin kazanılması, onun çalışmasının ancak bir kısmını meydana getirir. Valery der ki:

"Bu şiir heyecanlarla değil kelimelerle yazılır."

Gerçekte her ikisine de ihtiyaç vardır. Sanat söz konusu olduğu zaman "tabiata verilen bir düzen, bir şekil" fikrindeki sağlamlığı hatırlamak lazımdır. İçi boş bir kabiliyet de insan üzerinde etki bırakamaz. Beethoven'ın senfonileri, hayranlık veren fevkalade kalıplardır. Fakat bu kalıpların içinde Beethoven'ın ruhu, fikirleri, üzüntüleri ve neşeleri gizlenmiştir. Racine, klasik şeklin mükemmel bir örneğidir, fakat Racine'in heyecanları olmasaydı ne fayda taşıyabilirdi ki?

Öyleyse sanatçının teknik çalışması dışında (ki burada el sanatçısından ayrılır) yaşaması ya da yaşamış olması lazımdır. "Şiir, durgunluk hâlinde iken hatırlanan bir heyecandır." Bundan anlaşılan o ki bir sanatçının hayatı hiç olmazsa üç kısımdan meydana gelmiş olmalıdır. Bir kısmı cismani ve duygulu olan insan hayatıdır ki şairin insanı tanıması ancak böylelikle mümkündür. İkinci kısmı ise yalnız başına derin derin düşünebileceği ve hayal kurabileceği bir zamanı olması gerektiğidir. (Sanatçı, sindirmek ve sanat maddesi hâline getirmek için geçmişini sürekli çiğnemek zorunda olan bir geviş getirici mahluktur.) Nihayet üçüncü kısmı ise teknik çalışmadır. Bu son aşama kısa olabilir. Büyük yazarlar tanırım ki günde yalnız iki saat yazarlar. Fakat hayalleri, okumaları, konuşmaları da en az eseri yazmak kadar önemli daha başka çalışma şekilleridir.

Goethe, "*Die ganze arbeit in Ruhing sein.*" diyor. Yani "Bütün çalışmamız dinlenme hâlinde olmaktan ibarettir."

Sanatçı dünyanın içinde mi yoksa dışında mı yaşamalıdır? Bu soruya cevap vermek öyle sanıyorum ki mümkün olmayacak. Evliyalar için gerekli olan mutlak inziva (bir tarafa çekilmek, dünya işlerine karışmamak), sanatçıların çoğu için zararlıdır. Ellerinde yeterli ham madde olduğu sürece inzivada mükemmel çalışırlar. Duvarları mantar ile kaplanmış Proust, kaybolmuş hayatı bulmaya girişiyor. Eğer biz de ondaki hayatın seyrini benimsemiş olsaydık (ve onunkisi kadar kuvvetli bir hafızamız olsaydı) her birimiz hiç kuşkusuz, geçmişimizde sonsuz sayıda ham madde bulurduk. Fakat Proust'tan sonra onun eserini yeniden amaçsız bir şekilde keşfetmek imkânsızdır. İnsanların çoğu hayata dâhil olma ve yalnız kalma arasında sırasıyla bir değişikliğe ihtiyaç duyarlar. Burada da Goethe iyi bir danışman olur ve der ki:

> "İnsan kendi kendisiyle barış hâlindeyken ve belirli bir işi olduğu zaman, tek başına kalmak güzeldir."

O hâlde, bir işin başarılması için gerekli olan, yalnızlıktan önce o işi belirlemektir.

Dinlenme Sanatı

Dinlenme sanatı da çalışma sanatının bir kısmını oluşturur. Çünkü yorgun ve dinlenmeye çok muhtaç olan bir adam faydalı bir iş yapamaz. Her birimiz uykusuz geçirilmiş bir geceden sonra kafamızın işlemediği kötü sabahları biliriz. O zaman çalışma sanatının ilkelerini uygulamaya çalışmak faydasızdır. Bu ilkelerin uygulanabilmesi için öncelikle bedenimize ve düşüncelerimize hâkim olmamız gereklidir. Bir insan organizması sırasıyla bir çalışıp bir dinlenmeden yaşayamaz. İngilizlerin "weekend"leri çok yerinde bir toplumsal sağlık sistemidir. Fransa'da, bütün gayretlerine rağmen gözleri yorgunluktan kapanan ve bu sırada da Avrupa barışının geleceğini belirleyecek kararlar almaya zorunlu olan bakanlar gördüm. Bu gibi durumlarda dinlenmek bir görev hâlini alır.

Eğer yorgunluk fiziksel ise dinlenme güç bir iş olmaz. Yatağına giren adam, kana kana uyur. Fakat zihnî yorgunluklarda, uykunun bazen kaçtığı olur. Böyle durumlarda bir uyuma sanatı vardır. Bu sanatın sırlarından birkaçı da şöyledir:

(1) *Uyumak için insan, uyumanın mümkün olduğuna inanmalıdır. Çok az miktarlarda alınan uyku hapları da bu olumlu telkini yaptırır.*

(2) *İnsan uyurken öyle bir dununda olmalıdır ki bedeninin varlığını mümkün olduğu kadar hissetmesin. Yani beden yatağa* iyice yerleşmiş, oda sıcaklığı her tarafta aynı ve değişmez olmalıdır, bir de oda karanlık olmalıdır.

(3) *Uyumak için zihnimizdeki bütün düşünceleri bir kenara atmalıyız.* Uykusuzluğun sebebi bu düşüncelerdir. Eğer mümkünse zihni, sıkıntı veren konuların bulunmadığı çok eski zamanlara döndürmek iyidir. Çocukluğunuzu, ilk gençliğinizi düşünün, çok eski hatıraları canlandırın; bu hayalleri gözleriniz kapalı iken görmeye çalışın. Yavaş yavaş sakin ve bambaşka bir âleme sürüklenerek uyuyakalırsınız.

Uykusuzluğa karşı bambaşka, aynı zamanda çok etkili bir yöntem de uykusuzluğu hiç önemsememektir. Hatta onu güzel bir avantaj kabul edip ele bir kitap veya bir iş almak ve zamanı hiç düşünmemek, bedensel yorgunluğun getireceği uykuyu sakin bir şekilde beklemektir.

Sağlıklı ve hareketli bir adamın boş zamanlarını doldurmak genellikle güçtür. Böyle bir adam işinden uzak kalırsa sıkılır, sanki kafese kapatılmış vahşi bir hayvan gibi döner durur. Doğal olarak da kötü huylara doğru yuvarlanır. Bunlardan amaç, bedenimizden zaman boşluğunu dolduracak çeşitli ve canlı birtakım duygular elde etmektir. Bugünün medeniyeti buluşları ve makineleriyle, boş zamanları artırmıştır. Bu zamanı nasıl değerlendireceğimizi öğrenmeliyiz. Bunun için de birkaç yöntem vardır.

(a) Dinlendirici iş

Bununla anlatılmak istenen şudur: Bazıları için iş sayılan hareketler bazıları için dinlenme hâlini almıştır. Örneğin bah-

çıvanlık, balık tutma, marangozluk, komedi oynamak. Bütün bu işler bahçıvan, balıkçı, marangoz, aktör için birer iş olduğu hâlde amatör için büyük bir eğlencedir: Büyük bir özenle yaptığında bile... Çünkü çalışmada yapılan işin değişmesi, başka kas ve sinirleri harekete geçirerek kendiliğinden dinlenmeye sebep olur.

Sonra bu işin heveslisi olan amatör, kendisini dış dünyayla uğraşmaktan kurtulmuş hisseder. Bu işleri tam bir özgürlükle yapar. İstediği zaman bırakabileceğini bilir. Böylelikle de yorgunluktan ve mecburiyetten kurtulmuş olur.

(b) Oyun

Oyun, daha çok karşılık beklemeden yapılan, hasbi bir etkinliktir. Çünkü burada söz konusu olan şey, gerçek sorunları çözümlemek değil, oyuncuların kendi isteklerince kabul ettikleri birtakım şahsi kurallara uymaktır. Satranç ve briç oyuncusu kâinat ile değil salt akıl ile boy ölçüşür. Böylelikle bu oyunlarda iki dinlenme ögesi bulunur. Bir partiyi kaybetmenin önemli bir şey olmadığını ve talihinin de oyuna ancak sınırlı bir etkisi olduğunu bilir. *Sporun ahlaki önemini* belirtmek gerekir. Oyuncular oyunun kurallarına kendiliklerinden uyarlar. Çünkü bilirler ki kurallara uymadıklarında oyun olmayacaktır. Böyle bir alışkanlık, spor yoluyla bir millete ve ardından gelen nesillere benimsetildiği zaman, kanunlara uyan vatandaşların meydana gelmesine yarar. İngilizler, aşkta, iş hayatında ve politikada hile yapan birinden söz ederken "Oyun oynamıyor." derler. Uygarlık, insanlar tarafından, birtakım ortak görüşlerin kabul edilmesinden başka bir şey değildir. Bu ortak fikirlerin bir kısmı tenis ve golf oyununun kuralları kadar keyfî ve izafi ise de birlikte yaşanılan insanların verecekleri karşılıkları önceden tahmin etmek olanağını verdikleri için korku yerine nezaketi, savaş yerine oyun etkinliğini geçirmişlerdir.

(c) Temaşa (Seyretmek)

Tiyatro, sinema, yarış gibi şeyleri seyrederken buradaki işlere başkasının aracılığıyla katılmış oluruz. Yani yerimizden kımıldamadan başkasının davranışlarını seyrediyoruz. Seyrettiğimiz şeyler bizi ilgilendiren şeylerdir. Çünkü "İnsanla ilgili hiçbir şey bize yabancı değildir." Komedi veya trajedinin betimleyerek dile getirdiği duygular ve tutkular, doğrudan doğruya bizi ilgilendirir. Bunun dinlendirici olması nasıl bir sebepten dolayıdır? Şöyle ki sanat dünyasında bizden herhangi bir karar almamız beklenmez. Bizi etkileyen ve bizim de yaşamamız mümkün olan şu dram, hayal âleminde geçiyor ve biz bunu biliyoruz. Estetik ve etik olan birbirinden çok uzak olmakla beraber, gösteri, gösteriyi seyredenlere hayatın bayağılıklarını unutturarak kendilerini büyük ve soylu tutkulara ortak eder. Onları yükseltmeye ve soylulaştırmaya çalışır. Yalnız şu var ki hayatın gerçek uğraşlarına bir ara verdiği zaman çok iyi olan sinema, tiyatro, vb. varlığımızda gerçek hayatın yerini alacak olursa zararlı bir hâl alır. Sinema ve radyo az miktarlarda olmak şartıyla aklı dinlendirir ve yeni faaliyetlere hazırlar. Fazlaca olduğu zaman aklı ve ruhu uyuştururlar. O zaman bunlar, "cezalandırılmayan kötü huylar" arasında okumadan da önce gelirler.

(d) Seyahat

Her seyahat, kesintisiz ve çeşitli zor işlerden bizi kurtardığı için değil, fakat sorumluluklarımızdan ayırdığı için bir dinlenmedir. Bazı resmî kişiler hariç, her seyyah, bir çevre ve bir aile için değil, ancak kendisi için yaşayan kimsedir. Bir yabancı ülkede gösteriden başka bir şey değildir. Orada sorumluluklarımızı devamlı bir surette duymayız. Hepimizin zaman zaman bir yenilik ve serbestlik banyosuna ihtiyacı vardır. Böyle bir banyodan sonra eski alışkanlıklar ve disiplin bize daha hoş görünecektir. Zaten dinlenme kısa olabilir ve olmalıdır. Birkaç günlük bir yer değiştirmenin ruha bütün tazeliğini yeni baştan kazandırması şaşılacak bir şeydir.

Sonuç Olarak

İşini gerçekten seven bir adam, kısa bir dinlenmeden sonra yeni bir merak ve zevkle tekrar görevinin başına döner. Kendisini mesleğiyle bütünleştirmiş bir sanatkâr, çalışmasında geri kaldığında hayatının da durduğunu sanır. Hem çalışmasından tam anlamıyla ayrılması acaba mümkün müdür? Dinlenmeye çekildiği zaman bile işine ait kaygıları beraberinde götürür. Yazar, seyahati sırasında tamamlanmamış bir cümleyi zihninde dolaştırıp durur. Gece uykusundan uyandığı zaman karşısına birtakım sözcük kümeleri çıkar ve o bunları karanlıkta hayalî sayfalar üzerinde siler, yazar, siler... İş yerinden uzakta plaja gitmiş olan fabrikatör, elinde bir parça kâğıt ile kalem, kumun üzerinde, yeni bir maliyet hesabı yapar... Eğer fabrikasının yakınındaysa işçi ve memurların bulunmadığı bir pazar sabahı, erkenden oraya gider, boş atölyelerde dolaşarak yapılması uygun olan değişiklikleri, büyük işleri ve daha güvenli yöntemleri hayal eder. Çiftçi pazar günü, tarlaları arasında gezer.

> "Hiçbir ağaç kümesi, bir ot demeti yoktur ki kendine özgü bir macerası olmasın, bir şey hatırlatmasın... Gözüyle, son yağmurların, yeraltı sularının etkisini fark eder. Yolların bozuk tarafları, kıvrımları, çukurları, geçilmesi zor olan yerleri kendini gösterir. Her şey geçmişte yapılan işleri anımsatır yeni işleriyse dile getirir."

İnsanları işlerinden soğutmak için toplumların çok beceriksiz ve teorisyenlerin insanlık dışı düşüncelere kapılmış olmaları gerekir. Yapılan işe bağlanmak ne kadar doğal bir duygudur. "Çalışmak sıkıntıyı, kötülüğü ve yoksulluğu uzaklaştırır." Hayal kurmanın sebep olabileceği bütün kötülüklerin ilacı çalışmaktır. 1914 savaşı sırasında yanında çalıştığım İngiliz albayı bana durmadan "Tanrı çalışmaktan razı olsun!" sözünü söylüyordu. Eğer yapılacak işler olmasaydı o zaman çok mutsuz olacaktık. Üzülme sebepleri pek çoktu. Sevdiğimiz şeylerden uzak, her türlü tehlikeye karşı korumasız ve gelecekten endişeli idik. Fakat işlerin arasında böyle hüzünlü hayallere dalmak mümkün değildi.

Daha geçen gün (Eylül 1938), savaşların en korkuncu ile karşı karşıya geldiğimizde, gece bombardımanlarının kanlı görüntüleri gözlerimizin önünde canlanırken bir parça huzuru yine çalışmada bulduk. O tarihte kısa bir süre silah altına alınma şerefine ulaştım. Akıllı subaylar bizi sabahtan akşama kadar bir işle meşgul etmeye ve bu işe dört elle sarılmamıza çalışıyorlardı. Belirli ve ulaşılması mümkün olan hedeflere yönlendirilmiş zihinlerimizde, artık ne sınırsız düşlere yer ne de ölçüsüz hayalin şahlanmasına kuvvet bulunabiliyordu.

Geceleri de uyumak gerekiyordu, çünkü çok yorgun düşüyorduk. O korkunç haftayı böylece atlattık.

Bireyler için doğru ve geçerli olan, milletler için de doğru ve geçerlidir. Eğer enerjik bir hükûmet, Fransa için bir çalışma programı hazırlasa ve bu programın uygulanmasıyla birlikte gerçek bir rönesansa ulaşacağımıza inansak, o zaman millet, zihnini karışık hayallere kaptırmaktan kurtulur. Her birey büyük ve faydalı bir işe ortak olduğunu hisseder, bütün bir ülke, albayın söylediği gibi "Tanrı çalışmaktan razı olsun!" dileği ile haykırırdı. Deneyimlerime dayanarak söylüyorum ki böyle bir dua hiçbir zaman geri çevrilmemiştir.

Yönetme Sanatı

Yönetme Sanatı ya da Kumanda Etme Sanatı

"İnsan, yaradılışında hırs ve kibir olduğu için nefsinde ihtiyaç duymadıkça bir başkasının niçin onu yönetmesi gerektiğini bulamaz. Ancak her zaman olmayan olağan dışı olaylarda; kendisini yöneten birisi olmadıkça kendisinden daha kuvvetli birisine av olacağını bilir ve işte o zaman, insan kendi canını ve rahatını sevdiği kadar, emre uymayı da sevmeye başlar".
XIV. LOUIS

İnsanların bir işe başlayıp onu iyi bir şekilde sona erdirebilmeleri, hepsine ait faaliyetlerin, içlerinden biri tarafından her an aynı hedefe yöneltilmeleriyle mümkün olur. Uyumlu yapılması gereken faaliyetler söz konusu olduğunda bu hükmün doğruluğu apaçık ortadadır. Bir ustabaşı ya da birtakım şefi olmaz ve hareketlerin uyumunu sağlamazsa ray işçilerinin ya da kürekçilerin çok kuvvetli olmaları bir işe yaramaz, bütün gayretleri boşuna gider. Fakat yalnızca bu işler değil bütün ortak yapılan hareketler, bunları idare eden birisi yoksa çok geçmeden karışır ve darmadağınık olur. Savaşa katılmış herkes, yönetilmenin (kumanda edilmenin) ne kadar gerekli olduğunu bilir. Bu durum, orduda böyle olduğu gibi,

bir inşaat şantiyesi, bir fabrika, bir gazete ve bir memleket için de böyledir. İnsanların bir arada iş yapmaları gereken her yerde, bir başkan gereklidir.

Bir başkan ortaya çıkınca, kumanda enerjik ve kesin olunca, düzen kargaşanın yerini alır. 1914 savaşı sırasında kötü bir kumanda altında paniğe kapılan ve geri çekilen birliklerin, başkan adına layık bir kumandanın emrine geçer geçmez cesur ve dayanıklı birlikler hâline geldikleri görülmüştür. Aynı insanların oluşturduğu aynı milletler başlarındaki hükûmetin iyi yönetip yönetmediğine göre başkaldıran veya söz dinleyen bir niteliğe bürünürler. Kumandansız ne bir askerî hareket ne bir millî varlık ne de bir toplumsal hayat vardır.

Bunun içindir ki tarihin bütün devirlerinde, her insan topluluğunda, birtakım başkanlar bulundu. Bunlar piramitler gibi hiyerarşik bir şekilde üst üste sıralanıyorlardı. Bu başkanlar tarafından düzen kurulup da milletlerin kendi gelecekleri üzerine güvenle bakmaları sağlandıktan sonra milletler de hiyerarşiyi ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Fakat her seferinde de karışıklık yeniden başlamış ve hiyerarşi yeni şekillerle tekrardan kurulmuştur. Roma İmparatorluğu'nu meydana getiren idari ve askerî hiyerarşi, kuvvetini kaybedince uzun bir kargaşadan sonra yerine derebeylik hiyerarşisi ve feodal sistem oluştu. Rusya'da patron şeklindeki başkanlar ortadan kaldırılınca memur ve teknisyenlerden oluşan bir grup, öncekilerin görevini üstlerine aldı. İşte devrimcilerin bütün vaadlerine ve isteklerine rağmen yeryüzüne hiçbir zaman eşitlik getirememiş olmalarının sebebi buradadır. Şansların eşit olması mümkündür ve lazımdır. Bonapart buna, "yeteneklere açık meslek" diyordu. Herkesin kanunlar karşısında eşit olmasını istemek mümkündür ve bu lazımdır. Fakat herkesin yönetmek konusunda eşitliği düşünülemez, başkansız bir toplum ise asla düşünülemez.

Başkan Nasıl Seçilir?

İnsanlık, tarih boyunca, başkan seçebilmek için ancak birkaç tane yöntem bulabilmiştir.

(a) Soydan gelme başkanlık

En eski yöntem budur. Ailede eskiden beri uygulanan bu yönteme göre büyük oğul ölen babasının yerine geçer. En büyük oğul düzenine uyamayan toplumlarda kardeşler arası kavgalar olurdu ve bu kavgalar toplumu zayıf düşüren ayrılıklara sebebiyet verirdi. Tevrat'da ve Yunan trajedilerinde bu gibi çatışmaların izlerine rastlarız.

Eski ve saygın bir saltanat sisteminde başkanın soydan gelmesi çatışmasız olur. Bundan başka soydan gelen başkanın, idare ettiği insanların gözünde (sonucu yönüyle önemli ve değerli) doğal bir saygınlığı vardır.

İngiltere'de partiler arasında hakem olan kralın oynadığı rolün önemi, bu itibarın yüksekliğinden ileri gelir. Napolyon da bunu sezmişti ve bundan dolayı bir hanedan kurmaya çalışmıştı. Yenilen kralın yine kral olarak kaldığını, fakat imparatorun yerinde kalabilmesini ancak devamlı zaferin sağlayacağını biliyordu.

Birkaç kuşak üst üste aynı aile tarafından idare edilen alanlarda ve işlerde hep aynı duygulara rastlanır. Herhangi bir otoriteyi kabul etmeyen direktörler, kâhyalar, çiftçiler; ailenin soyundan gelen birinin otoritesine boyun eğerler. Bu hâl, sadece bir alışkanlıktan dolayı değildir. Fakat doğal bir duygu ve doğru bir muhakeme ürünüdür. Bir babadan oğullarına, yönetme ve işe bağlılık duyguları da geçebilir. Soydan gelme hükümdarda olduğu gibi, soydan gelme başkan da gerektiğinde onur bağlarından dolayı yaptığı işte fedakârlıklar gösterir. Fransa'da geçirdiğimiz son ekonomik krizde bunun güzel örneklerini gördük.

Soydan gelme iktidarın tehlikeli yanı, iktidar ve idarede bulunan ailenin büyük oğlunun yetersiz bir insan, hatta bir budala olmasıdır. Böyle durumlarda, milleti veya işletmeyi, idare edemeyecek aciz bir insanın eline bırakmak doğru olur mu? Kuşkusuz, hayır! İktidarın babadan oğula miras kaldığı ülkelerde, başkanın, yönetmeye kabiliyetli olmadığı ve bu işi başaramayacağı zamanlarda, bazı istisnalar yapılmıştır. İngiltere'de tahta çıkma sırası birkaç defa parlamento tarafından değiştirildi. Amerika'da, bazı endüstri başkanları, kendi yerlerine geçecek çocukları hakkında kabiliyetsiz olanlara fazla yetki verilmemesini, sağlıklarında bizzat önlem alarak düzenlemişlerdir. Geleneğin ve aklıselimin aslına zarar vermeden değiştirdiği, parlamentonun veya bir kurulun kontrol ettiği soydan gelme iktidarın kendine özgü meziyetleri vardır.

(b) Seçimle gelen başkanlık

Bir başkanda aranan birinci özellik başkan olarak bilinmek ve tanınmaktır. Bu yönüyle itiraza uğrayan her başkan, zayıf bir başkandır. Seçimle gelen bir başkanın, kendisini seçenler üzerinde, itiraz edilmez bir iktidar sahibi olması gerekiyorsa da çoğunlukla böyle olmaz. Çoğu defa onun seçilmesine sebep olan nitelikler, (güzel konuşma ve sevimli görünme) bir

başkanda asıl bulunması gereken özellikler olmayabilir ve seçilen adamın yetersizliği ya da güçsüzlüğü iş başında meydana çıkar. Fikren çok kesintiye uğramış bir ülkede, başkan, seçmenlerin yarısından biraz fazlasının temsilcisi olabilir. Eğer geri kalan kısmı ona karşı kini andıran bir duygu taşıyorsa böyle bir durum devlet için tehlikeli olur. Çoğunluk tarafından seçilen başkanın, ülkenin tamamına güven telkin edemediği için, büyük ülkelerin şüphe ve cesaretsizliğe düştüğünü birçok defalar görmüşsünüzdür.

Ortada bir ülke değil de doğrudan doğruya başkanın otoritesi altında bulunan daha küçük bir grup varsa o zaman başkanın oylama yoluyla seçilmesi ve bu seçimin belli aralıklarla yenilenmesine mecburiyet olması çok tehlikelidir. Bu başkan, yerinde kalabilmek için, yarın oylarına muhtaç olacağı insanlara kendisini nasıl saydırsın? Bir endüstri direktörünü ya da bir ordu kumandanını, oyların çoğunluğu ile seçmek, işi başarısızlığa ve orduyu yenilgiye sürüklemek demektir. Bütün rejimler, bunun farkına varmışlar ve demogojiye en fazla yer veren ülkeler bile bu tarzdan vazgeçmişlerdir. Sadece halka; milletvekili, senatör veya komiser gibi temsilciler tayin ettirmekle yetinmişlerdir ki bu temsilcilerin rolü başkanlık değil fakat denetleyiciliktir.

(c) Mandarinlik tarzı

Bu yol, başkanların birtakım sınavlar sonunda seçilmesi rejimidir. Bu sınavları başarıyla geçenler, aldıkları diploma ile beraber mevki ve makam alırlar. Bu metodun ilk çıktığı yer Çin'dir, aşağı yukarı bizim de bugün tatbik ettiğimiz yol budur. Ordunun, kamu hizmetlerinin, diplomasinin yahut devlet dairelerindeki hizmetlerin herhangi birine başkan olmak isteyen bir Fransız'ın birtakım yarışmalardan geçmesi gerekiyor. Sınav şartlarının herkes için aynı olduğuna bakılırsa bu metot oldukça adaletli görünür. Fakat büyük sakıncaları vardır.

(1) Çünkü sınavlara girme yaşı, iş başına geçme yaşı değildir. Bunun sonucu olarak örneğin kırk yaşında başkan olabilecek bir insan, sınav sırasında kabiliyetlerini henüz kazanmamış olması yüzünden, bu imkândan bütün bütün uzaklaştırılmış olur.

(2) Bir başkanda bulunması gerekli özellikler bir sınavda not verilerek kolaylıkla saptanabilecek nitelikler değildir. (Paul Valery, toplumumuzun en büyük derdinin seçim ve diploma olduğunu söyler.)

Bu sınavlar herhangi bir mesleğin girişinde yapılmakla kalmayıp aynı zamanda her yeni basamağa geçebilmek için de yeni bir sınavdan geçmek zorunlu oluyorsa bu, mutlak anlamda mandarinlik metodu olur. Bizde doktorluk mesleğinin dereceleri böyle kazanılıyor. Orduda da savaş ve yüksek askerî okullara, aşılması gereken iki yeni engel meydana getirmekle beraber barış zamanında, eskilik, seçim ve göze girmiş olmak; savaş zamanında da zafer, yükselmek için rol oynar. Fransa'nın uyguladığı rejim, ılımlı bir mandarinliktir.

(d) Kıdem ve seçme

Kıdem, yani öncelik ve eskilik için söylenecek fazla bir şey yoktur. İnsanların yaşlandıkça mesleklerinde birtakım tecrübeler kazanacakları herkesçe bilinen bir gerçektir. Ancak çok tembel, akılsız, zamanla budalalaşmış yahut bir noktaya saplanıp kalmış olanlar da yok değildir. Yaşlıların sayısı çoktur, kimse bunların arasından en iyisini seçmek için nüfus kâğıtlarına bakmayı düşünmemiştir. Şu hâlde bunlar arasında da yine bir seçim yapmak gereklidir.

Başkanların, mevki yönüyle kendilerinden daha yüksek rütbelerde bulunan ve emri altındakilerin fiillerinden sorumlu olan daha büyük başkanlar tarafından seçilmesi, akla uygun bir yol gibi görünüyor. Devlet başkanı (soydan gelme bir kral

veya seçilmiş cumhurbaşkanı) bir başbakan seçer, bu başkanın denetim meclisi veya parlamento tarafından onaylanmış olması gereklidir. Başbakan, diğer bakanları seçer, bakanlar kendi daire başkanlarını seçerler; bu daire başkanları da emirleri altındaki hizmetlere memur tayin ederler. Böylelikle piramit tepeden başlanarak bina edilir ki mimarlık alanında bir delilik sayılan bu yol, idare alanında başarılı sonuçlar veriyor.

Gerçekte bu sistem, insanların yaptıkları şeylerin olabilceği ölçüde iyidir. Yani prensip olarak doğrudur ama uygulamaya gelince mükemmel olarak işleyemez. Başbakan ile birkaç bakan bir tarafa ayrılacak olursa bütün memuriyetlere seçilecek olanların saptanmasında teknik bilgi ve ahlaki değerler dışında başka bir şey üzerinde durmamak gerekirdi. Ülkenin ve dolayısıyla onu yönetenlerin çıkarı, ordu başkumandanının ve demiryolları genel müdürünün en iyi adamlar olmasını gerektirir. Bu adamların siyasi görüşleri, mezhep fikirleri, dostlukları, akrabalıkları ne olursa olsun... Fakat insanların bütün tutkulardan arınmış olabilmeleri mümkün değildir. Dostluklar ve fikrî uyuşmalar seçimde büyük rol oynar ki bu da çok üzülünecek bir hâldir. Her birimiz kendimiz, başkaları ve kendimiz üzerinde bir denetleme yapalım ki bazı değerler zarar görmesin.

(e) Zorunlu başkan

Bazen çok kötü durumlarda, devletin bozulup zayıf düştüğü sırada başkanı kimse seçmez; o kendi gelir ve kendisini kabul ettirir. Bir avuç şövalyeyi kumanda eden, küçük bir toprak sahibi ve kimse tarafından tanınmayan Cromwell, çıktığı mevkiye, hiçbir yüksek makam tarafından getirilmedi. Fransız İhtilali Bonapart'ı general yapmıştı, o kendi kendisini devlet başkanı yaptı. Son zamanlarda meydana gelen olayları herkes hatırlar. İktidarı ancak kuvvet zoruyla elde tutan başkanın, bir başkanda bulunması gereken özellikleri taşıdığı su götürmez bir gerçektir.

Çünkü bu özellikleri üzerinde taşımasaydı iktidarı ele geçiremezdi. Bu bakımdan asıl sorun, söz konusu olan erdemlerin sadece bir parti başkanında bulunanlar türünden mi yoksa o kişiyi bir milletin başkanlığına yükselmeye yetecek türden mi olduğudur. Bonapart'ın şahsiyetinde devlet başkanlığı, parti başkanlığına üstün olmakta gecikmedi ki birinci konsülün büyüklüğü de buradan ileri gelmektedir. Her zaman başarılı damadıysa bir barıştırma adamı ve bütün Fransızların başkanı olmayı kuvvetle istemekten bir an olsun geri kalmamıştır. "Clovis'ten, Millî Kurtuluş Komitesi'ne gelinceye kadar, geçmişe ait olan hiçbir şeyi inkâr etmiyorum, hepsini kabul ediyorum." diyordu. Başkanın kendiliğinden iktidarı ele geçirmesi, ortaya güç ve nazik bir veraset sorunu çıkarır. Cromwell'in oğlu uzun süre hüküm süremedi. Bonapart'ınki de sürgünde öldü. Lenin'in yerine geçen başkan ise Lenin'in eserlerinden nefret ediyor ve onu yıkıyordu.

Gerçek şudur ki başkanın seçimi tek ve kusursuz çözüm yolu bulunamayan bir sorundur. Her şey, geçmişte olanlara ve gelecekte ülkenin ulaşması gereken hedeflere bağlıdır. Fakat bir başkan ister kan bağından dolayı, ister seçilerek, ister konulmuş, ister doğumu ile, ister zorla mevkisine gelmiş bulunsun, yönetimi elinde tutacak bazı özelliklere sahip değilse iktidarda kalamaz.

Başkanın Karakteri

Başkanın görevi başkalarının davranışlarını yönetmektir; başkanın bu davranışları hangi yöne çevireceğini, hangi hedefe götüreceğini bilmesi elzemdir. Bunun için de bir başkanda bulunması zaruri meziyetler arasında, irade en başta gelir. Başkan bir konuda karar vermeye ve bu kararın sorumluluğunu üzerine almaya güç yetirebilmelidir. Şüphesiz, böyle bir kararı vermeden evvel, her türlü bilgiyi elde etmesi ve vereceği karara ait bütün unsurları bir bir tartması gerekir.

Fakat yapılacak işi belirleyip gerekli emri verdikten sonra önceden tahmin edilmeyen bir engele rastlanmadığı takdirde, verdiği karardan dönmemesi gereklidir. Kararsız ve tereddüt eden bir başkan kadar hiçbir şey, emri altındakileri cesaretsizliğe, ümitsizliğe düşürmez. İmparator Bonapart, "Sebat her şeyden üstündür." derdi. Bay Chamberlain, 1938 Eylül'ünde barışı korumaya ve savaşı önlemeye azmetmişti. Belki politikası eleştirilebilir, fakat rakiplerinin bile kabul etmesi lazımdır ki bu politikayı seçtikten sonra onu azmiyle başarıya ulaştırmasını bilmiştir.

Karar vermek ve hareket tarzı seçmek için başkanın büyük bir manevi cesaret sahibi olması gerekir. Vermek zorunda olduğu karar, çoğu zaman onun için acı verir. Mareşal Joffre, savaşın başlangıcında, kendi dostları olan bir çok generali işten uzaklaştırmak zorunda kaldı. Bazen birkaç adamı, çoğunluğu kurtarabilmek için feda etmek kaçınılmaz olur. Bu başkan sert olabilir ve çoğu defa böyle olması lazım gelse de kötü niyetli, zalim ve kinci olmaya hakkı yoktur. Dedikodulara önem vermemeli, fakat kendini taşıyıp götürecek olan fikir akımlarına, imkân bulursa bir yön vermeye çalışmalıdır.

Başkanın, sadık ve ayrıntılara ait kararlar vermeyi bilen bir ekip toplamış olması gereklidir. "Ağaçların, ormanı görmeye engel olmalarına" meydan vermemelidir. Emirlerinin uygulanması için kendi seçtiği ve güvendiği uzmanlar bulunur; onları yaptıkları işte serbest bırakır, yalnız sık sık yaptığı denetlemelerle kendine verilen bilgilerin doğruluğunu araştırmakla yetinir. Lyautey'e: "Ya siz? Siz ne yaparsınız?" diye sorduklarında o, "Ben, genel fikirlerin uzmanıyım." cevabını veriyordu. Yönetim konusunda tecrübeli olan bir başkan bilir ki emri altındakilerden her birinin bütün davranışlarını en ince ayrıntısına kadar düzenlemek mümkün değildir.

Özellikle ekonomi alanında, gidilecek doğrultuyu göstermek ve kişisel çıkarları genel çıkarlara boyun eğdirmekle yetinir. Milyonlarca insanın tutkuları yerine, bir plan koymaya kalkışmaz. Trafik polisinin, araçların geçişini sağlamakla yetinip her arabanın gideceği yolu ayrı ayrı göstermediği gibi.

Başkan, emri altındakilerin kendisine saygı göstermelerini sağlamalıdır, aksi hâlde emri altındaki ekip kendinden şüphe eder ve aleyhinde kötülükler yapar. Saygı görmek için de tek bir yol vardır, o da başkanın saygıya layık olmasıdır. Büyük bir başkan, büyük bir karakter demektir. Çıkar peşinde koşmaz. Poincare ve Baldwin gösterişli değillerdi, fakat her ikisi de ekonomi

alanında dürüstlükleriyle kimseye şüphe vermemiş olmakla kalmayıp titizlik derecesinde ileri gitmişlerdi. Bay Baldwin, servetinin bir kısmını devlete karşılıksız bağışlamıştı; Bay Poincare, bakanlığın bir odacısını bile özel bir işi için göndermekten çekinirdi. Her ikisi de normal bir insanın iyi bir fabrika müdüründen ya da iyi bir kocadan beklediği özelliklere sahiptiler. Bu basit erdemler, onların kuvvetini oluşturuyordu. İzledikleri politika, onaylanabilir veya eleştirilebilir. Fakat rakipleri bile yönetme hakkını onlardan almak istemiyorlardı. Açgözlü olmamak, namuslu, temiz olmak bir diktatör için kuvvet sağlayan unsurlardır. Boulanger,* hayatında birkaç defa büyük işlerin başına geçebildi, fakat hiçbir zaman buna layık olamadı.

Bir başkanın ancak tek bir tutkusu olabilir. İşine ve mesleğine olan aşkı. Başkan dikkatli olmalı ve çoğu zaman da bir sır perdesine bürünmelidir. Hiçbir zararı yok, kendisine dair bir efsane de çıkartılsın.

Eğer bu efsanenin yayılmasına göz yumarsa bunu da hoş karşılarım. Gerçek kişilik kadar, manevi kişilik de kumanda eder ve yönetir. Kipling, kral olmak isteyen adamı ne güzel anlatmıştır! Sırf kişiliğinin üstünlüğü sayesinde dağlardaki kabilelere hâkim olmuş, onların başkanlığına yükselmiş, fakat bir gün, kavminin kızlarından birini sevmekle zayıflığını ve insandan başka bir şey olmadığını bu kadına belli edince itibarını da tahtını da kaybetmiştir. Napolyon, "Suçları, kadına karşı olan zaaflarından ileri gelen ne kadar erkek vardır." der. Burada başkanın karısından da söz edelim, rolü gerçekten çok zordur. Onu çevresine karşı koruyacak, gereksiz yorgunluklardan uzaklaştıracak, kendi duygularına kapılarak onu etkilemekten kaçınacak, evini (idaresi diğerlerinden daha güç bir başka hükûmet değil), sakin bir yer hâline getirecek... Hakikaten güç!

* XIX. asrın sonuna doğru Fransa'da politika alanında büyük ün kazanmış, fakat yetersizliği yüzünden bu ünden faydalanamamış bir general.

Bir gün, William Pitt'in yanında, devlet adamının temel erdemlerinin ne olması gerektiği tartışılıyorken birisi çalışma gücünü, öteki enerjiyi bir başkası güzel konuşma yeteneğini ileri sürmüş. Pitt, "Hayır! Bir başkanın en esaslı erdemi sabırlılıktır." demiş. Haklıydı, hem yalnızca başkan için değil, bir insan grubunu yönetmekle görevli herkes için... Budalalık insanların yaptıkları işlerde daima göze çarpan bir unsurdur. Gerçek bir başkan, buna yol boyunca daima rastlayacağını bilir ve normal kaldığı sürece sabırla katlanmaya kendisini hazırlar. Bilir ki söylediği gibi yapmayacaklar, emri altındakiler birbirlerini kıskanacaklar. O, bütün bu sakınılması mümkün olmayan şeyleri önceden düşünüp hesaba katar. Dünyanın hiçbir yerinde bulunması mümkün olmayan insanlar arayacağı yerde, emri altında bulunan insanlardan, en iyi şekilde faydalanmaya çalışır. İnsanları olmaları gerektiği gibi değil oldukları gibi kumanda eder.

Sabrın bir başka şekli de tutulan işte sebattır. Gerçek başkan, bir amaca ulaştığında, kendisine ve ülkesine ait işlerin sonsuza kadar yoluna girdiği gibi bir kanıya asla kapılmaz. Napolyon, "En korkulacak an, zafer anıdır." demişti. İyi bakılan bir bahçeyi bir süre kendi hâline bıraksanız yabani otlar kaplar. Zengin ve güçlü bir ülke, birkaç yıl disiplinsiz kalırsa öncelikle kötü unsurlar tarafından içten kemirilir, sonra da komşularının saldırısına uğrar. Bir başkan bilir ki sonuç hiçbir zaman elde edilmemiştir ve her sabah, uyanınca işine sil baştan başlar.

Daha az önemli olmayan bir başka erdem de ağzı sıkılıktır. Richelieu, "İşlerin ruhu sırdır." diyordu. İngiltere Kralı I. Charles bir sırrı gizli tutamadığı için hem tahtını hem de başını kaybetmiştir. Parlamento içinde ayaklananların ele başlarını tutuklattırmayı tasarlamıştı. Fakat bunu sevimli Kraliçe Henriette'ye anlatarak tedbirsizlikte bulundu ve bu tasarıyı

çok beğenen Kraliçe, olacakları güvenilir sandığı nedimesine anlattı. Fakat karşı tarafta tanıdıkları olan bu kadın, tehlikede bulunan parlamenterlere durumu haber verdi. Bunun sonucunda ise şu oldu: Kral bu işi yapmaya giriştiğinde kafese koymak istediği kuşlar uçmuş ve halk ayaklanmıştı. Bu örnekten alınacak ders: "Ancak söylenmesi gereken şeyi, söylenmesi gereken kimseye ve gerektiği zaman söylemeli." Albay de Gaulle şunları yazıyor: "Otoriteyi sessizlik kadar artıran bir şey daha yoktur. Konuşmak düşünceyi sulandırmak, dağıtmak, içteki ateşi dışarıya yayıp söndürmek demektir."

Sonuç olarak iş, toplanmayı, yoğunlaşmayı gerektirirken konuşmak kendi kendini dağıtmak demektir. Susmak ile emir arasında zorunlu bir bağ vardır. Harekete geçirilmek istenen bir orduya, öncelikle "Hazır ol!" denir. Kumandandan gelen her şey, etrafına da yayıldığı için, o susarak kendi çevresinde sessizlik ve dikkat havası yaratır. Rocroi savaş meydanında, genç ve ateşli Conde atına binerek araziyi keşfe çıkar, bir tek kelime söylemeksizin asker saflarının arasından geçer gider... Hoche, hiddetli ve aynı zamanda hoş sohbet bir insanken, kumanda etme alışkanlığıyla zamanından önce olgunlaşarak soğuk ve az konuşan biri hâline gelir. Bonapart kadar az konuşan biri daha var mıdır? Ordusu da onu örnek almıştır. Alfred de Vigny, "Öyle askerler tanıdım ki konuşmamaya yemin etmiş gibi dururlardı. Ağızları ancak emir vermek için açılırdı." diye yazar. XIV. Louis'nin, öyle ağırbaşlı bir hâli vardı ki "İnsanların yanında korku ve saygı uyandırırdı, en fazla önem verdiği insanlar, özel bir karşılaşmada bile bu duyguyu taşırlardı." Bir başkanın itibarını koruyabilmesi için zaruri olan ağırbaşlılık ve ciddiyetle, grubunu oluşturmak için gerekli olan güler yüz arasındaki dengeyi koruyabilmek kuşkusuz kolay değildir. Fakat bu güçlük, büyük işleri başarmak için yaratılmış bir insanın mükemmel kabiliyetiyle kolaylıkla yenilebilir.

Bütün bu niteliklere, iki yüzlülüğün önüne geçebilecek biricik erdem olan cesurluk ve bundan başka bir de sağlıklı olmayı ekleyelim. Bir başkanın sağlıklı olması, işleri başarması için kuvvet kaynağıdır. Bu sayede çalışma, sabır ve irade ona daha kolay gelir. Mareşal Joffre'un iki büyük erdemi uykusu ve iştahlılığıydı. Marne zaferini bu meziyetlere borçluyuz. Çünkü aklın iyi çalışması, vücuttaki dengeye bağlıdır. "Sakin bir yaradılış, kumanda etmek için yaratılmış bir insanın, en büyük erdemidir."* Gallieni, savaş meydanında, emirlerini verdikten sonra bir kitap açıp okumaya başlardı. O sırada genç bir binbaşı olan Lyautey buna hayret edince de Galieni'nin "Yapabileceğim her şeyi yaptım, şimdi yeni olaylar bekliyorum, onlar gelinceye kadar da başka şeyler düşünüyorum." cevabını verdiği söylenir. Bu zihni arıtmak ve soğukkanlılığı koruyabilmek için gerçekten iyi bir metottur. Lyautey de Fas'ta kuşatma altındayken ve durumu tamamıyla ümitsiz sandığı bir sırada, kendine Viyny'den parçalar okutarak Galieni'nin bu metodunu izlemiştir.

* Napolyon Bonapart'ın sözü.

Başkanın Zekâsı

Karakter zekâdan üstün olmakla birlikte, zekâ da gereklidir. Mühendis, subay, devlet adamı; hasılı her başkanın bir genel kültüre sahip olması arzu edilir. Şiir ve tarih onun, insan tutkularını daha iyi anlamasını sağlar. Kültür, hareket adamının zaman zaman sükûnete kavuşacağı sığınaklar hazırlar, düzen ve açıklık örnekleri sağlar. Bir ülkeyi yeniden kurmak, bir orduyu yönetmek gibi işler, bir bakıma sanat eseri meydana getirmek gibidir. Çalışmalarıyla güzellik zevkini ve anlamını kazanmış bir insan, bu alanda diğerlerinden daha başarılı olur.

Mareşal Foch şunları yazıyordu: "Eğer bilimsel incelemelerin amacı, aklı maddi şekil ve büyüklükleri derinden derine düşünmeye alıştırmaksa edebiyat, tarih ve felsefe incelemeleri de her şeyden önce yaşayan dünya hakkında fikirler yaratmak ve böylelikle zekâyı işletip genişletmek ve sonuç olarak da yaşamın sonsuzluğu karşısında fikri, faal ve verimli bir canlılık içinde tutmaktır. Gelecek, yetkin bir bilim adamının yanında, özellikle subayların genel kültüre olan ihtiyacını bütün bütün artıracaktır."

Şüphesiz ki mesleki bilgi de gereklidir. Zamanında *Kumanda Üzerine Konuşmalar*'ı yayımladığım sırada Mareşal Fayolle'den bir mektup almıştım. Bu kusursuz ve alçak gönüllü kumandan şunları yazıyordu:

"Karaktere, aklıselime, bilgiye, özellikle çok bilgiye, -çünkü bilgi uzun bir çalışmadan doğar- sahip olan insan kumanda edebilir. Son savaş sırasında kumandanların çoğunun eskiden harp okulunda öğretmenlik yapmış olmaları dikkate değer bir durumdur. Foch, Petain, ben ve diğerleri... Bu, yani öğretmenlerin büyük ordu kumandanları olmaları ilk kez görülen bir şeydir. Bu başarının sebebi, harp okulumuzdaki eğitimin gerçekçi niteliğinden ileri gelmektedir. Bu eğitimde her şey tarihe ve askerî düzene dayanıyor; öğretilen şeyler kışın yazılı çalışmalarda, yazın da arazi üzerinde incelemelerle durmaksızın hazır zamana uygulanıyor... Yıllarca, çok çeşitli savaş problemlerine çözüm bulabilmiş bir insanın savaş sırasında şaşırmayacağına emin olabilirsiniz. Problemin çözümü, hazır bir şekilde kumandanın zihninden çıkıverir ama bir şartla. Düşünceli insanlar, eğitimi aklın doğrultusunda bulundursunlar ve savaş sırasında göz önünde bulundurulması gereken maddi, fikrî ve manevi çok çeşitli kuvvetlerden her birine ait hisseyi hesaba katmış olsunlar... Bunlardan bir kısmını çok önemseyerek diğer kısmını hafife almaktan çekinmek gerekir. Çünkü bunların hepsi aynı şekilde gereklidir."

Başkanın zekâsı basit olmalıdır. Faaliyet, fazla karışık fikirler ve planlarla uzlaşamaz. Endüstri alanında aşırı örgütlenme, örgütlenme yokluğu kadar pahalı bir kusur olarak görülür. Böyle olunca motorun bütün gücü, onu çalışan kısımlara götüren bölümler tarafından harcanır. (Bir kişinin yönettiği küçük işletmelerde çıkarılan işin, maliyet fiyatı ve kalitesi yönüyle büyük tröstlerde çıkarılan işe rekabet edebilmesi bundan dolayıdır.)

Bir başkanın deneme yoluyla kazandığı ve hareket ile sağlamlaştırdığı çok basit bazı fikirleri olmalıdır. O, belirli bir işi başarmak üzere gerekli olan açık bilgileri, işte böyle sabit çerçeve içine yerleştirecektir.

Başkanın zekâsı, her şeye açık olmalıdır. Başkalarının akıllarından yararlanmayı bilmelidir. Richelieu, "Bir devleti iyi idare etmek için çok dinlemeli, az konuşmalı." derdi. Fakat herkesi dinlemek gerekmez. Ancak bilgisi güvenilir ve aldığı haberler doğru olan birkaç kişiyi dinlemek yeterlidir. Gerektiğinde susmak da iyidir. Fakat gevezeleri susturmak daha az faydalı değildir.

Başkanın zekâsı hızlı olmalıdır. Zaman, her faaliyet için temel unsurdur. Birçok hâlde tamamlanmamış bir proje, zamanında uygulanmak şartıyla kusursuz ancak sonradan uygulanabilecek bir projeye tercih edilir. Bazen zaman unsuru o kadar önemlidir ki bir sorunun çözümü için başlıca unsur olarak ele almak gerekebilir. Bir hava bakanı, "Personelimi, bütçedeki tahsisatı ve meclisteki tartışmaların güçlüğünü de hesaba katarak beş bin uçağı nasıl ve ne kadar zamanda yapabilirim?" diye değil, "Bahara kadar bana beş bin uçak gerekli olduğuna göre, meclisten ne kadar kredi ve personelden ne kadar gayret istemeliyim?" diyerek düşünmeli ve hareket etmelidir. Savaş endüstrilerinde olduğu gibi, moda sanayisinde, bir gazetenin başında olduğu kadar, bir bankanın idaresinde de yavaşlık ölümdür. Bir başkan hızlı düşünür ve etrafına hızlı hareket eden yardımcılar toplar.

Nihayet, başkanın zekâsı gelenek ve görenekleri de hesaba katar. Bir şeyin mevcut olması bile, onun gözünde çok önemlidir. Geleceği kurmak için kullanılması gereken unsurlardan bazılarını geçmişten alır. Bunları işler ve değiştirir, fakat büsbütün bir tarafa atmaz. Kipling güzel bir masalında, eski iş kanunlarını hor görmüş olan köprü yapıcılarının, nehir tanrıları tarafından nasıl cezalandırıldıklarını anlatmıştı. Biz

yirminci yüzyıl insanları, kâinatı kendimize boyun eğdirmek için mükemmel bir şekilde donatılmış olmamıza rağmen kâinat da bize müthiş karşılıklar veriyor ve bu yüzden hareketlerimizin sonuçlarını önceden belirlemek her zaman için kolay olmuyor. Akıllı bir başkan, şunu aklından çıkarmaz; sihirbaz çırağı okuyup üfleyerek hareket ettirdiği sihirli süpürgeyi durdurmakta çok güçlük çekti.

Kumanda Etme Sanatı

Başkan, ister bakan ister subay, mühendis veya müdür olsun, yönettiği insanlarla üç yoldan ilişki kurar; verdiği emirlerle, aldığı raporlarla ve yaptığı denetimlerle.

Bir emrin başlıca niteliği, açık olmasıdır. Düşünce belirsiz kalabilir, bir tasarıda her zaman biraz da düş payı vardır, fakat bir emir daima net ve kesin olmalıdır. Bütün emirlerde yanlış anlaşılma ihtimali vardır, açıkça söylenmeyen bir emir ise hiçbir zaman doğru anlaşılmaz. Bonapart şöyle demişti:

"İnsanın ancak kendi yaptığı iş iyi olur."

Bu söz, abartılı olmakla beraber ihtiyatlı bir başkan, kimsenin bir şey anlamadığını ve herkesin her şeyi unuttuğunu kabul eder. Şu hâlde emir vermek tek başına yeterli değildir, emri verirken onun etkisini önleyebilecek her şeyi de hesaba katmak gerekir. İnsanların budalalığına ve talihin aksiliğine sınır yoktur. Beklenmedik şeylerle her zaman karşılaşılabilir. Talihin hamlelerini karşılamaya çalışan ve tasarısının zayıf noktalarını anlaşılmama ihtimaline karşı önceden düzenleyen

bir başkan, istediğini yapmak için başkalarına oranla başarıya ulaşma olasılığını artırmış olur.

Başkan, güvenilirliğini uzun denemeler sonunda anladığı bir yardımcılar grubunu etrafında toplayabildiği zaman, bu önlemlere gerek kalmaz. Her eski politikacının kendine özel bir kabinesi, her büyük kumandanın kişisel genelkurmayı vardır. Başkanın emri altındakiler, onun huylarını ve meraklarını bilirler, ona nasıl hizmet edileceğini bilirler; emirlerini ağzından çıkmadan anlayıp doğru olarak yapılmasını sağlarlar. Ne de olsa yeryüzünde kendisine güvenilecek birkaç kişi olsun vardır. Amerika cumhurbaşkanı Wilson'ın insanlığa güvendiği, fakat bütün insanlara karşı da güvensizlik duyduğu söylenmekteydi. Gerçek başkan ise insanlığa karşı sakınır ama birkaç insana güvenir.

Bu güvenilir kişileri nasıl seçmeli? Başkanın rollerinden biri, aralarından personelini seçebileceği insanları iyice tanımasıdır. Mareşal Petain, Fransız ordularının kumandasını eline aldığı zaman, kendisine kuvvet kazandıran sebeplerden birisi de daha önce harp okulunda profesör olarak çalışmış olması ve birkaç genç subay kuşağının elinden geçmiş bulunmasıydı. Gambetta, valileri tanımak için bütün ülkeyi dolaşırdı. Bir ülkeyi idare etme şerefini kazanmış insan, en iyi elemanları bulup meydana çıkarmaya ve onları iş başına geçirmeye gayret etmelidir.

Ve yalnız elinde bulunan elemanları iyi kullanmakla kalmayıp görevi ve çıkarı açısından yenilerini de yetiştirmelidir. Yabancı ülkelerdeki birçok parti ve özellikle İngiltere'deki Muhafazakâr Parti bu şekilde hareket eder. Bu parti günün birinde devlet adamı olabilecek kabiliyetli gençleri büyük üniversitelerde arar bulur. Onları yetiştirmek için bir kolej vardır. Eğer bu gençler gerçekten kabiliyetli görünüyorlarsa onlar için milletvekilliği arar. Milletvekili olduklarında başbakan içlerinden en iyilerini parlamento sekreteri ve sonra da müsteşarlık gibi

görevlere alarak politikada az çok tecrübe sahibi olmalarını sağlar. Bir yönetici sınıf hazırlamak, parti başkanının görevidir. Bir endüstri başkanının da görevi budur ve aralarında bazıları bunu anlamışlardır. Le Creusot'da çok iyi idare edilen meslek okulları vardır ki tarafsız bir süzme sayesinde, her gencin kendine layık en yüksek mevkiye çıkabilmesine imkân sağlar.

Bir çalışma grubunu meydana getiren kişiler arasında tam bir anlaşma sağlamak çoğu zaman güçtür. Başkan, her dairenin kendine özel bir zihniyet oluşturmasına göz yummamalı, razı olmamalıdır. Emri altındaki servislerin birbirleriyle çatışma hâlinde yaşamayı, bir gayret eseri saymalarına izin vermemelidir. Örneğin demiryollarının ulaşım ve işletme servislerinde olduğu, genelkurmayın birinci ve ikinci şubelerinde olduğu gibi... Başkanın etrafına şunu öğretmesi lazımdır ki bir ülke, bir fabrika, bir ordu, canlı bir vücut gibidir ve bir organın, diğer bir organ ile mücadele hâlinde olması, intihar etmek demektir.

Başkanlarını seven ve iyi hizmet eden yardımcıların birbirini kıskandıkları ve onun alakasını aralarında paylaşamadıkları görülür. "Patron" vücudun kuvvetini tehlikeye düşüren bu hâli sezmeli ve personeli yatıştırmalıdır. Tecrübeli bir şoförün, motorun sesine dikkat ederek silindirlerden birinin iyi çalışmadığını anlaması gibi, yaradılıştan başkan olan birinin de maiyetinin verimli çalışmadığını anlayarak bunun sebebini araması ve bulması gerekir. Bu sebep bazen çok önemsizdir, aslında tik olan, fakat hakaret gibi kabul edilen bir omuz silkme gibi. Lyautey, bunları içgüdüsüyle seziverirdi. "Filanca yolunda yürümüyor." der ve başkaldırana hem tatlılıkla hem de kuvvetle dizginlerini hissettirirdi.

Başkan, maiyetinin ve yardımcılarının zihniyetinden ve verdiği emirlerin etkisinden, kendine verilen raporlar ve açıklamalar sayesinde haberdar olur.

Bu açıklamalara her zaman tam bir güven duymamalıdır. Yaşlı bir fabrikatör tanıdım ki "Verilen bütün bilgiler yanlıştır." derdi. Bunda pek de haksız sayılmaz. Hemen hepsi de mübalağalı, şekli değiştirilmiş ya da bazı kısımları çıkartılmış olarak gelir. Gerçekler konusunda yanılmamanın tek çaresi, zaman zaman bunları bizzat gidip görmektir. Bu gibi ziyaretlerin sadece korkusu bile mükemmel tesir yapar. Raporlar birdenbire doğrulaşır. General Petain 1915'te, cephenin saldırı yapılması gereken kısmında bölük kumandanlığı yapıyordu. Haftalardan beri gelen raporlar, ellişer metrelik küçük ilerlemeler ve tabiatıyla, oldukça önemli kayıplar haber vermekteyken General bu haberlere inanmamak tedbirini göstererek ön hatlara gider ve belli bir tarihteki cephe çizgisi ile bugünkü çizgiyi bir ölçme zinciriyle ölçer. Hemen anlar ki raporlar, ordu kumandanlığına hoş görünmek için yanlış yazılmış ve söz konusu olan ilerlemeler de hemen hemen tamamıyla hayal. Başkanlara sunulan istatistikler, çoğunlukla hoşa gidecek bir sonuç göstermek için abartılmış ya da hazırlayanların görüşünü haklı çıkaracak şekilde düzenlenmiştir.

Her şeyi kolay kolay beğenmeyen titiz bir başkan sevilebilir, hatta zayıf ruhlu ilgisiz bir başkandan daha fazla sevilir. Sert hareketlerinin hoş görülmesi için tek çare, çoğunluğun güvenini kazanmış olanları yanında bulundurmasıdır. Her insan, kendi kişiliği ve düşüncesi söz konusu edilmedikçe eleştirmenlere kolaylıkla katlanabilir. Düşündüğünü hemen ve inanarak söylemek, doğru bir yoldur. Sert, fakat çabuk bir paylama, düşmanlık ve dargınlıkla uzayıp giden bir hoşnutsuzluk kadar kötü tesir bırakmaz. Personel bilmelidir ki verilen bir emri yapmadıklarında feda edileceklerdir. Fakat bir emrin yerine getirilmesi onları felakete sürükleyecek olursa başkanın kendilerini koruyacağını bilmelidirler. Başkan sıfatına layık olan bir insan, hareketlerinin sorumluluğunu üzerine almaya daima hazırdır.

Nasıl ki bir kral, kendisini, başka devletlerin açgözlülüğüne karşı, halkının doğal koruyucusu olarak kabul ediyorsa her büyük başkan da emri altındaki işçi, asker gibi uygulayıcıların, doğruluk ve saygı ile muamele etmelerini sağlamalıdır. En güç rol de budur. Çünkü burada başkanın iki görevi vardır. Hem emri altındakilerin otoritesini zayıf düşürmemeli, hem de otoritenin kötüye kullanılmasına izin vermemelidir. Doğaldır ki bu konuda kesin bir hüküm ileri sürülemez. Her şeyde olduğu gibi burada da insan, gergin ip üzerinde yürürken kendini dengede tutabilmek için elindeki sırığı bir sağa bir sola oynatan cambaza benzer. 1917 yılındaki serkeşlikleri, sertlik, doğruluk, büyüklük ve sevgi ile yatıştırmış olan Petain bu dengenin güzel bir örneğini göstermiştir.

Başkanın bir görevi de hoşnutsuzlukları mümkün olduğu kadar önceden tahmin etmek ve daha kendisine şikâyet edilmeden haksızlıklara çare aramaktır. Bunda başarılı olabilmesi için emri altındakilerle devamlı ilişki hâlinde olması gerekir. Bu yolda kendi canından fedakârlık etmelidir. General siperlere kadar gitmeli, patron fabrikaya işçileriyle beraber girmelidir ki idare ettiği insanları yakından tanısın. Başkanın hayal gücünün geniş olması ve çalışanların hayatlarını göz önüne getirerek onların giderilmesi mümkün olan sıkıntı ve acılarını hafifletmesi gerekir. Başkaları tarafından sevilmenin sırrı, sevmek ve işini herkesten daha iyi bilmektir. İnsanlar kumanda edilmeye katlanırlar, hatta bunu isterler bile; yeter ki iyi kumanda edilsinler.

Hükûmeti İdare Etme Sanatı

Hükûmeti yönetmek ve kumanda etmek, barış zamanında birbirinden apayrı iki sanattır. Kumanda etmek, bir disiplin altında başkana itaat eden bir insan grubunu belirli bir hedefe göndermektir. Bir ordu kumandanı (ender rastlanan isyanlar hariç) bilir ki emri altındaki fertlerden itaat görecektir. Diğer taraftan herhangi bir ülkenin korunması veya fethi olan amacı da açık bir şekilde bilir. Büyük bir patron, belirli bir fiyatla ve belli bir ölçüde mal üretecektir ve eğer bunu başaramazsa kendisinin sefalete düşeceğini ve işçilerinin de işsiz kalacağını bilir. Bazı sosyal dengesizlikler ve delilik dönemleri dışında, kanunlara saygı göstermek şartıyla işinin başındadır. Diktatör de bir ordu kumandanı gibidir, idare etmekten çok kumanda eder.

Fakat özgür bir devletin hükûmet başkanı, bir insan grubunun hareketlerini, sisler içinde kaybolmuş ve yeri devamlı değişen hedeflere doğru çevirmelidir. Hiçbir şey, bu insanları ona boyun eğmeye zorlayamaz, belki anarşi korkusu hariç, fakat o da rahat dönemlerde etkisini kaybeder. Hiçbir hareketi yoktur ki muhalefetin eleştirisine uğramasın ve bu muhalifler eleştirdikleri insanın yerine geçmek istedikleri için, o ölçüde

merhametsizdirler. Emri altında bulunanlar, ordudaki gibi, saygılı yardımcılar olmayıp kendisine eşit durumda ve belki de onun yerine geçmeyi bekleyen insanlardır. Demokrasi rejiminde, başbakanlık mesleği, tarafsız birisi tarafından dünyanın en güç işi olarak görülür. Bazı sert eleştirileri okuduğu zaman insanın kendi kendine Figaro gibi "Bir devlet adamından beklenen erdemleri düşününce acaba bu gazetecilerin kaç tanesi bakan olmaya layıktır?" diye soracağı gelir.

İşçilerimizin idaresini bıraktığımız insanda ne gibi erdemlerin bulunmasını istemeliyiz? Her şeyden önce mümkün olan şeyler hakkında hissiselim sahibi olmasını istemeliyiz. Eğer ülkenin ve zamanın getirdiklerine göre, uygulanması söz konusu olmayacaksa politika alanında büyük ve soylu projeler hazırlamak faydasızdır. Özgür bir ülkenin hareketleri her an bir kuvvetler paralelinin meydana getirmesi sonucudur, büyük devlet adamı odur ki bu kuvvetleri doğru olarak değerlendirir ve büyük hatalara düşmeden şöyle düşünür: "Şu noktaya kadar gidebilirim, daha ilerisine değil." Böyle bir devlet adamı ülkeyi bir sınıf adına idare etmez ve böyle yapıldığı zaman da feda edilen grupların sakınılması mümkün olmayan tepkilerine karşı uyanık olur. Aklı başında ve tedbirli bir doktor, hastasındaki geçici bir rahatsızlığı önlemek için, onda karaciğer hastalığı yapacak ilaçlar önermez. Aklı başında bir politikacı da ne burjuvaziyi kızdırarak işçileri yatıştırır ne de işçilerin zararına burjuvaziyi destekler. Ulusu, bütün organları birbirine bağlı büyük, canlı bir vücut olarak düşünür. Her gün kamuoyunun ateşini ölçer ve eğer ateş yükseliyorsa ülkeyi dinlendirir.

Fakat kamuoyunu hesaba katmakla beraber, sağlam bir iradesi olan ve ustalıkla iş gören bir başkan, kamuoyunun fikrini kolaylıkla değiştirebileceğini de bilir. Bir devlet adamı, kitlelerin kayıtsızlığının gücünü ölçmüş olmalıdır. Bu kitlenin zaman zaman şiddet nöbetleri vardır.

Eğer hükûmet, bunları düzeltemezse, özgürlüklerini ellerinden alırsa ya da duygusal yaşamlarını, aile yaşamlarını ciddi şekilde bozarsa, çok sert ve haklı olarak bunu kabul etmezler. Fakat nereye gittiğini bilen, daima ulusal çıkarları düşündüğünü açıkça gösteren ve kendilerine güven aşılayan bir adam tarafından sevk edilmeye de razı olurlar.

Mümkünü anlamaya kabiliyetli olmak, yalnızca bazı işlerin imkânsızlığını önceden bilmek demek değildir. Aynı zamanda cesur bir adamın görünüşte çok güç gibi görünen bazı işlerin gerçekte mümkün olduğunu bilmesidir. Büyük bir devlet adamı, "Bu insanlar gevşek tabiatlı, kurumları onları felce uğratıyor." diye düşünmez. "Bu millet uyukluyor onları uyandıracağım. Kurumlar insanların yaptıkları şeylerdir, gerektiğinde onları değiştireceğim." der.

Fakat önemli olan nokta, istenilen şeyi söylemek değil, onu yapmaktır. Bazı politikacılar, zamanlarının büyük kısmını projeler yapmak ve fikirlerini açıklamakla geçirirler. "Bünye üzerinde yapılacak reformlardan söz ederler, kusursuz toplum sistemleri ve devamlı barış planları üzerinde düşünürler. Düşünme sanatı üzerinde konuşurken söylediğimiz gibi, proje hiçbir zaman fiil demek değildir. "Merkez kahvesinde gevezelik edilir, fakat hükûmet idare edilmez."

Gerçek devlet adamı, gerektiğinde halkla yaptığı konuşmalarda doktrinlere nazikçe selam vermesini bilmeli, ibadette alışılmış olan sözleri söyleyerek mabedin bekçilerini yatıştırmasını bilmelidir. Hâlbuki onu asıl ilgilendiren ise ülkenin gerçek ihtiyaçlarını belirlemektir. Örneğin "İçinde bulunduğumuz 1939 yılında ülkenin öncelikle barışı koruması, hava savunmasını sağlaması, kuvvetli bir hava donanmasına sahip olması, üretimini arttırması ve maliyesini düzeltmesi gerekmektedir." der. Bu sınırlı ve belirli hedeflere, en kısa yoldan gider. Bu yolu kapalı gördüğünde başka bir yoldan

dolaşmaya razı olur. Kendini beğenmişlik, aklına güvenme, sistemcilik fikri, politikada korkunç engellerdir. Ülkeyi, bir meslek veya bazı prensipler uğruna feda etmeye hazır parti başkanları bulunur. Gerçek bir başkana gelince ise o, "Ülke batacağına prensipler batsın!" der.

Eseri mükemmel olmayacak mı? Haksızlıklar devam mı edecek? O bunların farkındadır. Karışık ve çok yönlü olan her faaliyet tamamlanmamıştır, kusurludur. George Bernanos'un *Bir Taşra Papazının Güncesi* adlı güzel kitabında yaşlı bir papaz, genç meslektaşlarına bir azizin bile, ruhani işleriyle ilgilenmekte olduğu cemaatin tamamını düzeltemeyeceğini anlatır. Bu ihtiyar adam, düşüncelerini canlı bir örnekle açıklamak için köy kilisesinin bir manastır avlusu kadar temiz olmasını isteyen Belçikalı rahibenin öyküsünü anlatır.

> "İhtiyar kadıncağız ne kadar çalışırdı! Her şeyi parlatır, cilalar, ovardı... Ve alışıldığı üzere her sabah sıralar üzerinde yeni bir toz tabakası, koro makamındaki halıda taze küfler ve her tarafta yeni evlenen birine çeyiz olacak kadar örümcek ağı bulurdu..."

Kadıncağız cesaretini kaybetmez, süpürür, sulardı. Bu sefer sütunlar boyunca yosunlar yükselmeye başlamıştı. Kiliseyi kirleten pazarlar, bayramlar, sonunda kadıncağızın ölümüne sebep oldu. İhtiyar rahip, öyküsünü şu sözlerle sona erdirir:

> "Bir bakıma bu, din uğruna nefsini feda etmektir ve bunun aksi iddia edilemez. Onun kusuru, şüphesiz, kirlilikle mücadele etmesinde değil, sanki mümkünmüş gibi, kirliliği ortadan kaldırmaya çabalamasındaydı... Bir yer, ister istemez kirlidir ve kirlenir."

Bir kıta, buna oranla daha da kirlidir. Özellikle Avrupa gibi bir kıta yüzyıllardan beri küflerin ve karıncaların, kin ve garaz-

ların istilasına uğramış bulunuyor. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson da Belçikalı rahibeye benziyordu. Bu tozlu ve harap gezegenden bir Hukukçular Federasyonu çıkarmak iddiasındaydı. Bu kuşkusuz, akla yakın bir düşünceydi, böyle olmakla beraber yine de başarılması mümkün olmayan bir düşünce. Bugün de her şeyi yoluna koyarak her şeyi önceden tahmin etmenin ve Avrupa'yı son defa, kati olarak temizlemenin mümkün olmayışı gibi. Büyük bir devlet adamı iyi bir ev kadını gibi, temizliğin her sabah tekrarlandığını bilir. Zor bir iş olunca buna katlanır ve bilir ki bunu yapar yapmaz bir başkası başlayacaktır. Bir uzlaşma mümkün ise eksik ve geçici de olsa kabul eder. Çünkü bilir ki insanla ilgili olan bütün işler eksik ve geçicidir. Böyle kısa sürelerle barışı sağlar. On sene, yirmi sene.... Böylelikle bizim kuşağın görevi tamamlanmış olur. Gelecek kuşağın da bu şekilde günü gününe yaşaması gerekecektir.

Başkanın Hakları ve Görevleri

Kumanda etmeye layık olduğunu ispatlayan bir başkanın hakkı, kendine itaat edilmesini beklemektir. Kendi seçtiği başkanlara itaat etmeyen cemiyetler, iş yapmaya kabiliyetsiz olduklarından, yok olmaya mahkûmdurlar. Bir insan grubu kuşkusuz, bir hiyerarşiyi bir diğerine tercih edebilir. Örneğin savaş zamanında askerî hiyerarşiyi, sivil hiyerarşi yerine oturtabilir. Fakat bir sistem seçildikten sonra ona sadık kalınmalıdır. Fabrikada disiplinsizlik, o fabrikanın mahvolmasına, ordulardaki disiplinsizlik ise ordunun yenilmesine sebep olur.

İki hiyerarşinin anlaşmazlığa düştüğü durumlarda ise toplum kötüye gider. İşçilerin, işverenin disipliniyle işçi sendikasının disiplini arasında kalması iyi bir şey değildir. İşveren ile sendikanın iktidar sahaları açık bir şekilde belirli sınırlara ayrılmalı ve her iktidara, kendi sahasında tam yetki verilmelidir. Bunun mümkün olacağı, İngiltere ve İskandinav ülkelerinden alınan örneklerle ispat edilebilir.

Başkanın bir hakkı da devam etme hakkıdır. Bulunduğu mevkide yeterli bir zaman duramazsa büyük sonuçlara nasıl

ulaşabilir? Bir adamı idarenin düzeltilmesi ya da uçak yapımıyla ilgili işlerin başına getirmek söz konusu olduğunda elbette onun hakkında her türlü bilgiyi toplamak ve seçilen adamın iş için en uygun olduğuna güvenmek gerekir. Fakat bir kez seçim yapıldı mı, ona, işinde tecrübe kazanacak zaman verilmelidir. Denemeler, bu seçimin yanıldığını ve seçilen adamın o mevkiye uygun olmadığını açıkça göstermedikçe onu olduğu yerde rahat bırakmak gerekir. Zamanla sayısız bağlantılar kurulur ve otorite kolaylaşır. Lyautey'e, Fas'ta kazandığı başarının sırrı sorulduğunda "On üç yıl yerimde kaldım." cevabı alınırdı.

Fakat disiplin ve süreklilik ile eleştirme hakkının uygulanışını nasıl anlamalı? İktidarı hiçbir şey ile sınırlandırılmayan başkan, kısa zamanda bir müstebit veya bir çılgın olmaz mı? Aldous Huxley, vaktiyle "kayzerler oyunu" diye bir oyun icat etmişti. Dostlarından her biri için kendi kendisine sorardı: "Eğer yarın filancaya tam yetki tanınsa kayzerlerden hangisine benzerdi?" Bu denemeden pek az karakter sağlam çıkardı... Şüphesiz eleştirmek gereklidir. Fakat ne ölçüde ve hangi hudutlar dâhilinde uygulanabilir ve uygulanmalıdır?

Bir orduda genel olarak hızlı yapılması gereken harekette, itaatin mutlak olması şarttır. Burada eleştiri ancak yukarıdan gelebilir. Bunun aksine, özgür ülkelerde normal şartlarda herkesin eleştiri hakkı vardır. Fakat bu eleştirinin de deneyimin insanlara öğrettiği bazı kurallara göre yapılması gerekir. Eger ulusun açıkça beliren iradesi bunu gerektiriyorsa da başkanın zaman zaman değiştirilmesi doğru olmakla birlikte, sık sık iftiraya uğraması ve sık sık değiştirilmesi de yanlıştır. Hele herkesin onu kendi isteklerine boyun eğdirmesine hiçbir zaman izin verilmez. İnsanlar için büyük servet olan gerçek özgürlüğü kurabilmek için yalnız özgür kurumlar yetmez. Aynı zamanda ahlaki bir terbiye de gereklidir.

Her birimiz, meşru başkana saygı duymayı ve muhalefetin varlığına katlanmayı, rakibin delillerini dinlemeyi ve özellikle ülkenin çıkarlarını, parti tutkularının, hırslarının ve şahsi çıkarların üstünde tutmayı öğrendiğimiz ölçüde, özgür bir ulus olmaya hak kazanırız.

Özgürlük, insanın doğal ve kendinden ayrılmaz bir hakkı değildir; bu istenmeye değer, fakat elde edilmesi zor ve her gün yeniden elde edilmesi gereken bir şeydir.

Böyle bir ahlaki terbiye, kumanda edecekler için çok gereklidir. Başkanın herhangi bir kontrol dışında ve üstünde, tam bir görev duygusuna sahip olması şarttır. Başkanlar, bulundukları mevkiye layık olmaya gayret etmekle ancak yerlerinde kalabilirler. Bir grubun veya bir işin başına geçmiş olan bir insan, yalnız kendi çıkarlarına hizmet ederse ona başkan denemez. Bir kumandayı kabul eden insan, sorumluluklarından çok, zevk ve sefasını düşünüyorsa o bir başkan değildir. Başkalarını idare etmekle yükümlü olan insan, kendini hiddete, garaza yahut aksine hoşgörüye ve yakınlarını kayırmaya kaptırırsa o da başkan olamaz. Yönetici sınıfın görevi yönetmek yani onura ve çalışmaya giden yolu göstermektir. Kumanda etmek bir ayrıcalık değil, bir onur, bir yüktür.

Yaşlanma Sanatı

Yaşlanma Sanatı

Yaşlı olmayı pek az insan bilir.
LA ROHEFOUCAULD

Gününü meyveli bir şekilde kullanmayı bilen insan için asıl mutluluk akşam gelir.
CORNEILLE

Yaşlanmak garip bir şeydir, o kadar gariptir ki bir gün gelip başkaları gibi yaşlanacağımıza inanmakta zorluk çekeriz. Proust, *Yakalanan Zaman* adlı kitabında otuz kırk yıl önce ilk gençlik yıllarında tanıdığımız bir grup kadın ve erkekle birdenbire karşılaştığımızda duyduğumuz şaşkınlığı gayet güzel anlatır:

"İlk anda ev sahibini ve davetlileri tanımakta neden tereddüt ettiğimi anlayamadım; bilmem neden, her biri, kendilerini tamamıyla değiştirecek şekilde pudralamışlardı. Prensin kendisi bile, misafirlerini uymaya zorladığı âdetlere boyun eğmiş görünüyordu. Beyaz bir sakal takmıştı ve ayaklarına kurşun bağlanmış gibi, adımlarını yerde sürüklüyordu. Bıyıkları masaldaki kış ormanından kalmış gibi bembeyazdı. Bu bıyıklar, ağzının serbestçe hareketini engelliyor gibiydi. Öyle ki bu değişik kıyafetle istediği etkiyi yaptıktan sonra bunları hemen çıkartıp rahat etmek isteyecekti."

Sonra gençlik yıllarındaki dostlarından birini bulunca Marcel Proust şunları ekler:

"O, hayatın eşiğinde tanıdığım bir arkadaştı. Kendisini o zamandan beri yaşamamış sanarak farkına varmadan kendime hangi yaşı veriyorsam onu da o yaşta bir delikanlı sanıyordum. Şimdi duydum ki tam yaşını gösteriyormuş. Yüzünde yaşlılığın belirtileri olan izleri görmek beni çok şaşırttı. Anladım ki gerçekten yaşlanmıştı ve hayat, uzun zaman dayanan delikanlıları bile yaşlandırıyordu."

Evet, gerçekten öyle; kendi yüzümüzde ve kalbimizde olan şeyleri, yaşıtımız olan erkek ve kadınlar üzerinde zamanın bıraktığı tesirleri ölçmek suretiyle anlayabiliyoruz, "bir aynadan akseder gibi". Her zaman beraber olduğumuz gözlerimiz için, kendimiz hep delikanlı kalıyoruz. Gençliğin utangaçlıklarını ve ümitlerini içimizde saklıyoruz. Gençlerin, kuşaklar arasında bize verdikleri sırayı tasavvur edemiyoruz. Bazen duyduğumuz bir söz bizi şaşırtıyor. Aynı yaşta ve hemen hemen arkadaş saydığımız bir genç yazar bize, "muhterem üstat" diyor. Bazen tecrübe daha da acı oluyor. Genç bir kızdan söz edilirken "Deli midir, nedir? Yaşlı biriyle evlenmiş! Düşünün elli beş yaşlarında ve saçları bembeyaz bir adam!" diye konuşulduğunu duyarız. Ve kendi hesabımıza düşünürüz; biz de elli beş yaşındayızdır, ak bir saçımız, fakat yaşlanmayı istemeyen bir de kalbimiz vardır.

Gölge Çizgisi

Yaşlılık ne zaman başlar? Uzun zaman kendimizi yaşlı olarak görmeyiz. Fikir zinde kalır, kuvvetimizi yine eskisi gibi sanırız. Bazı denemeler de yaparız.

"Gençliğim boyunca tırmandığım şu yamacı şimdi de o hızla çıkabilir miyim? Evet, tepeye vardığım zaman sık nefes alıyorum ama eskisinden daha fazla zaman harcamadım. Hem zaten gençliğimde de nefesim biraz kesilmez miydi?"

Gençlikten yaşlılığa geçiş o kadar yavaş oluyor ki insan kendisi bile bunu fark edemiyor. Sonbahar yazın yerine geçerken, sonra da kış sonbaharın yerini alırken, değişmeler derece derece olduğundan günlük gözlemlerle bunu kavrayamıyoruz. Fakat Macbeth'i kuşatan ordu gibi, sonbahar da belli belirsiz sarı lekeler taşıyan yaprakların arkasına gizlenmiş, ilerlemektedir. Sonra bir kasım sabahı, sert bir rüzgâr bu altın maskeyi koparınca arkasında kışın cılız iskeleti ortaya çıkıverir. Henüz taptaze sandığımız yapraklar, aslında ölmüşlerdi, dallara ince bir lifle takılı duruyorlardı. Fırtına, yalnızca derdi ortaya çıkardı, fakat derde sebep olan fırtına değildir.

Hastalıklar da insanlık ormanının içinden geçen fırtınalardır. Filanca adam, filanca kadın, yaşlarına rağmen bize genç görünürler. Birisi için "Hayret edilecek bir şey!" öteki için "Fevkalade bir kadın!" deriz. Yorulmadan çalışmalarına, fikren zindeliklerine, sözlerindeki gençlik ifadelerine hayran oluruz. Fakat bir gencin bir baş ağrısı yahut bir nezle ile ödeyerek kurtulacağı tedbirsiz bir hareketin sonunda, yaşlı insanların ya bir damar çatlamasından yahut da zatürreden ölüp gittiklerini görürüz. Birkaç gün içinde bir yüz solar, bir sırt kamburlaşır, bir bakış bütün parlaklığını yitirir. Bir anda bizi yaşlıların arasına dâhil eder. Bunun sebebi şudur ki uzun zamandır hissetmeden ve bilmeden yaşlanıyorduk.

İnsanlar için, sohbaharın başladığı gün hangi tarihtedir? Conrad* kırkından sonra şöyle diyor:

> "Her insan, yolu üzerinde bir gölge çizgisi görür, onu titreyerek aşar ve gençliğin sihirli bölgelerinin artık geride kaldığını görür."

Her ne kadar bugün, bu çizginin daha çok elli yaşlarına doğru geçildiğini kabul etsek de böyle bir geciktirme ile onun varlığını inkâr etmiş olmayız. Bu çizginin üstünden geçenler, ne kadar çevik ve sağlam da olsalar Conrad'ın tasvir etmiş olduğu hafif titremeyi duyarlar ve kısa bir umutsuzluk hâli yaşarlar.

Stendhal, "Elli yaşına giriyorum." diye pantolon kemerine yazarak (başka yazacak yer yok muymuş diye sorabilirsiniz) aynı gün, o zamana kadar sevmiş olduğu kadınların listesini özenle hazırlamıştı. Dünyada herhangi bir insandan daha fazla onlar billurlaştırmaya iktidarlı olmasına rağmen bütün bu kadınlar değerli olamamışlardı. Yirmi yaşındayken kendi müstakbel aşk hayatı için gerçeküstü karşılaşmalar ummuştu. Aşkı

* Conrad, bir İngiliz romancıdır ve alıntı 1917'de yayımlanmış *Gölge Çizgisi* adlı romanındandır.

gerçekten iyi anladığı ve duygulara önem verdiği için buna hakkı da vardı. Ancak sevmeyi umduğu kadınlar ancak ona kendi yazdığı romanlarında gelmişlerdi. Gölge çizgisini geçerken elde edememiş olduğu ve hiçbir zaman da elde edemeyeceği metresler için ağlıyordu. Bir yazar elli yaşına girdiğinde o zamana kadar ne yaptığını, ne söylediğini, bir kez daha düşünür. Yazması gerekli olanları daha yeni yeni anlamaya başlamıştır. Fakat önünde yazacak kaç senesi daha kalmıştır. Şimdiden kalbinin iyi çalışmadığını, akşamları gözlerinin okumadan dolayı yorulduğunu düşünür. Daha on yıl, on beş yıl var mıdır acaba? "Sanat uzun, ömür kısadır." fikrini önceleri de doğru fakat sıradan bir fikir olarak görürken şimdi bu fikir, nazarında birdenbire daha anlamlı olmaya başlar. Acaba onun da Proust gibi "kaybolmuş zamanı aramaya" zamanı olacak mıdır?

İhtiyarlık denen şey, beyaz saçlardan ve yüz buruşukluğundan çok, artık oyunun oynandığını ve bittiğini, sahneyi başka insanlara bırakma zamanının geldiğini hissettiren bir duygudur. Yaşlılığın asıl büyük derdi bedenin kuvvetten düşmesi değil, ruhun lakayıtlığa kapılmasıdır. Gölge çizgisi aşıldığında ortadan kalkan şey, iş yapma kudreti değil iş yapma arzusudur. Gençliğin o her şeyi araştırma arzusuyla karışık ateşi, bilmek ve anlamak ihtiyacı, yeni bir çevre keşfedildiği zaman duyulan kuvvetli ümit, o kayıtsız ve sınırsız sevme kabiliyeti, güzelliğin mutlaka iyiliğe ve zekâya bağlı olduğuna dair duyulan güven, muhakemenin kesinliğine kuvvetle inanma... Bütün bunların elli senelik tecrübe ve hayal kırıklıklarından sonra da baki kalabilmesi mümkün müdür?

Gölge çizgisinin ötesinde, ruhlar tekdüze ve ılımlı bir ışık bölgesine girerler, burada gözler artık arzunun güneşinde kamaşmaz olduğu için olayları ve insanları olduğu gibi görürler. Güzel kadınlardan birini sevmiş olan bir insan, bir daha onların kusursuzluğuna nasıl inansın? Geçen bütün hayat boyun-

ca, hiçbir ani değişikliğin insan yaradılışını yenemediğini ve ancak eski âdetlerin ve eski törelerin insanlığa çabuk kırılır bir medeniyet sığınağı kazandırdığını gören birisi, ilerlemeye nasıl inansın? Yaşlı adam, "Neye yarar?" diye düşünür. Ve bu onun için belki de en tehlikeli inançtır. Çünkü "Mücadele etmek neye yarar?" dedikten sonra bir gün, "Evden çıkmak neye yarar?" daha sonra "Yataktan çıkmak neye yarar?" diyecek ve sonra da ölümün kapılarını kendisine açan şu sözleri söyleyecektir: "Yaşamak neye yarar?"

Şimdiden anlıyoruz ki ihtiyarlamak sanatı, bazı ümitleri korumak, kaybetmemek sanatı olacaktır. Bunun mümkün olduğunu göstermeden önce ihtiyarlığı doğal hâliyle tanımlamamız gerekir.

İhtiyarlığın Doğal Hâli

Bölünerek iki yeni birey meydana getiren basit organizmalar dışında, bütün canlı yaratıkların, türlere göre değişen bir yaş civarında, ihtiyarlamaları zaruridir. Niçin su sineği ancak iki saatlik bir aşk yarışı yaşadığı hâlde, kaplumbağa ve papağan iki yüzyıl yaşayabiliyor? Nasıl olup da bir turna balığı, bir sazan üç yüz yıl yaşadığı hâlde, bir Mozart, bir Byron yalnız otuz yıl yaşıyorlar? Tanrı'nın sonsuz hikmetini kim kavrayabilir? İnsan hayatının ortalama uzunluğu yüz yıl öncesinde kırk yıl kadarken şimdi medeni ülkelerde altmış yıla yaklaşıyor. Böyle bir seri değişme sağlık kuruluşlarının ilerlemelerini etkisiz bırakan savaşlar ve depremler olmadığında gelecek yüzyılda yüz yıllık ömürlerin normal sayılacağı fikrini vermeye uygundur. Fakat bu gerçekleşse bile meselenin aslı değişmez.

İnsanlar doğaya yaklaştıkları ölçüde yaşlılara karşı zalimce davranışlarda bulunuyorlar. İhtiyar kurt, avına yetişip onu öldürebildiği sürece saygı görür. Fakat Kipling, ihtiyarlamış ve gittikçe kuvvetten düşen bir kurt tarafından savaşa götürülmeyi şerefsizlik olarak gören genç kurtların öfkesini

Ormanın Kitabı'nda anlatır. İhtiyar Akela, ceylanı kaçırdığında her şeyini yitirmiştir. Genç hayvanlardan biri gelip o yapayalnız kalmış, dişleri dökülmüş yaşlı kurdun işini bitiriverir. İlkel insanlar da bu konuda tıpkı hayvanlar gibidir. Bir Afrika gezgini, etrafındakilerden bıkmış ihtiyar bir şefin kendisine yalvararak "Bana biraz boya ver, saçlarımı boyayayım. Eğer onların kırlaştığını görürlerse beni öldürürler." dediğini anlatır. Güney denizlerinde yaşayan bazı kavimlerde aile, kendi yaşlılarını bir hindistan cevizi ağacının üstüne çıkarır, sonra da ağacı kuvvetlice sarsarlardı. Eğer babaları ağaca tutunabiliyorsa yaşamaya hakkı vardı. Eğer düşerse hüküm verilmiş ve karar uygulanmış olurdu.

Bu davranış tarzı vahşi ve acımasız gibi görünüyorsa da bizimkilerin de hindistan cevizi ağaçları yok değildir. Topluma hitaben konuşmalar, konferanslar, oyunlar öyle denemelerdir ki bunlardan sonra bir devlet adamı, bir yazar veya bir oyuncu hakkında "Artık işi bitmiş." denmesi yeterlidir. Çoğu defa bu söz bir idam hükmüdür. Çünkü o faal sahadan çekilme, ya yoksulluğu getirecektir ya da ümitsizlik hastalığına sebep olacaktır. Savaş generaller için, genç kadınlar eski çapkınlar için kaygan ve tehlikeli birer hindistan cevizi ağacıdır. Bakanlarının gençlikleri ve çevikliklerinden emin olmak için, onları alevli çemberler içinden atlatan bir devlet başkanı, hindistan cevizi ağacı politikasını uyguluyor demektir. Daha az ilkel kavimlerde ihtiyarlar öldürülmese de sert muamele görürler. Montaigne bu konuda korkunç hikâyeler anlatır. Çocuğunun tahtadan bir çanak oyduğunu gören ve bunu niçin yapıyorsun diye sorduğunda "Dedem kadar yaşlandığında senin yiyeceğini koymak için." cevabını alan babanın hikâyesi. Ya da ihtiyar babasını saçlarından tutup kapıya doğru sürüklerken babasının, "Artık dur! Ben de babamı buraya kadar sürüklemiştim." dediğini duyan oğulun hikâyesi gibi.

İlkelliğe yakın köylü hayatında kuşaklar arası ilişkileri düzenleyen şey, çoğunlukla kuvvettir. Şehir hayatında ise toplumun yaşını hesaba katmak gerekir. Devrim dönemlerinde, seri değişmelerin olduğu dönemlerde gençliğin zaferi kesindir, çünkü gençler yeni durumlara daha kolay uyum sağlarlar. Onların refleksleri daha hızlıdır. Fransız İhtilali sırasında, ihtiyar kuşak henüz ordu savaşı düşüncesindeyken gençlik, kitle savaşını anlamış bulunuyordu. Dün otomobilleri kullanan gençlik iken bugün uçakları idare eden yine odur. Büyük kriz zamanlarında, uygarlığın normal yaşamına özgü durumları, yaş ve para iktidarı kalmadığından, biricik kuvveti gençlik meydana getirir. Kendisine basit hedefler gösteren, büyük ve saf ümitlerin sözünü veren peygamberlere destek olur.

Bunun aksine, yaşlı ve zengin toplumlar, ihtiyarların sözünün geçtiği hâllere eğilim gösterirler. Meclislerde ve genelkurmaylarda ihtiyarların sözü geçer. Çünkü uzun zamandan beri değişmemiş bir dünyada tecrübe büyük önem taşır. İngiltere gibi, geçmişine büyük önem veren ve örf ile idare edilen bir ülkede uzun ömür, bir erdem sayılır. Eski Çin'de ihtiyarlar büyük bir şefkatle sevilirdi. Çinliler, "Saçları ağarmış bir adamın sokakta yük taşıdığı görülmemeli." derlerdi. İhtiyarladığında ana-babaya iyi davranmak isteği, en güçlü duyguydu. Ana-babası ölürken başında bulunamamak felaket sayılırdı. Meclislerde söz söyleme hakkı yalnızca ihtiyarlarındı. İhtiyarlar çocuklarıyla beraber yaşarlar ve mutlaka saygı görürlerdi. Genç çiftlerin hayatlarına karışmaları olağan karşılanırdı. Bütün Çin okullarında okutulan bir halk kitabında şu sözler yazılıydı:

"Yazın herkes elinde bir yelpaze, ana-babasının yanından ayrılmamalı, onları sıcaktan ve sineklerden korumak için yelpazelemelidir. Kışın ise ana-babalarının, hava akımına maruz kalmamalarına dikkat etmeli, yatak ve yorganlarının sıcak olup olmadığını kontrol etmelidir. Sobanın iyi

yanıp yanmadığına bakmalı, kapıdaki çatlakları ve duvardaki delikleri gözden kaçırmamalıdır."*

Bu duygular, bu özen göstermeler bugünkü modern Çin'in hayatında kaybolmaya yüz tutmuştur. Bütün genç rejimlerde kuvvet, ihtiyarların tecrübe ve bilgilerinden daha kıymetlidir. Fakat hiçbir rejim genç kalamaz. Eskidiği andan itibaren önce olgun adamlara, sonra da ihtiyarlara saygı doğmaya başlar. Bütün varlığını gençlik fikri üzerine kurmuş bir başkan bile gençliğini zamanla kaybeder. Ormandaki ihtiyar kurt gibi, o da yaşlandığını uzun zaman saklamaya çalışır. Görünüşte dinçtir, bir genç kadar gözü pek ve cesur davranışlarda bulunur. Fakat zaman önünde sonunda onu, önce bir senatör, sonra da bir ceset hâline getirecektir.

İşte böylece bir toplumda gençlik ve ihtiyarlık saltanatları birbirini doğal bir ahenkle izler. Bu konuda ne istenebilir? Bütün dilemeler ve istemeler boşunadır. Olayların çözümünü, o anın getirdiği koşullar belirleyecektir. Hızlı değişiklikler sonucunda garip yeniliklerin olduğu dönem gençliğin zaferi olarak kabul edilirken durgunluk dönemleri de sabit geleneğe ve ihtiyarlığın tesirli olmasına neden olur. Kuşaklar politikasının en iyi şekli belki de Homeros'unkidir. Bu politika gereği olarak orduların fiilî kumandası bir iki genç kahramana verilirken yanlarına da yaşlı bilge olan Nestor, devlet bakanı olarak yerleştirilir.

* Lin Yutang, *Yaşamanın Önemi*.

İhtiyarlığın Dertleri

Konunun toplumsal boyutu yukarıdaki gibidir. Birey açısından, bu sorun daha karmaşıktır. İhtiyarlık, bireye, birtakım güçlükleri beraberinde getirerek gelir. Bunlar üstesinden gelinemez şeyler midir? Sanmıyorum ama güçlüklerin üstesinden gelebilmek için bunlara tam karşıdan bakmak gerekir. Öyleyse ihtiyarlıkla birlikte gelen bütün musibetlerin karanlık bir tablosunu çizelim. Bu hüzünlü ve karanlık panorama gözlerinizin önünden geçerken korkmamanızı dilerim. Burada, öldürücü bir hastalığa yakalanmış olan birisine, "Eğer kendinize bakmazsanız başınıza şöyle şeyler gelecek." dedikten sonra birbirinden korkunç olayları tek tek sayan bir doktoru taklit ediyoruz. Gerçi o doktor da sonunda, "Eğer şu ya da bu önleme başvurursanız bu şeyler başınıza gelmez." der. Bunları söyledikten sonra eğer kendinizi korumayı bilirseniz bu dertlerden hiçbirisiyle karşılaşmayacağınızı da hatırlatarak ihtiyarların karşılaşabilecekleri dertleri sayalım.

Öncelikle, istisna bazı mahluklar dışında, ihtiyarlayan bir vücut eskiyen bir motor gibidir. Eğer özenle bakılır, gözden

uzaklaştırılmazsa bozulan kısımlar zamanında onarılırsa, bir süre daha iş görebilir. Fakat eskiden olduğu gibi değildir. Bu yüzden kendisinden yapabileceğinin üstünde bir gayret beklenmemelidir. Belli bir yaştan sonra her türlü hareket zorlaşır. El işi yapmak bazen imkânsız bir hâle gelirken kafa işi, kalite bakımından mesleğe hâkim bir şekilde sonuna kadar kalır. Voltaire, *Candide*'i yetmiş beş yaşında yazdı. Victor Hugo, ihtiyarlığında çok güzel şiirler ortaya çıkardı. Goethe, ikinci *Faust*'un o mükemmel sonunu ihtiyarlığında kaleme aldı. Wagner, *Parsifal*'i altmış dokuz yaşında tamamladı. Bugün de yetmiş bir yaşında olan Paul Claudel, yirmi beş yaşında yazdığı *L'annonce faite à Marie*'yi yeni baştan yazıyor. Buna karşılık bazı sanatçılarda ise ilham kaynakları erkenden bitiverir. Bunlar çoğunlukla, yeteneklerini elemli bir gençlik dönemine borçlu olan ve dış dünyaya karşı ilgi duymayan insanlardır. Bu insanların kalpleri sustuğunda ruhları da susmuştur.

La Rochefoucauld'nun söylediği gibidir:

"İhtiyarlık, insanı -hayata bedel- gençliğin bütün zevklerinden uzaklaştıran bir müstebittir."

Her şeyden önce zevklerin en kuvvetlisi olan aşkı yasaklar ihtiyar bir adam ya da ihtiyar bir kadın, kendisini genç birisine sevdiremez. İhtiyarın kalbi ne kadar genç, yüzü ne derece taze, vücudu ne kadar sağlam kalırsa kalsın, bir ihtiyarla bir gencin kurduğu birliktelikte, aynı yaştan iki kişinin birlikteliğindeki mükemmel anlaşmaya varmak imkânsız değilse bile çok güçtür. Gerçi bu konuda meşhur örnekler sayılabilir. Örneğin Goethe ile Bettina, ama onların arasındaki aşk maddi değildi ve bu türden sevgilerde saygının, beğeninin ve feragatin ne ölçüde payı bulunduğunu da düşünmek gerekir. Baudelaire'in güzel ama aynı zamanda acımasız mısralarını bilirsiniz.

Güzellik dolu melek, kırışıklıkları tanır mısın?
Ve yaşlanmanın coşkusunu, iğrenç acısını,
Fedakârlığın gizli kokusunu okumanın.
Arzulayan gözlerimizin uzun süre içtiği gözlerden,
Güzellik dolu melek, kırışıklıkları tanır mısın?

Balzac, yaşlı bir âşığın trajedisini çok yerde yeniden söylemiştir. Gençliğinde doğrudan kendisine yapılan iltifatları tekrar duyabilmek için tek çare olarak sık sık hediye vermeyi tercih eden ihtiyar âşık, orada çılgınca ümitler uyandırmasını bilen becerikli bir kız yüzünden elinde avucunda ne varsa bitirir. Bu şekilde duyulan bir iltifatı âdeta dilenerek Baron Hulot gibi aşağılık ve şerefsiz hâllere düşer. Bu türden acıları gayet iyi bilen Chateauloriand, "Aşk ve İhtiyarlık" adında fevkalade bir yazı bırakmıştır ardında. Bu yazıda, ihtiyarlamak istemeyen bir yaşlı âşığın ıstırap dolu çığlıkları, uzun uzun yanıp yakılmaları vardır. "Kadınları çok sevmiş olanların cezası, onları her zaman sevmektir." Erkekleri çok sevmiş olanların cezasına gelince bu da genç erkeklerin aralarından geçerken içlerinden birinin şöyle mırıldandığını duymaktır: "Galiba gençliğinde güzel bir kadınmış..."

İnsanların büyük bir kısmında kalp de yaşlanır, ihtiyarlıkla beraber garip bir şekilde kuruyuverir. Belki tutkulara doğal ve kuvvetli bir temel olan maddi arzu kalmadığından, belki de ömrün sonlarına gelindiği duygusu arzu ve muhabbeti söndürdüğünden dolayıdır. Gariptir ki bazı ihtiyarlarda bencillik, insanı şaşırtacak derecededir. Aphile, bütün hayatını Eunice ile beraber geçirmiştir. Kadın yirmi yedi yaşında iken ona âşık oldu ve kendisine bağladı. Kocasından ayrılmasına sebep olduğu hâlde kendisi başka biriyle evli olduğu için onunla evlenmedi. Kadın onun için ailesini, çocuklarını, onurunu ve dostlarını kaybetti. Zevkine, eserine ve mesleğine ait konularda ona çok yakın ilgi gösterdi. Aşk bağının yerini sonraları dostluk bağı

aldı. Erkek seksen, kadın yetmiş yaşlarına geldiğinde bile hemen her gün görüşüyorlardı. Sonunda kadın öldü, Aphile'i tanıyan herkes ona acıyarak "Dayanamaz, o da ölür." dediler. Aksine o birdenbire gençleşti ve artık yalnızca sevmeye değil, ıstırap çekmeye de kabiliyeti kalmadığını gösterdi .

Yaşlılığın bu bencilliği çoğu dostluğu uzaklaştırır. Genç olanlar, onlarda hiçbir sıcaklık bulamazlar. Eğer böyle bir sıcaklık olsaydı ihtiyarlardaki tecrübe ile birleşerek gençliği kendisine yakınlaştıracaktı. Cimrilik de ihtiyarlığın bir hastalığıdır. Bu hastalık kısmen yoksul kalmak korkusundan kaynaklanmaktadır. İhtiyar adam hayatını kazanmak zorunda kalırsa çok zorluk çekeceğini, ağır bir işin kendisine zahmetli olacağını bilir. İşte bu yüzden elindekileri çok sıkı tutar. Her türlü tersliği düşünerek hesaba katar, birçok gizli yeri vardır, kilit üstüne kilit vurur. Her insanın bir tutkuya ihtiyacı vardır. Cimrilik hemen hemen her yaş için mümkün bir hastalıktır. Altınları birer birer saymak, borsayı ve altın fiyatlarını takip etmek, bedenin zayıflamasına rağmen birtakım kuvvetleri korumaya çalışmak... Söylendiğine göre böyle bir tutkunun zevki de büyük olurmuş! Masrafa sebep olan nedenleri birer birer ortadan kaldırmak, bir cimri için şaşılacak keyifler verirmiş. Bu konuda *Eugénie Grandet*'yi yeniden okuyunuz.

La Bruyere şöyle söyler:

"Bir ihtiyarı cimri yapan şey bir gün gelip yoksul kalmak korkusu değildir. Çünkü aralarında öyle olanları vardır ki ellerindeki servetin büyüklüğü böyle bir endişe duymalarına imkân vermez. Zaten hayatın nimetlerinden yoksun kalmak onları niçin korkutsun? Değil mi ki onlar kendilerini, kendi istekleriyle bu nimetten mahrum bırakıyorlar. Bu kötü huy, daha çok yaşın ve ihtiyarlığa özgü karakterin bir sonucudur. Aynen gençliklerinde zevklere olan tutkunlukları, olgunluklarındaki yükselme hırsları,

şimdi de yerini cimrilik hastalığına bırakmıştır. Cimri olmak için kuvvetli, genç ve sağlıklı olmak gerekmez. Bunun için sahip olduğu şeyleri kasada saklamak ve kendini her şeyden yoksun bırakmak yeter. İnsan olmalarından dolayı mutlaka bir tutkuya ihtiyacı olan ihtiyarlar için cimrilik pek kolay bir şeydir..."

Esasen, ruhun kusurları da tıpkı yüz kusurları gibi çoğu zaman ihtiyarlıkla birlikte artmaya başlar, yeni fikirleri hazmedecek gücü olmadığından, onları kendisine mal edemeyen ihtiyar, olgunluk yaşındaki eskimiş fikirlerine hırçın bir inatla yapışır. Koltuk değneği gibi kendisine eşlik eden tecrübelerinin üstünde yükseldiği zaman sorunlara hâkim olduğunu sanır. Kendisine karşı çıkıldığı zaman bunu bir hürmetsizlik olarak algılar, kızar, köpürür. Bir çocuk gibi, inatçı ve öfkelidir. "Benim zamanımda yaşlı bir insanın sözüne karşı gelmeyi, hiç kimse göze alamazdı." der. Ama bir zamanlar bu sözün büyükbabası tarafından kendisine söylendiğini unutmuştur. Gözünün önünde olup bitenlere karşı ilgi duymaya ve bunun sonucunda da kendini yenilemeye yeteneği olmadığı için, eski hikâyeleri tekrar tekrar anlatır. Kendisini gençliğinde hayran bırakan bu hikâyeler, birçok defa tekrarlanınca gençliği usandırır. Gençler onu dinlerken esnerler ve birbirlerine bakıp gülümserler, çok geçmeden de tamamen uzaklaşırlar. İşte ihtiyarların en büyük derdi olan yalnızlık böylelikle başlar. İhtiyar hayattaki bütün dostlarını birer birer kaybetmiştir ve onların yerine başkalarını koymaktan acizdir. İhtiyarın çevresindeki çöl yavaş yavaş genişler. Eğer kendisine hem çok yakın hem de çok korkunç görünmese ölümü, yalnızlığa tercih edeceği gelir.

Her şeyde olduğu gibi, bu konuda da kusursuz bir ressam olan Tolstoy, *Savaş ve Barış* adlı eserinin sonunda, ömrünün son günlerine gelmiş, kötü hâlde yaşayan ihtiyar bir kadının etkili portresini çizer.

"Birbiri ardına gelen oğullarının ve kocasının ölümlerinden sonra kendini, kaderin bu dünyada unutup bıraktığı gayesiz ve anlamsız bir mahluk olarak görüyordu. Yiyor, içiyor, uyuyor, uyanıyor fakat yaşamıyordu. Hayat onda hiçbir izlenim bırakmadan geçiyordu. Hayattan tek beklediği şey dinginlik idi ve buna ancak ölümle ulaşabilirdi. Fakat ölüm gelene değin yaşaması, yani hayati güçlerini sonuna erdirmesi gerekiyordu. Çok küçük çocuklarda ya da çok ihtiyar insanlarda göze çarpan her şey onda da vardı. Hayatında dışa yönelik hiçbir amaç görünmüyordu, yanlızca görevlerini ve işlerini yapma yeteneğini kaybetmemişti. Eğer yemeğe, uyumaya, düşünmeye, ağlamaya, konuşmaya, iş yapmaya, darılmaya ihtiyaç duyuyorsa bunun tek sebebi, mideye, zihne, kaslara, sinirlere ve karaciğere sahip olmasıydı. Bütün bunları dışarıdan bir kışkırtıcı olmaksızın yapıyordu. Konuşuyordu çünkü akciğerini ve dilini hareket ettirmeye muhtaçtı. Bir çocuk gibi ağlıyordu, çünkü burnunu temizlemesi gerekmekteydi.

Sabahları, hele de bir gün öncesinde yağlı bir şey yemişse darılmak ihtiyacını duyardı ve buna bahane olarak da Madam Bielova'nın sağırlığını öne sürerdi... Bir başka bahane de enfiyesini kâh çok kuru kâh fazla nemli ya da iyice ezilmemiş bulmasıydı. Bu kavgalardan sonra safranın yayılmasıyla yüzü sararır ve hizmetçileri, Madam Bielova'nın sağırlığının ne zaman göze batacağını, enfiyenin ne zaman nemli olacağını ve ihtiyarın yüzünün de ne zaman sararacağını hiç yanılmadan kestirirlerdi. Tıpkı safrasını vücudunda dolaştırmaya ihtiyacı olduğu gibi, bazen de düşünme yeteneğini kullanma ihtiyacı duyardı. Bunun fırsatını da kâğıt oyununda bulurdu. Ağlamaya ihtiyaç duyduğundaysa ölmüş olan konttan bahsederdi.

Üzülmek istediği zaman, bahanesi Nikola ve onun sağlığı olurdu. Birisinin dedikodusunu yapmak istediğinde Kontes Marie hazırdı. Eğer sesinin pasını temizlemek isterse (bu genellikle akşamın yedisine doğru, yenilenlerin sindirilmesinden sonra olurdu), o zaman da aynı dinleyicilere aynı hikâyeyi anlatırdı.

Çevresindeki herkes ihtiyarın hâlinden anlardı ama bundan asla söz etmez, fakat ihtiyarın isteklerini ellerinden geldiği kadar yerine getirmeye çalışırdı. Ender olarak yarı gülümser yarı hüzünlü bakışlarla durumun anlaşıldığını açığı vururdu.

Fakat bu bakış bambaşka bir anlam daha taşıyordu. O da artık ihtiyarın bu dünyadaki vazifesini tamamladığı ve hepsinin de önünde sonunda onun gibi olacağıydı.

Eskiden sevilen, hayatla dolu fakat şimdi bu derece düşkün olan bir mahluka boyun eğmenin bir zevk olduğunu da söylüyordu bu bakış. Ahireti hatırlatıyor gibiydi.

Evin içinde bunları anlamayıp ondan uzaklaşanlar tam anlamıyla kötü huylu ya da aptal olanlardan başka, bir de küçük yaştaki çocuklardı."

İhtiyarlıktaki tehlikeleri tekrarlamak gerekirse ihtiyarlık bizi güçten düşürür; teker teker bütün zevklerden alıkoyar, vücut ile beraber kalbi de kurutur, serüven ve dostluklardan uzaklaştırır ve nihayet ihtiyarlık ölüm düşüncesi ile kararmıştır. Hasılı, karanlık bir tablo...

İhtiyarlamamak Mümkün mü?

İhtiyarlamak sanatı, yaşlılığın kötü taraflarıyla mücadele etmek ve bunlara rağmen ömrümüzün sonlarını mutlu bir dönem hâline getirmektir.

İhtiyarlığın dertleriyle mücadele etmek, vücut hastalandığında da mümkün olur mu acaba? İhtiyarlık, kaçınılması mümkün olmayan geldiğinde, boyun eğmek zorunda olduğumuz bir fizyolojik hâl değil midir? Yapraklarını korumak isteyen ağacın masalını yazmaz mıyız? Ağaç yapraklarını koruyabilmek, kaybetmemek için, isterse onları kendisine bağlasın, yapıştırsın, diksin... Zaman geldiğinde kışın fırtınası onu da komşuları gibi kara bir iskelet hâline getirecektir.

Bununla birlikte, uygarlık ve denemeler insanlara ihtiyarlıkla olmasa bile, onun dış görünüşü ile mücadele yollarını öğretmiştir. Süslenmenin görevi burada başlar. Yaşlı kadınlar çoğu zaman; görünüşlerine, elbise ve mücevherlerine gençlerden daha çok önem verirler. Bunun böyle olması gayet normaldir. Göz kamaştıran mücevherlerden beklenen, gözleri kusurlara bakmaktan ayırıp kendilerine çekmektir. Güzel bir

inci gerdanlığın hareli ve mehtaplı yuvarlakları, taşındığı boyunun buruşukluklarını unutturur, yüzüklerin pırıltısı ellerin kırışıklığını, bilezikler ise bileklerin yaşlılığını gizler.

Taç ve küpeler -daha ilkel kavimlerde derinin üzerine yapılan dövmeler gibi- karşıdaki insanın gözlerini kamaştırarak alındaki buruşuklukları ve şakaktaki çizgileri saymaya engel olurlar.

Gençlik ile ihtiyarlığı birbirinden ayrılmaz hâle getiren şey, uygarlığa ait bir davranıştır. Tarihin en zarif yüzyılı, perukayı icat etmişti ki bu, saçların kelliğe bir hürmet ifadesiydi. Pudra ve boyanın genç kadınları büyükannelerine; hastaları, sağlamlara benzetmek gibi hünerleri oluyor. Terzilerin ve güzellik salonlarının bütün çabaları, yaşlı kadınlara kendilerine göre bir umut beslemelerini sağlayacak bir moda icat etmek yönünde olmalıdır. Belli bir yaştan sonra giyinmek sanatı, kusurları saklamak sanatı olur ki buna uygun davranmak nezaket gereğidir. Kadınların yüzlerine örttükleri tül, arkasındaki yüzün net olarak görülmesine engel olmakla beraber, her kadını gerçeküstü bir güzellikte süsleyen sihirli bir icattır. Her ziynet bir tülden başkaca bir şey değildir. Hemen hepsi zamanın izlerini gizler.

Acaba bir gün gelip de bilim, ihtiyarlığın vücudumu eritmesine engel olabilecek mi? Bizim için gerçek bir bengi su pınarı kaynatabilecek mi? Çoğu zaman, bir insanın yaşının doğmuş olduğu seneye göre değil, damarlarının ve eklemlerinin durumuna göre belirlendiği söylenir. Elli yaşında bir adam, yetmiş yaşındaki birinden daha ihtiyar olabilir. Şu hâlde vücudun hücrelerini fizyolojik olarak daha genç bir duruma getirerek onu gençleştirmek neden mümkün olmasın? Biyologlar birtakım canlılar üzerinde bunu gerçekleştirmişlerdir. Bu canlılardan Atlas Okyanusu'nda yaşayan Tuncier'lerden birini alıp bir miktar deniz suyu içine bırakın ve onu kendi ifrazatı ile zehirlenmeye bırakın. Az bir zamanda ihtiyarladı-

ğını göreceksiniz. Her gün suyunu değiştirdiğinizdeyse ihtiyarlamanın durduğunu göreceksiniz. Hücrelerimizin ihtiyarlaması, belki de birtakım zararlı maddelerin birikmesinden kaynaklanıyor. Belki de bu hücreleri uygun aralıklarla temizleyecek olursak hayatımızın süresini uzatabiliriz.

Hayvanları ve insanları, bazı uzuvlar aşılamak veya bazı hormonlar vermek suretiyle de gençleştirme girişiminde bulunuldu. Bu şekilde aşılanan ihtiyar farelerin, yeniden canlanarak üreme yeteneği kazandıkları görülmüştür. Bu tesirin bir ay kadar devam ettiği gözleniyor. Ve bu işlem ancak dört defa tekrarlanabilmiştir. Böylece hayatı bir yarım ömür kadar daha uzatılmış olan fare, görünüşte de daha mutlu bir hayvan hâline gelmiş gibidir. Fakat her yeni işlem sonrasında tesirin daha az ve ihtiyarlamanın da daha hızlı olduğu görülmüştür.

Doktor Voronoff'un koçlar üzerinde yaptığı deneyleri hemen herkes duymuştur. İnsanlar üzerindeki başarılar bu derece kesin değildir. Fakat bütün bunlar çok da önemli değildir. Çünkü bir insan sadece sağlık kurallarına uymak şartıyla seksen yıl yaşayabilir, hatta daha ilerisine de gidebilir. Bu kadarı yetmez mi?

Seksen yıl içinde, görülmemiş bir şey kalmamıştır. Aşk ve aşkın bitmesi, yükselme hırsı ve bu hırsın anlamsızlığı, fikir alanında iki üç çılgınlık ve bu çılgınlıkların geçmesi. Ölüm korkusu bile bu yaşta eskisi kadar şiddetli değildir. Duygusal bağlılıklar özellikle ölmüş olan yakınlara ve geçmiş olaylara çevrilmiştir. Goethe, "Yalnız kaldığımda bir efsane tesiri yapıyorum." diyordu. Sinemada seanslar kesintisiz olarak oynatıldığında seyircinin filmi sabahtan akşama kadar seyretmek hakkı vardır. Fakat gerçekte gördüğü yerleri bir daha görmeye dayanamaz, can sıkıntısıyla yerinden kalkar. Hayat da böyle bir sinemadır. Aynı "günlük olaylar" otuz senede bir tekrarlanır ve bunlar insanı bıktırır. Seyirciler de işte bu yüzden birbiri ardına çekilip giderler.

İngiliz yazarlar, Wells'in yetmişinci doğum gününü kutlarken ünlü yazar bir konuşma yapmıştı. Bu kutlamanın ona, çok küçükken bakıcısının 'Haydi Bay Henry, yatma zamanı geldi.' dediği sıralarda yaşadığı duyguları hatırlattığını söyledi. Saati geldiğinde çocuk uyumamak için direnmesine rağmen içinden biliyor ki uykusu gelmiştir ve yatak kendisi için özlem duyduğu bir dinlenme yeri olacaktır. Wells ayrıca şunları da ekliyordu konuşmasına: "Ölüm de sevecen ve ciddi bir bakıcıdır aslında, saati geldiğinde 'Haydi Bay Henry yatma zamanı geldi!' der. Gitmekte biraz direniriz, fakat biliriz ki dinlenme zamanı gelmiştir ve duygularımızın istediği de kuşkusuz bu dinlenmedir."

İyi İhtiyarlamak Mümkün mü?

Hayatın sonlu olduğu düşüncesini fazla hüzünlenmeden kabullenmekle beraber, yolun sonuna hem beden hem de akılca sağlam bir şekilde varmayı arzularız. Peki bu mümkün müdür? Elbette.

İhtiyarlığın her zaman yukarıda anlattığımız kötü yanlarıyla gelmesi iddiası doğru değildir. Hayvanları göz önüne getirdiğimizde çoğunun, köklü değişikliklere uğramaksızın hayattan ölüme geçtiklerini görürüz, iyi çalıştırılmış bir vücut esnekliğini ve zarafetini uzun zaman korurlar. Bunun sırrıysa asla kendini bırakmamaktır. Dün yaptığını, insan bugün de yapabilir ama yapmayı bıraktığı şeyi büsbütün yapamaz olur. Pek çok yetmiş yaşında insan vardır ki her gün tenis oynar, yüzer, boks ve eskrim yapar. Vücudu son kapasitesine kadar çalıştırmak doğru bir harekettir, fakat bu idmanın boş bir hevesten ibaret ve kesintili olmaması şartıyla. Başlamış bir ihtiyarlığı durdurmak mümkün değildir. İhtiyarlığın vücudumuza girmesine engel olmak hem oldukça kolay hem de son derece istenilen bir şeydir. Montaigne,

"Zorlukları bir süre geciktirmek veya zamanından önce getirmek çok kolaydır, uzun süren bir ihtiyarlığı, vaktinden önce gelen bir ihtiyarlığa yeğlerim." demişti.

Öyleyse vaktinden önce ne bedende ne de duygusal alanda bir özveride bulunulmayacak. Kalbin de vücut gibi idmana ihtiyacı vardır. Elbette zorlu duygular icat etmek söz konusu olamaz. Fakat, niçin kendi kendimizi sırf yaş düşüncesi yüzünden, gerçekten duyduğumuz şeylerden uzaklaştıralım? İhtiyar âşıklar gülünç olduklarından mı? Gerçekte onlar, ancak ihtiyar olduklarını unuttukları vakit gülünç olurlar. Birbirine samimi olarak tutkun ihtiyar bir çiftin gülünecek tarafı yoktur. Her biri, eşinin gençliğinde sevdiği şeyleri onda görmeye devam eder. İlgi, şefkat, muhabbet ve beğeni gibi duyguların yaşı yoktur. Daha da ileri giderek şunu söyleyebiliriz ki gençlikte eksik kalmış bir sevgi, fırtınalar devri geçtikten sonra eskidikçe daha samimi, daha ağırbaşlı ve daha tatlı bir içerik kazanabilir. Duygusal anlaşmazlıklar, cismani duyguların kaybolmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır. Kıskançlık da gençlikle beraber eriyip gitmiştir. Kuvvetin tükenmesiyle beraber şiddet de söner. Fırtınalarla dolu iki gençlikten geriye kalanlarla sevimli iki ihtiyarlık meydana getirilebilir. O zaman bu çiftlerin hayatı, kaynaklarından çıktıkları yerde, kayadan kayaya savrularak akarken denize yaklaştıkları yerde durulan, ağırlaşan ve kıyılarındaki kavak ağaçlarını, geceleri de yıldızları yansıtan geniş aynalar hâline gelmiş ırmakları hatırlatır.

İhtiyarlardaki sevgi, gençlerdeki aşk kadar samimi ve tesirli olabilir. Bu sevgilerde söz konusu olan, dostluğun sadakatidir. Victor Hugo kör Madam Recamier'i, felçli Chateaubriand'ın yanında görmekten dolayı ne kadar heyecanlandığını anlatır. Her gün saat üçte Chateaubriand'ı, Madam Recamier'in yanına götürürlerdi. Doğrusu bu çok etkileyici bir manzaraydı. Göremeyen bir kadın, hissedemeyen bir erkeği

arıyordu, elleri birbirlerini bulurdu. Tanrı'ya çok şükür! Hayatın sonu gelse de sevgi hâlâ devam ediyor.

Vefakârlık, ihtiyarlıktan korkmaz. Disraeli, Leydi Bradford'u görmek için her akşam sosyeteye karışırdı. Devletin memurları sevdiği kadının emrindeydiler. Disraeli, Leydi'ye şöyle derdi:

> "İsterseniz bütün bir gün yanınızda bekleyebilirler, onlar sizin isteklerinizin esiridir."

Gerçek şu ki Leydi Bradford, ona biraz acı çektirdi. Fakat bir romanın dışında yaşamaya gücü bulunmayan duygu adamının son hayallerine konu oldu. Kadına özgü kur yapmalarla, ihtiyarların hayalini okşayıp uyandırmak ve onları gençliğin toy endişeleri içinde tatlı ölüme götürmek, kadınların rolüdür. Öyle duygusal hayatlara şahit olmuşuzdur ki onları tamamen sönmüş sanırken aniden insanı hayrete düşürecek kadar parlayarak yanmaya başlarlar. Aynen söndüğünü sandığımız, fakat içten içe, çıtırtılarla yeniden yanmaya başlayan odun parçaları gibi.

Gerçekte duygusal hayat, yalnız aşk duygularından ibaret değildir. Aksine! İhtiyarların, çocuklarına ve torunlarına karşı beslediği sevgi çoğu zaman onların hayatını doldurur. İnsanın, oğlunu veya kızını kendi geçtiği hayat yoluna başlamış görmesinde hoş bir taraf vardır. Onların mutluluğuyla sevinir, acılarıyla üzülürüz, sevgilerini paylaşırız ve mücadelelerine ortak oluruz. Onlar, bizim yerimize oyuna girmiş ve oynadıkları hâlde, kendimizi oyun dışı görmemiz mümkün mü? Onlar zevk aldıkça biz, kendimizi zevklerden mahrum sayabilir miyiz? İlk defa sirke gitme heyecanını duyduktan sonra tadılacak en büyük zevk ilk olarak çocuklarımızı oraya götürmek değil midir? Sevdiğimiz şairleri keşfetme mutluluğuna erdikten sonraki en büyük mutluluk, çocuklarımızın yüzünde onlar için seçtiğimiz kitapları okurkenki hayranlık ve zevki

görmek olmayacak mı? Artık yaşımızdan dolayı servetin bize büyük zevkler vermeyeceği bir zamanda, bu serveti çocuklarımızın gözlerini parlatmada ve onları memnun etmede kullanmaktan daha büyük bir keyif olabilir mi?

Bazen büyükbaba ve büyükanne torunlarına, anne babalarından daha kuvvetli bir bağla bağlanmışlardır. İhtiyar adam işlerini bitirdiğinden dolayı, çocukluğa özgü hafiflik içinde boş zamanları olan bir insandır. Artık masallar anlatmaya, oyun oynamaya ve sırları paylaşmaya hazırdır. Kuvvet bakımından bir çocuk ile aynıdır. Oğlu ile koşamayacak hâldedir ama torunuyla beraber yürüyebilir. Son adımların ahengi ile ilk adımların ahengi birdir. İlk ve son gezintilerin alanları birbirinin aynıdır.

Bir ihtiyarın mutlaka yalnız kalacağı da akla gelen ilk hâl değildir. Eğer bencil, cimri, geveze ve yakınındakilere karşı baskıcıysa yalnız kalır. Fakat ihtiyarlığın alışılmış kusurlarına dikkat ederek onlardan kurtulmaya gayret ederse cömert, alçak gönüllü, şefkatli olmaya çalışırsa o zaman, gençlerin onun dostluğunu aradıklarını ve tecrübelerine başvurduklarını görecektir. Bir ihtiyar için zor olan şey, kendi tecrübesini, gençlerin normal heveslerini kırmadan onlara aktarabilmektir. Fakat ihtiyarların tecrübeleri eşyanın ve olayların hakikati üzerinde onlara her ne öğretirse öğretsin, bu tecrübeler şiddetli arzunun ve hayranlığın mutlaka boş olduğu anlamına gelmez. Yalnız büyük sonuçlara, büyük sözlerden ve kelimelerden değil, büyük işlerden ve erdemlerden ulaşıldığını gösterir. Bu öyle bir derstir ki gençler, bu dersi ancak verebilenlerden almaya razı olurlar. Bazı vefakâr gençlerin seksen yaşına ulaşmış Lyautey'in çevresine toplanarak bu ihtiyarlamış başkandan umut ve inanma kuvveti istemeleri güzel bir manzaraydı. Meredith'i, Mallarme'yi ve Bergson'u ziyaret edenler, her zaman güzel ve seçkin fikirlerle zenginleşerek dönmüşlerdir. Sıkıntı vermeyen ihtiyar hiçbir zaman dostsuz kalmaz.

Her yıl, aralık ayının ortalarına doğru, La Turbie'nin yüksek sahil yolundan geçerek, Roma köylülerinin evlerine benzeyen bir eve uğrarım, bu ev, Bay Gabriel Hanotauks'un evidir. Yolun kenarındaki bir çukurda iki bin yıllık bir zeytin ağacı, Virgile'i hatırlatır. Portakal ağaçlarının altındaki bahçesinin epeyce dik olan yokuşunu seksen beş yaşına rağmen Bay Hanotauks gençlerden daha önce tırmanır. Sesi pek tatlıdır; "XV. Louis zamanının Fransızcasını konuşuyorum, büyükannemden öğrenmiştim, o da kendi büyükannesinden öğrenmişti." der.

Bay Hanotauks'un sağduyusu, şivesi gibi hem eski hem de gençtir.

> "Size, kendinizi kuvvetlendirmeye muhtaç olduğunuzda aklınıza getirebileceğiniz birkaç prensip söyleyeceğim, der. Bunlar basit ama etkili prensiplerdir. İşte: Her şey olur... Her şey unutulur... Her şey yoluna girer... Hiç kimse hiçbir şeyi anlayamaz... Eğer insanlar, herkesin herkes için söylediği şeyleri bilseydi hiç kimse kimseye bir şey söylemezdi."

Çok beğendiğim son söz, beni bir kaç kez duyduğum dedikodulardan teselli etti. Arkasından Bay Hanotauks sözlerine şunları ekler: "Öncelikle asla korkmayınız. Sizi gerileten düşman, aynı anda sizden korkuyordur da." İşte size bir ihtiyar. Tarih incelemeleri ve uzun bir hayatın gerekleri, ona ümitsizlik ve ilgisizlik yerine huzur ve güven öğretmiş. Seksen beş yaşında olmasına rağmen bin bir türlü tasarı hazırlıyor, uzun yolculuklara çıkmayı planlıyor, ev yaptırıyor ve bahçesine ağaç dikiyor. Yine aynı şekilde, Mareşal Lyautey de Sömürge Sergisi'nin kapanmasından sonra "Bakalım şimdi ne yapacağım?" dediği zaman, "Devlet mutlaka size verilecek bir iş bulur efendim." demiştim. O zaman Mareşal, "Bulur diyorsunuz... Dostum, bütün bunlar güzel şeyler; fakat ben doksan bir yaşındayım, eğer kendime bir kariyer yapmak istiyorsam hemen işe başlamam gerek." diye karşılık vermişti.

İşte insan böyle olmalı. Yukarıda söylediğimiz gibi:

"İhtiyarlık, artık geç kalındığı, oyunun oynandığı ve sahnenin bir başka kuşağa ait olduğu duygusuna kapılmıştır; ihtiyarlığın asıl büyük derdi, vücudun güçsüz kalması değil, ruhun ilgisiz kalmasıdır."

Böyle olmasına rağmen bu ilgisizlikle mücadele edebiliriz ve etmemiz de gerekir. En geç ihtiyarlayan insanların, yaşamak için belli gayeleri koruyan insanlar olduğu görülür. Hareketli bir hayatın, heyecanların, mücadelelerin, çalışmaların, araştırmaların bir insanı yorduğu ve yıprattığı akla gelir. Fakat gerçekte olan bunun aksidir. Seksen yaşından sonra başbakan olan Clemenceau ve Galdslone, çalışkanlıklarıyla ve güçleriyle insanı şaşırtırlardı. İhtiyarlık kötü bir alışkanlıktan başka bir şey değildir, işi olan insanın böyle bir alışkanlığı edinmeye zamanı kalmaz.

Fakat meşgul bir insan olmak için ne yapmalı? Yaşlandıkça işler bizi bırakmıyor mu? İhtiyarları bir ülkenin ya da bir işin başında bulundurmak doğru mudur? Bu soruların cevabı şudur ki birçok konuda ihtiyarlar, gençlerden daha iyi yönetmesini biliyorlar. Roma'yı kurtaran ihtiyar Fabius'dur. 1914 savaşı, iki tarafta da ihtiyar başkanları ön plana çıkarmıştı.

"Agememnon, Ajaks gibi genç ve cesur birini değil, Nestor gibi akıllı ve tedbirli on adam isterdi. Eğer böyle on arkadaşı olsaydı Truva'yı çabucak elde edeceğine inanıyordu."

İhtiyar bir diplomat veya bir doktor, tecrübeli ve konularına vâkıftır. Gençliğin tutkularından sıyrıldığı için, problemleri ve fikirleri daha doğru ve daha sükûnetle muhakeme eder. Çiçeron, "Büyük işler, güç ve vücut çevikliğiyle değil ihtiyarların kaybetmek bir yana, aksine daha bol edindikleri olgun fikirler ve hâkimiyetle başarılır." der.

İyi İhtiyarlamanın İki Farklı Yolu

Sonuç olarak iyi bir şekilde ihtiyarlamanın birbirinden farklı iki yolu vardır. Birincisi, hiç ihtiyarlamamak ki yukarıda anlattığımız gibi, devamlı faaliyet hâlinde olmaktır. Goethe'nin tamamladığı şekilde *Faust* efsanesinin asıl manası da budur. İhtiyar Faust'un gençleşmesi hiçbir işe yaramamıştır. Aşk, zevk ve mevki hırsı ona sırt çevirirler ama onu yalnızca çalışmak kurtarır. Ölüm döşeğinde ve gözleri görmez hâldeyken Faust, bir bataklığı kurutmayı ve önceden kötü, çamurlu su birikintileri olan yerlere insanları ve hayvan sürülerini yerleştirmeyi iş edinir. "Evet, diyor, kendimi tüm varlığımla bu fikre adıyorum. Her gün özgürlüğü ve hayatı fethetmeye gücü yetenler, yalnızca onlar özgür olmaya ve yaşamaya layıktırlar. Bağımsız bir toprak üstünde, özgür bir millet ortasında, özgürce bir iş yapabilecek miyim? O zaman, 'Sen gitme, dur; çok güzelsin!' derim.* Bu kadar yüce bir mutluluğu daha gelmeden önce hissederek şimdiden o tarif edilmez saadetin zevkini tadıyorum." O anda Faust yere düşerek ölür. Her şey bitmiştir ve şeytan, kendisine satılmış bu ruhu cehenneme götürmeye

* Faust, "Sen gitme, dur; çok güzelsin!" sözünü söylediği anda, şeytanla yapmış olduğu anlaşma bitecek ve kendisini gençleştirmiş olan şeytan, onun ruhuna sahip olacaktı Faust gençliğin bütün zevklerini denedi ve bu zevklerden hiçbirisi için elinden çıkarken "Sen gitme, dur; çok güzelsin!" demedi.

hazırlanır. Fakat tam o sırada gökten melekler gelirler ve Faust'un çalışmadan ümidini kesmemiş olan ve yaşattığı ümit ile kurtulan ölmez yanını semaya kaldırırlar.

İyi bir şekilde ihtiyarlamanın ikinci yolu, ihtiyarlığı kabul etmektir. İhtiyarlık bir huzur ve feragat yaşı olabilir, bu kendisi için hiçbir şey istememe hâli insanı mesut edebilir. Artık mücadeleler zamanı geçmiş, oyun oynanmış ve bitmiş, ölüm sığınağına yaklaşılmış, felaketler artık eski vuruculuğunu kaybetmiş bulunur. İhtiyar Sofokles'e aşktan hâlâ zevk alıp almadığını sorduklarında "Tanrı beni korusun! Kahreden, vahşi bir efendinin köleliğinden kurtuldum." cevabını vermiş. Hayran olunacak öyle ihtiyarlara rastladım ki hayallerimizdeki bilgelere çok benziyorlar. Yalnızca aşkın sarsıntılarından değil, uzun bir geleceğin sorumluluklarından da kurtulmuş bulundukları için, gençleri kıskanmak bir yana, henüz hayata yeni başlamış ve hayatın fırtınalarını aşmak zorunda olan gençlerin hâline acıyorlar. Kendileri bazı zevklerden yoksun oldukları için hiç üzülmüyorlar, geriye kalan başka zevklerin tadını tam çıkarıyorlar. Nasihatların anlamsızlığını ve herkesin kendi hayatını yaşaması gerektiğini biliyorlar. Hiçbir serzenişte bulunmadıklarından anılarını memnunlukla dinliyoruz, işler güçleştiğinde de kumandayı ellerine almalarını istiyoruz. Hatta onların yönetmeye pek de hevesli olmadıklarını bildiğimiz için bu teklifi daha bir istekle yapıyoruz.

Kötü ihtiyarlamanın da iki yolu vardır. Bunların en kötüsü, bizden uzaklaşıp gitmiş olanlara takılıp kalmaktır. Bazı ihtiyar iş adamları görmüşüzdür ki yaşlılıklarına rağmen yardım kabul etmezler ve işlerine karışmak isteyen çocuklarını üzgün bir kölelik altında tutarlar. Öyle babalar vardır ki artık bir daha tadamayacakları birtakım zevklerin örneğini titrek ellerinde tutmak için oğullarını ve kızlarını yoksulluk içinde yaşatırlar. Öyle ihtiyarlar da biliriz ki ölüm döşeğindeyken son dakikala-

rını kıskançlık ve can sıkıntısı içinde zehirlerler. İhtiyarlamak sanatı gelecek kuşaklara bir engel olarak değil bir destek olarak; bir rakip değil bir fikir ortağı olarak görünebilmek sanatıdır.

İşi bırakıp emekliliğe ayrılmak üzerine söylenecek çok şey vardır. Emeklilik bazı insanları öldürür. Onlar böyle bir çekilmeye hazırlanmamış olanlardır. Bu dönem merak duygusunu yitirmemiş olanlar için, aksine hayatın en tatlı bölümüdür. Mutlu bir emekli olmak için ne yapmak gereklidir? Yükseklere çıkmanın boşluğunu ölçmek ve unutmanın durgunluğunu istemek, anlamak ve öğrenmek arzusunu kaybetmemek, köyünde, evinde, bahçesinde, kişisel ve sınırlı bir faaliyete devam etmek... Bunlar yeter. Geçmiş zamanını işlere verdikten sonra akıllı bir insan, artık bu zamanını kendi kendine ve kendi kültürüne ayırır. Eğer sırtında büyük yükler taşıdığı sıralarda, şairlerle, güzellikle ve doğayla ilişkisini korumuş ise ihtiyarlıkta bu iş ona kolay gelecektir. Kendi adıma isteyeceğim en güzel bir ömür sonu -şehre yakın- bir kıra çekilmek ve orada, önceden çok sevmiş olduğum kitapları, yanlarına notlar alarak yeniden okumaktır. Montaigne, "Ökse otunun, kurumuş meşe ağacı üzerinde çiçek açması gibi, fikir de ihtiyarlıkta çiçeklenmeli." der.

Ölüler, ölümün bizden ayırmaya güç yetiremediği dostlardır. Büyük yazarlar, gençliğimizi uyandırdıkları gibi, ihtiyarlığımızı da güzelleştiren ölümsüz arkadaşlardır. Müzik de fevkalade vefakâr bir dosttur. İnsan duygularının mükemmelliğine artık inanmayanlar için her gün yeniden yaratılan hayranlık âlemleri hazırlar. Geçen gece operada Beethoven'ın *Yedinci Senfoni*'sinin gerçekten çok güzel çalınmasından sonra etrafımda bulunan insanların yüzlerine göz gezdiriyordum. Genç, ihtiyar hepsi de kendilerinden geçmiş ve mutluluk içinde başka bir dünyada kaybolmuş gibiydiler. Elbette bunların içinde, tadını kaybetmiş, bezgin ve yorgun ruhlar da vardı, ama onlar bile diğerleri gibi hayranlık içindeydiler. Ses dalgalarına kapıla-

rak, nağmelerin çırpınışlarıyla okşanarak, dehanın sıcaklığıyla ısınıp temizlenerek, yaşla ilgili olmayan ve pişmanlık vermeyen bir ruh bahtiyarlığına kendilerini bırakmışlardı. Ben de bu ruhlarla beraber hemen hemen ilahî bir mutluluğu tadarken geçmişteki bazı büyük insanların, sevdikleri bir müziğin ahengi ile ölüme gitmeyi istemelerini anlayabildim.

Pascal, "Mutlu bir hayat odur ki aşk ile başlar emel ile biter." der. Bütün şiddetli ümitler tatmin edildikten, aşıldıktan sonra sükûnetle biten bir ömür, daha da mutludur. O zaman, ellili yaşların gölge çizgisinden, on ya da yirmi yıl sonra insan bu defa bir aydınlık çizgisinden geçer. İhtiyarlığın ilk dalgaları kıyılarına çarpmaya başladığında acı duymuştu, kendine ait olduğunu sandığı bir zamanın yeni fikir akımlarına ve yeni yöneticilere bağlandığını görünce üzülmüştü. Şimdiyse artık kendisine ait olmayan bu dönemin canlı ve hasbi, hiçbir karşılık beklemeyen seyircisi olmaktan hoş bir saadet duyuyor. Dinlenmiş yüzü, bakışlarındaki tatlı gülümseme ve berrak aydınlık, ruhunun ne hâlde olduğunu yeterince açık bir şekilde yansıtıyor. Hayır; gerçekte ihtiyarlık, kapısına "Buraya girenler, bütün ümitlerinizi kapının dışında bırakınız." diye yazılması gereken bir cehennem değildir. İhtiyar insanın ne sebeplerle ümitsizliğe düşebileceğini inceledik ve bunlardan hiçbirisinin çaresiz birer dert olmadığını gösterdik. "İhtiyarlıkta güç kalmaz" mı deniyor? Fakat burada söz konusu olan yaş değil, sağlıktır. Hayatta güçlü kuvvetli ihtiyarlar da var; cılız, uyuşuk gençler de. İhtiyarlık zevkten mi yoksundur? Gerçekte onun da kendine göre zevkleri vardır; hem bu zevkler öyle değişiktir ki geçici oldukları ölçüde tatlıdır ve o ölçüde sevilirler. İhtiyarlık faaliyetten mi uzaklaştırıyor? Fakat çoğu zaman yaşlılar, gençlerden daha iyi çalışır, daha iyi kumanda eder ve hükûmetin başında daha iyi yönetirler. İhtiyarlar dostsuz mu kalırlar? Hayır, eğer dostluğa layık iseler herkesi etraflarında toplarlar. Nihayet ihtiyarlar ölümden mi korku duyarlar? Fakat bu da iman ve felsefe yardımıyla aşılabilecek bir durumdur.

Ölme Sanatı

Ölme Sanatı

Ölümün nasıl olduğum bilmiyoruz,
Ama hiç değilse hayat değildir,
İnsanlar bizim gibi hüzünlenecek
Bizimle aynı kırları ve gökyüzünü seyredecek
Ve aynı denizi...
SWINBURNE

İyi ölmenin iki yolu vardır: Ölümün hiçbir anlamı olmadığına inanan Epiküryenlerin ölümü ya da her şeyin ölümde ve öteki dünyada olduğuna inanan bir insanın ölümü. Epikür şöyle der:

"Bize göre ölümün hiçbir şey olmadığı fikrine kendini alıştır. Çünkü iyi ve kötü her şey ancak bizim anlayışımızda vardır ve ölüm, her türlü anlamadan, kavramdan yoksun kalmak demektir. Ölümün hiçbir şey olmadığını anlamak, gelip geçici olan bu hayat için bir neşe kaynağıdır... Zira, hayatın ötesinde hiçbir şey olmadığını iyice anlayan bir insana hayatta korku verecek hiçbir şey kalmaz... Ölüm yoktur. Çünkü biz yaşadığımız sürece ölüm yoktur, ölüm geldiği andaysa artık biz yokuz."

Dindar bir insan da ölümden korkmaz, çünkü o, ölümü bir geçit olarak görür. Bu geçidin diğer tarafında, sevdiklerine kavuşacağını ve dünya hayatına nazaran çok daha güzel bir hayata varacağını bilir, inanır.

Bir evliyanın veya bir kahramanın güzel bir sonla ölmesi kimseyi şaşkınlığa düşürmez. Fakat evliya ve kahraman olmak gibi bir sınıra ulaşamadan da güzel bir şekilde, son dakikaya kadar çalışarak ölenler vardır. "Mesleki" ölümlerde yüce bir taraf vardır. Balzac ve Proust son nefeslerini verirken kendi oluşturduklar kahramanları hatırlamışlar ve biri Doktor Bianchon'u çağırarak diğeri Forcheville'in adını karalayarak ölmüşlerdir. Bir gramerci olan Bouhours'un son sözüyse "Ölmek üzereyim veya ölüyorum, her ikisi de söylenebilir." olmuştur. İngiltere Kralı II. Charles, "Ölümüm çok uzun sürdü, beni bağışlayacağınızı ümit ediyorum." demiş ve bir kral ve centilmen olarak ölmüştür. Richelieu da bir bakan gibi ölür. Ona, "Düşmanlarınızı affediyor musunuz?" diye sorduklarında "Benim, devletin düşmanlarından başka düşmanım olmadı." diye cevap verir. Corot, "Gökyüzünde de resim yapılabilmesini bütün kalbimle ümit ediyorum." diyerek bir ressam gibi ölür. Chopin, "Beni hatırlamak için Mozart çalınız." der ve müzisyen gibi ölür. Napolyon, "Fransa... Ordu... Orduların başı!" diye bağırarak bir başkan gibi ölür. Cuiver, "Başın eklendiği yer..." der ve anatomist gibi ölür. Lacepede, bir natüralist gibi ölür, "Buffon'a kavuşuyorum." Madam Louise, "Cennete! Çabuk olun, çabuk olun, dörtnala!" diye seslenerek bir kral kızı gibi ölür.

Meslek bazen insanı o derece derinliklere kadar kuşatmıştır ki âdeta insanın ölümünden sonra da baki kalır. Aynı zamanda bir doktor olan Halle, kendi nabzını en son atışına kadar dinler, bir meslektaşına son olarak "Dostum, atardamarın hareketi duruyor." der. On sekizinci yüzyılın başında kare ve

küpkökleri bulmak için yeni bir metot yayımlamış olan matematikçi Lagny, artık dostlarını tanıyamayacak bir hâle gelmişken ve bilincini kaybetti sanılırken yanında bulunanlardan biri ona doğru eğilerek "Lagny, on ikinin karesi kaçtır?" diye sorar. Lagny "Yüz kırk dört." diye cevapladığı anda ölür.

Montaigne, "Eğer kitap yazsaydım birbirinden farklı ölümleri yorumlarıyla birlikte bir araya toplardım." der. Onun bu isteğini Lucas ve Birrell adlarındaki iki İngiliz yazar yaptı. İnsan, bu ilginç kitabı tamamlarken insaniyetin cesaretine saygı duyuyor. Bu hikâyelerde gevşeklik ve korkuya rastlanmıyor. "Ölmek, uykuya dalmaktır ve hepsi bu... Fakat bu ölüm uykusunda ne gibi rüyalar görülür?" Hamlet'in bu korkunç sorusu cevapsız kalsa da kralların, sanatçıların ya da birtakım zavallı adamların, hasılı insanların bu soruyu korkusuzca sorabildiklerini bilmek bizim için önemlidir.

Birkaç Gence Mektup

Hayata, zor zamanda başlıyorsunuz. Tarihte bazı dönemler vardır ki yükselen met suları, en zayıf yüzücüleri bile başarıya doğru götürür. Sizin kuşağınız ise dalgalı bir denizde akıntıya karşı yüzüyor. Çok zor bir iş. İlk dakikalarda nefes almakta zorlanacaksınız. Sahile varmaktan ümidinizi keseceksiniz. Fakat korkmayın, sizden önce başkaları da böyle iri dalgalarla karşılaştılar ve batmadılar. Beceriklilik ve cesaretle, kendinizi fırtına durgunlaşıncaya kadar su üstünde tutabilirsiniz. Kazandığınız zaman, şunu unutmayın ki insanın zaferi hiçbir zaman mükemmel ve sürekli değildir. Dünyaya ait işlerin hiçbirisi ebedî olarak halledilemez. Hiçbir zafer, uzak bir geleceği belirleyemez. Hiçbir anlaşma, milletlerin yahut hudutların ilişkilerini uzun süre için belirleyemez. Hiçbir ihtilal, sonsuza kadar saadete kavuşan bir toplum kuramaz. Bir insanın ya da bütün bir kuşağın işini bitirdikten sonra uyuşukluk içinde huzura gidebileceği ümidini aklınızdan çıkarınız. Hayat merhalesi, ancak gece başladığı anda sona erer.

Aceleci olmayınız. Bir anda kazanılan servetler ve şöhretler, yine bir anda kaybedilirler. İsterim ki engellerle karşılaşınız, mücadele ediniz. Bu sizi güçlendirir, sağlamlaştırır. Elli ya da altmış yaşlarına doğru, fırtınaların dövdüğü eski kayaların sert ve parlak görünümünü alırsınız. O zamana kadar karşınızdaki âlem sizi yontmuş olur, siz de böylelikle karakter kazanırsınız.

Fikir cereyanları artık sizi yalnızca güldürür. Gençlikte her şey insana korkunç görünür; insanın karşısına çıkan ilk engeller bir hakaret, insanın karakterindeki fenalık, müthiş bir şey gibi geliyor. İnsanların ve olayların zalimliğine karşı içinizde sığınılacak bir yer edininiz. İnsan, düşüncelerinin derinliklerinde, en ağır mermilere, en zehirli sözlere dayanabilen bir sığınak kurabilir. Kendi kendinden emin olan ruh neden korksun? Böyle bir ruhun en gizli düşüncelerine karşı duyduğu güveni ne zulüm ne iftira sakatlayabilir.

Sevgiyi acıklı bir şey değil, ciddi bir şey olarak kabul edin. Gençliğinizde kadınların boşluğunu, deli doluluğunu, hoppalığını, yalancılığını ve zalimliklerini görerek şaşıracaksınız. Yaradılışlarındaki bu hâller gerçek bile olsa yüzeysel şeylerdir, bunu unutmayınız. Onları değerlendirirken denizi düşününüz. Deniz ki yüzeyi o derece kararsız olduğu hâlde, kendine sevgi ile bağlanan ve kendini tanımasını bilen insana güvenilir bir dost olur. Serbestçe kendilerini sunan kalabalık kadınların arkasında, tatlılıklarını ortaya sürmekten ve güvenerek bağlanmaktan çekinen daha utangaç yaradılışlı ruhlar arayınız. Layık olduğuna inandığınız bu varlığa bütün kalbinizle vefa ve sadakat yemini ediniz. Don Juan'ı kıskanmayın. Onu iyi tanırım; insanların en bahtsız, en üzüntülü ve en zayıf yaradılışlı olanıydı.

Sebatlı ve ölçülü bir insan olunuz. Bilirim; işler biraz kötü gitmeye başladı mı yolun yarısından geri dönmek ve hayata başka bir kadınla, başka dostlarla başlamak ve başka bir gökyüzünün altında yaşamak düşüncesi insanı kaplamaya başlar.

Kolay gibi görünen bu hâle kendinizi kaptırmayın. Bazı istisna durumlarda dayanılmayacak kadar zorunlu olabilir, fakat insanların çoğu için elde olanlardan faydalanmak daha uygundur. Beraber büyüdüğümüz, beraber mücadele ettiğimiz insanlar arasında ihtiyarlamak ve ölmek, insan için en iyi olanıdır.

Nihayet hoşgörülü ve cesur olunuz. Sevmek, düşünmek, çalışmak, yönetmek, bunların hepsi zor şeylerdir ve dünyada olduğunuz süre boyunca bunlardan hiçbirini, küçük yaşta hayal ettiğiniz kadar mükemmel olarak başaramayacaksınız. Fakat bu işler ne kadar çetin görünürlerse görünsünler, yapılması mümkün olmayan şeyler değildir. Sizden önce sayısız insan bu işleri başardı ve iki karanlık çöl arasındaki hayatın dar ve aydınlık olan yolunu iyi kötü geçtiler. Siz neden korkuyorsunuz? Oynayacağınız rol kısa, seyircilerse sizin gibi ölümlüdür.

Yaşam bir soru işareti gibi duruyor karşımızda. Bu çetrefil düğümü (!) çözemediğimiz için karantinaya alınmış bir dünyada yaşıyoruz. İçinde bulunduğumuz durumdan kurtulmak için meçhul Tanrılara yalvarıyor iskeletlerimiz. Sımsıkı sarıldığımız sahte mushaflar, olmuyor derdimize çare. Çünkü hayatımızın amentüsü çalınmış. Oysa ki, cennet ve cehennemin kendi içinde olduğunu bilmelidir insan. Elindeki fırça veya spatulayı kullanarak bir cennet resmi yapmalıdır kendine. Sonra da içine gidip yaşamalıdır. Zira boş bir tuvaldir hayat ve her birimiz bir ressamız.

ISBN 978-975-94832-2-7
9 789759 483227
www.kaknus.com.tr

KORSANI DEĞİL BENİ OKU
TBYM